

Uniwersytet Warszawski

Wydział Psychologii

**Autorytaryzm, niepewność *Ja*, identyfikacja grupowa
i postawy wobec grupy obcej**

**Authoritarianism, self – uncertainty, group identification
and attitudes toward the outgroup**

Marek A. Błażewicz

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr. hab. Mirosława Kofty

Warszawa 2017

Podziękowania

*Dziękuję osobom, które w bezpośredni lub pośredni sposób
przyczyniły się do powstania tej pracy:*

*Żonie Ani za wszystko;
rodzicom – za stałe wsparcie i czuwanie od ponad 30 lat.*

*Środowisku naukowemu,
Mirkowi Kofcie – za uwierzenie, poprowadzenie,
inspiracje i dygresje.*

*Kolegom naukowcom i doktorantom – za komentarze,
obserwacje i tworzenie społeczności,
w której wszystko się wydarzyło.*

*Losowi i innym osobom, które mogły się przyczynić
– chociaż ani ja, ani one mogą nie zdawać sobie z tego sprawy.*

Streszczenie

Praca porusza zagadnienie reakcji autorytarnej – postawy obronnej, wzbudzonej u osób autorytarnych pod wpływem negatywnych i zagrażających bodźców, polegającej między innymi na wzmożeniu niechęci wobec grup obcych (Feldman i Stenner, 1997; Stellmacher i Petzel, 2005). Umiejscawia u jej źródeł niepewność osobistą, coraz częściej badaną w kontekście relacji międzygrupowych (Jost i in., 2007; Hogg, 2010; McGregor i in., 2010). Poszukuje czynników, które taką reakcję mogą osłabić bądź zablokować. Idąc tropem niektórych ustaleń empirycznych, mogłaby to być identyfikacja grupowa (Greenway i in., 2015, Nakashima i in., 2013; Sani i in., 2013).

Przeprowadzono dwa badania, którym towarzyszyły dwa badania pomocnicze – eksperymentalnie wzbudzano w nich poczucie niepewności *Ja* oraz mierzono autorytaryzm, identyfikację i szereg innych czynników, istotnych z teoretycznego punktu widzenia. Zmiennymi zależnymi były różne miary postaw wobec imigrantów.

W przypadku kluczowych miar zaobserwowano, że manipulacja niepewnością *Ja* wzbudzała reakcję autorytarną, nasilając negatywne postawy wobec imigrantów. Z drugiej strony proces ten hamowany był przez wysoką identyfikację z grupą narodową (a także wysoką autoafirmację). Wzorec taki zaobserwowano też w analizie danych sondażowych (European Value Study). Wynik ten pokazuje, że identyfikacja z grupą pełnić może istotną rolę regulacyjną i hamować wpływ negatywnych bodźców na to, jak jednostka postrzega innych. Wprowadza to ważną modyfikację do popularnych modeli, w których identyfikacja grupowa widziana jest jako czynnik wzmacniający negatywne postawy, wzbudzone pod wpływem zagrożenia. Wskazuje, że istotne może być to, czy zagrożenie dotyczy jednostki, czy działa też na poziomie grupowym.

Słowa kluczowe: autorytaryzm, niepewność *Ja*, identyfikacja.

Abstract

The aim of this paper was to investigate the nature of authoritarian reaction, that is to say, an increase of negative feelings toward outgroup in response to threat or other kinds of negative feelings among authoritarians (Feldman & Stenner, 1997; Stellmacher & Petzel, 2005). It was hypothesized that self-uncertainty threat - an important factor in intergroup relations (Jost et al., 2007; Hogg, 2010; McGregor et al., 2010) - might be a critical source of authoritarian reaction. In addition, in this research an attempt was made to identify possible buffers for that reaction: it was expected that group identification might be one of them (Greenway et al., 2015, Nakashima et al., 2013; Sani et al., 2013).

In two main studies a self-uncertainty was experimentally induced, with measures of authoritarianism and national identification as moderators. Both studies have revealed that authoritarian reaction, triggered by the self-uncertainty treatment, was buffered by high level of national group identification (same for self-affirmation).

Analogous pattern was also observed in the analysis of the European Value Study survey results. Overall, the present studies suggest that positive group identification may possess a crucial regulatory potential, allowing to cope with negative feelings induced by self-uncertainty. It also shows that the role of identification in the authoritarian reaction models should be revised: when ingroup is threatened, group identification is likely to augment authoritarian response. However, when self-certainty is threatened, group identification might operate as a buffer (may mitigate authoritarian reaction to threat).

Keywords: authoritarianism, self-uncertainty, group identification.

Spis treści

Wstęp	8
Wprowadzenie teoretyczne	12
Autorytaryzm	12
Historia koncepcji	12
Model podwójnego procesu	17
Autorytaryzm a postawy międzygrupowe i wizja świata	20
Zagrożenie	20
Wartości	23
Podsumowanie	24
Niepewność własnej osoby	26
Identyfikacja z grupą	31
Identyfikacja a tożsamość	31
Wymiary identyfikacji	33
Problem pracy i hipotezy	35
Funkcjonowanie psychologiczne osób autorytarnych	35
Pozytywne skutki identyfikacji grupowej	37
Mechanizmy powiązane z identyfikacją	39
Hipotezy badawcze	42
Wyniki badań własnych	44
Badanie pomocnicze A	44
Procedura	44
Wyniki	48
Efektywność manipulacji	56
Podsumowanie	58

Badanie pierwsze	59
Metoda	60
Wyniki	62
Efektywność manipulacji	70
Dyskusja	72
Badanie pomocnicze B	76
Metoda i wyniki	76
Podsumowanie	87
Badanie drugie	88
Cel	88
Metoda	92
Wyniki	94
Mediatory relacji	99
Wymiary identyfikacji	104
Efektywność manipulacji	105
Dyskusja	107
Badanie trzecie – analiza danych zastanych	109
Cel	109
Metoda	110
Wyniki	113
Podsumowanie	117
Dyskusja ogólna	119
Autorytaryzm, niepewność i identyfikacja	119
Hipotetyczne mechanizmy uzyskanych zależności	124

Implikacje	129
Kierunki dalszych poszukiwań	129
Implikacje dla teorii autorytaryzmu i innych	130
Znaczenie praktyczne	131
Bibliografia	134
Tabele	154
Rysunki	156
Załączniki	157
Załącznik 1	157
Załącznik 2	166
Załącznik 3	170
Załącznik 4	177
Załącznik 5	183
Załącznik 6	186
Załącznik 7	189
Załącznik 8	193

Wstęp

Pojęcie autorytaryzmu cieszy się wyjątkową i nieprzemijającą popularnością w świecie psychologii społecznej i politycznej. Pojawiło się w nauce jako odpowiedź na wydarzenia pierwszej połowy XX wieku i fakt, że pomimo znacznego rozwoju cywilizacyjnego i społecznego – ludzie, którzy nagle zaczęli mieć wybór i wolność – w tak dużej liczbie sami rezygnowali z tych zdobyczy i chętnie podporządkowywali się silnej władzy. Takie znaczenie kryło, powstałe już w czasie trwania II wojny światowej, hasło *ucieczki od wolności* (Fromm, 1941). Przez autorytaryzm rozumiano system przeciwny demokracji – jak faszyzm czy komunizm – w którym dobro i prawa jednostki były podporządkowane dobru ogółu. Najwyższą instancją był przywódca polityczny i religijny, a podstawowy cel to zapewnienie bezpieczeństwa od zewnętrznych zagrożeń, rzeczywistych bądź wykreowanych. Z czasem, za sprawą wysiłku naukowców społecznych (Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson, Sanford, 1950; Altemeyer, 1981), termin ten zaczął też oznaczać określoną dyspozycję psychologiczną, a nawet konkretną cechę osobowości, charakteryzującą się przede wszystkim preferencją dla takiego typu systemu społecznego i typu rządów.

Celem tej pracy jest próba zbadania dynamicznej natury autorytaryzmu – poprzez zadanie dwóch pytań. **Pierwsze** z nich brzmi: co powoduje wzbudzenie u określonych osób, nazywanych przez nas autorytarnymi, specyficznej dla nich reakcji zamknięcia się we własnej grupie i wzbudzenia niechęci wobec obcych? W tym przypadku praca ta nawiązuje w dużej mierze do istniejących opracowań, rozwijając znane wątki. **Drugie** pytanie, rzadziej zadawane przez badaczy: co sprawia lub może sprawić, że reakcja taka zostanie wygaszona lub zahamowana?

Od dawna wiadomo, że niepewność jest czynnikiem wpływającym w istotny sposób na relacje wewnątrzgrupowe i międzygrupowe (Jost et al., 2007; Hogg, 2010; McGregor et al., 2010). W swojej teorii porównań społecznych Leon Festinger (1954) zwrócił uwagę na fakt,

że niepewność dotycząca własnej osoby (naszych charakterystyk, decyzji, przyszłości itp.), jest stanem awersyjnym, pobudzającym do dokonywania porównań z innymi, mających tę niepewność zredukować. Kontynuując tę myśl, Swann i in. (2003) zwrócili uwagę na fakt, że niepewność *Ja* motywuje do *autoweryfikacji* – czyli do podejmowania działań zmierzających do zredukowania niepewności co do tego, kim jesteśmy, jakie mamy cechy, cele itp.

Niedawne badania McGregora i in. (2010) dowodzą, że wzbudzenie stanu niepewności *Ja* czyni postawy (przekonania) osoby bardziej wyrazistymi (ekstremalnymi), niezależnie od ich znaku i treści: podniesienie poziomu niepewności *Ja* w pewnym obszarze samowiedzy wzbudza reakcję kompensacyjną, polegającą na „utwardzeniu” innych aspektów samowiedzy – własnych postaw i przekonań. Można więc sformułować uzasadnione przypuszczenie, że istotnymi czynnikami, aktywizującymi wskazaną reakcję autorytarną, będą doświadczenia związane z niepewnością *Ja*, a więc z niestabilnością obrazu siebie, niepewnością tego, kim się jest i do czego się zmierza, jakie się ma poglądy na świat i ludzi itp. (van den Bos, 2009).

W kontekście dyskusji, co może nasilić, a co zahamować reakcję autorytarną, warto rozważyć rolę identyfikacji z grupą własną. Z jednej strony, według teoretyków autorytaryzmu (Duckitt, 1989; Stellmacher i Petzel, 2005), jest ona kluczowa dla wystąpienia reakcji autorytarnej: wchodzi w interakcję z bodźcem zagrażającym grupie, przynosząc w konsekwencji u osób autorytarnych wzrost negatywnych postaw wobec obcych. Z drugiej strony identyfikacja z grupą niesie wiele pozytywnych skutków psychologicznych, m.in. poprawia dobrostan psychiczny i obniża poziom stresu (Greenaway, Wright, Willingham, Reynolds i Haslam, 2015). Można więc przypuszczać, że wysoki poziom identyfikacji grupowej będzie w pewnych okolicznościach działać jak bufor przeciwko zagrożeniom psychologicznym. Jeżeli tak się dzieje, powinniśmy zaobserwować zjawisko przeciwstawne do tego, jakie stwierdzili w swoich badaniach Stellmacher i Petzel (2005): mianowicie

identyfikowanie się ze „swoimi” nie tylko nie powinno nasilać, lecz wręcz osłabiać wielkość reakcji autorytarnej na zagrożenie. W tej pracy sformułowano przypuszczenie, że sposób, w jaki identyfikacja grupowa modyfikuje reakcję autorytarną, zależy w decydującej mierze od tego, jakie jest źródło zagrożenia. Jeżeli zagrożony jest dobrostan lub wartość grupy własnej, identyfikacja będzie nasilała ową reakcję, jeżeli natomiast zagrożone jest własne *Ja* (np. rośnie niepewność osobista) – identyfikacja będzie osłabiała ową reakcję.

W wykonanych do pracy badaniach mierzoną reakcją autorytarną była negatywna postawa wobec imigrantów w Polsce. Wydali się oni grupą odpowiednią do sprawdzania hipotezy, dotyczącej uwarunkowań reakcji autorytarnej, gdyż są to osoby obce, ale aspirujące do członkostwa w grupie własnej respondentów, niosące ze sobą odmienną kulturę, co stanowi zagrożenie dla grupowych norm (zagrożenie symboliczne – jest to szczególnie istotne dla autorytarnych: Dru, 2007; Cohrs i Asbrock, 2009; Charles-Toussaint i Crowson, 2010).

Dominująca tradycja teoretyczna sprawia, że autorytaryzm jest najczęściej traktowany jako zmienna osobowościowa – a więc trwałe źródło względnie stałych różnic między ludźmi w zakresie, z jednej strony – stosunku do autorytetów, z drugiej – stosunku do osób naruszających zasady (normy) społeczne (Radkiewicz, 2012). W pracy przyjęto odmienny punkt widzenia, typowy dla nurtu *social cognition* (Fiske & Taylor, 1984): autorytaryzm będzie traktowany jako ideologia (system przekonań i postaw), która wpływa znacząco na sądy, oceny i zachowania dopiero wtedy, kiedy jest aktywizowana przez określone doświadczenia (np. wzbudzające lęk). Zgodnie z przyjętą tu dynamiczną perspektywą teoretyczną, inne doświadczenia (np. hamujące reakcję zagrożenia) mogą całkowicie niwelować wpływ – podzielanej przez osobę ideologii autorytarnej – na jej oceny i zachowania.

Podsumowując: w pracy sprawdzę, czy reakcja autorytarna (czyli zwiększenie przez osoby autorytarne niechęci wobec obcych pod wpływem wzrostu niepewności osobistej),

będzie nasilana czy też hamowana przez wysoki poziom identyfikacji z grupą własną.

Ponieważ identyfikacja taka jest źródłem poczucia bezpieczeństwa, stabilnego, pozytywnego nastroju i zaufania do siebie, powinna działać jak bufor neutralizujący zagrożenie wywołane niepewnością *Ja*; można się spodziewać, że wysoki poziom identyfikacji grupowej będzie w konsekwencji osłabiał reakcję autorytarną.

Podjęmę też próbę odpowiedzi na pytanie, co – wykonane dla potrzeb pracy badania – wnoszą do rozumienia istoty autorytaryzmu jako pojęcia w nauce, a także – jakie są ich praktyczne implikacje.

Wprowadzenie teoretyczne

Autorytaryzm

Historia koncepcji. Pierwszym znaczącym, historycznym już ujęciem problematyki autorytaryzmu, była psychoanalityczna koncepcja Ericha Fromma (*Ucieczka od wolności*, 1941). Autor zastanawiał się, jakie mechanizmy psychologiczne odpowiedzialne były za zwycięstwo ideologii totalitarnej w Niemczech i innych krajach europejskich przed drugą wojną światową. Posłużył się pojęciem charakteru autorytarne (inaczej: sadomasochistycznego), którego źródłami były: wychowanie (surowy ojciec), wysoki poziom lęku, sytuacja społeczna (wyalienowanie) i bezsilność (przykładem podanym przez autora był upadek znaczenia Niemców po pierwszej wojnie światowej). Według Fromma składowymi charakteru autorytarne były konformizm, sadomasochizm i destruktywizm – ten intuicyjny wybór zaskakuje trafnością, gdy porównać go z późniejszymi ustaleniami empirycznymi (np. Altemeyer, 1981). Autor wskazuje też, jakie funkcje pełni charakter autorytarny: obniża poziom lęku, wzmacnia poczucie wartości i uwalnia od samotności i niepewności. Autorytaryzm jest tu widziany jako konstrukt czysto osobowościowy.

Kamieniem milowym na drodze do rozwoju psychologii autorytaryzmu była praca Adorno, Frenkel-Brunswick, Levinsona i Sanforda (*Osobowość autorytarna*, 1950), wprowadzająca termin „osobowość autorytarna”. Tym razem, oprócz psychoanalitycznych intuicji, teorię wsparto badaniami empirycznymi (m.in. stworzono skalę F, mierzącą zespół przekonań powiązanych z ideologią faszystowską). Źródła takiej osobowości upatrywano w dzieciństwie (surowi rodzice, wymuszający uległość i posłuszeństwo). Składowymi jej były: konwencjonalizm, uległość, agresja, przesądność, identyfikacja z silną władzą, destruktywizm, projekcje (w tym teorie spiskowe), antyintracepcja (niechęć do autorefleksji i wglądu w siebie) oraz niezdrowe zainteresowanie seksualnością (zazwyczaj tłumione). Produktem ubocznym prac nad tą koncepcją było pojęcie nietolerowania dwuznaczności

(Frenkel-Brunswick, 1949), które wskazywało na specyfikę poznawczego funkcjonowania osób autorytarnych.

Ideę tę rozwija Rokeach w koncepcji umysłu otwartego i zamkniętego (1960) lub inaczej – dogmatyzmu. Według niego funkcjonowanie ludzi dobrze różnicuje to, w jaki sposób organizują swoją wiedzę o świecie. Ludzie dogmatyczni to tacy, którzy łatwo ulegają autorytetom, wyjątkowo cenią uporządkowanie świata, nie akceptują poglądów odmiennych od własnych, a także wyróżniają się tym, że różne ich sądy i przekonania są od siebie izolowane (nie konfrontują ich ze sobą i nie zdają sobie sprawy z ich niespójności).

Dogmatyzm traktowany był często jako wskaźnik empiryczny autorytaryzmu (za: Radkiewicz, 2012). Nowsze badania wspierają ideę, że autorytaryzm związany jest z różnymi właściwościami umysłu, towarzyszącymi dogmatyzmowi. Stwierdzono na przykład, że autorytaryzm koreluje pozytywnie z potrzebą domknięcia poznawczego (Webster i Kruglanski, 1994; Kossowska, 2003), czyli – między innymi – z łatwością szybkiego tworzenia trwałych, trudno modyfikowalnych reprezentacji psychicznych (przekonań). Z kolei Duncan i Peterson (2014) dowiedli, że autorytarni wykazywali się większą sztywnością poznawczą: wolniej przetwarzali bodźce w sytuacji wymagającej „rekatoryzacji”, czyli modyfikacji istniejących struktur poznawczych i tworzenia nowych kategorii pojęciowych. Wykazano też, że potrzeba domknięcia poznawczego – ważny korelat dogmatyzmu – prowadzi do „grupocentryzmu”, czyli poparcia dla autokratyzmu, jednomyślności w grupie, konserwatyzmu oraz niechęci do zmian i odmienności (Kruglanski, Pierro, Mannetti i De Grada, 2006).

Zaproponowana przez Altemeyera (1981, 1996) koncepcja prawicowego autorytaryzmu (*Right-Wing Authoritarianism: RWA*) zrodziła się, wskutek dostrzeganej przez wielu badaczy, niejednorodności oryginalnego konstruktu (Adorno i in., 1950) i potrzeby redukcji postulowanych przez Adorno liczby komponentów, a także w wyniku nowocześniejszego

sposobu podejścia do analizy danych (Radkiewicz, 2012). W koncepcji Altemeyera autorytaryzm zredukowano do trzech kluczowych komponentów: konwencjonalizmu (przestrzeganie ustalonych, znanych norm społecznych), uległości (wobec autorytetów uznawanych w grupie własnej) i agresji (wobec osób, które nie przestrzegają norm grupowych). Mogłoby się здаwać, że pomiędzy konwencjonalizmem (bezwzględnym szacunkiem dla porządku i przestrzegania prawa) i agresją wobec innych zachodzi sprzeczność. Altemeyer zwraca jednak uwagę, że może ona być rozwiązana dzięki głębokiemu przekonaniu osób autorytarnych o własnej, wysokiej moralności i prawości. Mimo że jest społecznie nieakceptowalna – agresja wobec innych jest wewnętrznie usprawiedliwiona przez osoby o wysokim poziomie autorytaryzmu. Przykładowo – autorytaryzm, a zwłaszcza komponent autorytarnej agresji, jest pozytywnym predyktorem poparcia dla tortur (Arlin, 2016). Autorytarni są skłonni postępować nie do końca „czysto” czy też „moralnie”, o ile służy to grupie własnej.

Pomysł teoretyczny Altemeyera został przyjęty z aprobatą przez środowisko badaczy i cieszy się na ogół dobrą opinią do dzisiaj. Jednym z jego mankamentów jest nacisk na „prawicowość” autorytaryzmu, co automatycznie wiąże ten konstrukt z określonym systemem światopoglądowym. O ile Altemeyerowi nie udało się znaleźć przekonujących dowodów na istnienie jego lewicowej odmiany, to z czasem takowe zaczęły się pojawiać, a badania w tym obszarze nie wydają się już, jak kiedyś, ślełą uliczką (Van Hiel, Duriez i Kossowska, 2006). Przykładowo – w analizach węgierskich badań sondażowych (Todosijevic, Enyedi, 2008) wykazano, że osoby skrajnie lewicowe także osiągają wysokie wyniki na skali autorytaryzmu, tak samo jak zwolennicy rządzącej latami węgierskiej partii komunistycznej. Pokazuje to, że o ile komponent prawicowy jest bardzo przydatny przy mierzeniu autorytaryzmu, nie oddaje on w pełni istoty zjawiska, u źródeł którego stoi określona dyspozycja osobowościowa, zaś konkretne poglądy są najpewniej jedynie jej

pochodną, zależną dodatkowo od kontekstu. Być może więc autorytaryzm jest w istocie bardziej podstawową dyspozycją psychologiczną, a to, czy stanie się on autorytaryzmem prawicowym czy lewicowym, zależy od kontekstu polityczno-kulturowego (np. od tego, jakie wartości były podzielane w rodzinie osoby, w jakim systemie społeczno-politycznym wzrastała, na jaki typ ideologii była szczególnie wystawiona itp.).

Biorąc powyższe pod uwagę, ciekawy model teoretyczny autorytaryzmu, określanego przez autorów mianem „autorytaryzmu grupowego”, zaproponowali Stellmacher i Petzel (2005). Podjęli próbę oczyszczenia autorytaryzmu z komponentu „światopoglądowego” (prawicowej ideologii politycznej) poprzez sprowadzenie go do pewnego ogólnego modelu funkcjonowania ludzi w grupie społecznej. Jest to w zasadzie modyfikacja wcześniejszego pomysłu Duckitta (1989). Wedle definicji Stellmachera i Petzela (2005), istotą autorytaryzmu jest pogląd jednostki na to, jak powinna wyglądać relacja między nią a grupą, do której przynależy. W swoich rozważaniach opierali się na pracach mówiących o kluczowej roli sytuacji zagrażających grupie własnej (Feldman i Stenner, 1997; Feldman, 2003). Stellmacher i Petzel przyjęli założenie, że jednostki różnią się poziomem dyspozycji autorytarnej, która oznacza skłonność do silnego reagowania na sytuację zagrażającą dla identyfikacji jednostki z grupą. Pod wpływem interakcji trzech czynników: dyspozycji autorytarnej, poziomu identyfikacji z grupą własną, wystąpienia zagrożenia (symbolicznego) dla tożsamości grupy – dochodzi do reakcji autorytarnej, która polega na wzroście konformizmu, uległości wobec liderów i nietolerancji dla odmienności. To w dalszej kolejności przekłada się na takie zachowania jak niechęć wobec obcych czy potępienie odstępstw od norm. Z teorii tej wynika, że dla osób autorytarnych zagrożenie dla pozycji czy statusu grupy nie jest aż tak istotne jak zagrożenie dla jej wartości czy spójności (lub inaczej mówiąc: może być istotne, ale nie powoduje aż tak silnie dynamicznej reakcji, jak opisana powyżej). Zdecydowaną reakcję autorytarną wywoła natomiast groźba, że – z jakiegoś powodu – zmienić się ma definicja, kim

jest członkiem grupy. Przykładowo: dana osoba jest katolikiem i uważa, że większość Polaków jest i powinna być katolikami, tymczasem słyszy o rzekomym masowym napływie do Polski imigrantów wyznających islam.

Koncepcja autorytaryzmu ewoluowała wraz z rozwojem psychologii jako nauki: powstało wiele teorii, opisujących często zbliżone fenomeny z punktu widzenia różnych podejść (poznawcze, osobowościowe, psychoanalityczne). Warto jednak skupić się na pewnych jej cechach, wspólnych dla wszystkich teorii, zwłaszcza w kontekście tematu tej pracy. Osoba autorytarna jawi się zatem jako ktoś, kto ma prosty, czarno-biały obraz świata, lubi czytelne, powszechnie obowiązujące zasady (normy) i nie znosi sytuacji wieloznacznych (Frenkel-Brunswick, 1949; Rokeach, 1960). Ma raczej konserwatywne, „sprawdzone” poglądy (Altemeyer, 1981), a u podłoża jej zachowania leży jakaś forma lęku, być może wywodząca się z dzieciństwa i sposobu wychowania (Fromm, 1941; Adorno i in., 1950). Co istotne, osoba taka koncentruje się na grupie własnej, z którą się identyfikuje (Stellmacher i Petzel, 2005).

W latach 90. XX wieku popularność zyskała nowa koncepcja, która – podobnie jak wcześniej autorytaryzm – zaskakująco dobrze przewidywała negatywne postawy międzygrupowe. Autorzy teorii dominacji społecznej (Pratto, Sidanius, Stallworth, Malle i Bertram, 1994; Sidanius i Pratto, 1999) zwrócili uwagę na fakt, że ludzie różnią się tendencją do faworyzowania grup o wysokim statusie społecznym. Mają też skłonność do deprecjonowania tych, którzy zajmują niską pozycję społeczną (zjawiska te były już wcześniej przedmiotem analiz teoretycznych, por. Tajfel i Turner, 1979). Ludzie zorientowani na dominację społeczną (*Social Dominance Orientation – SDO*) to ci, którzy żyją w głębokim przekonaniu, że społeczeństwo jest i musi być zorganizowane hierarchicznie, a grupy o wysokim statusie, rzadkie i mniej liczne, powinny zajmować uprzywilejowaną pozycję i sprawować nadzór nad resztą. Utrzymaniu tej wiary służą tak zwane mity legitymizujące,

czyli np. przekonanie o wyższości mężczyzn nad kobietami, wyższej inteligencji białych niż czarnych, a także przekonanie, że świat jest sprawiedliwy i każdy dostaje w życiu to, na co zasługuje (zarówno bezdomny, jak i milioner). Poziom SDO częściowo decyduje o tym, czy i w jakim stopniu człowiek identyfikuje się z grupą własną: jeżeli jest to grupa o niskim statusie, zorientowani na dominację nie będą czuli z nią silnej identyfikacji (Pratto, Sidanius i Levin, 2006). Koncepcja SDO wzbudziła duże zainteresowanie psychologów społecznych i politycznych, zarówno ze względu na dobrą moc predykcyjną tego czynnika w badaniach empirycznych, jak i ze względu na fakt, iż niektórzy badacze spodziewali się, że zastąpi teorię autorytaryzmu; nazywano ją wręcz „tym drugim autorytaryzmem” (Altemeyer, 1998). W 2001 roku John Duckitt zaproponował teorię, w której tłumaczył mechanizm powstawania obu dyspozycji i ich działanie w ramach jednego, zintegrowanego podejścia teoretycznego.

Model podwójnego procesu. W modelu podwójnego procesu (Duckitt, 2001), zarówno RWA, jak i SDO powiązано z określonymi czynnikami motywacyjnymi i osobowościowymi, wyznaczającymi określony światopogląd. Motywacją stojącą za RWA jest potrzeba bezpieczeństwa i kontroli nad światem (w opozycji do potrzeby wolności i niezależności). Jeżeli osoba ma wysoką, niezaspokojoną potrzebę bezpieczeństwa, postrzega świat jako miejsce nieprzewidywalne i groźne. Zgodnie z opisywanym tu modelem teoretycznym – kluczowym rysem osobowościowym, stojącym za autorytaryzmem, jest konformizm społeczny (ponieważ zgodna i silna grupa to podstawa, by czuć się bezpiecznym). Podsumowując – autorytaryzm to światopogląd motywowany konformizmem i wizją świata jako miejsca zagrażającego, co spowodowane jest podwyższoną potrzebą bezpieczeństwa, wyższym postrzeganym zagrożeniem dla bezpieczeństwa, porządku i przewidywalności zdarzeń (Mirisola, Roccato, Russo, Spagna i Vieno, 2014) oraz większym wyczuleniem na bodźce zagrażające. W przypadku wysokiej SDO główną motywacją jest dążenie do rywalizacji z innymi, ich zdominowania (na przeciwległym biegunie tej tendencji

motywacyjnej leży altruizm). Kluczowym rysem osobowości, sprzyjającym uformowaniu się orientacji na dominację społeczną, jest z kolei tzw. „twardość umysłowa” – brak empatii, bezwzględność, nieliczenie się z uczuciami innych ludzi. Wyjściowym „produktem” SDO jest wizja świata jako areny walki (społeczny darwinizm), w którym zwycięża, czyli zajmuje wysoką pozycję społeczną ten, który jest silniejszy, sprawniejszy, sprytniejszy itp.

Zgodnie z przewidywaniami tej teorii, RWA i SDO są czynnikami wzmacniającymi uprzedzenia i niechęć wobec obcych, ale różne są źródła tej niechęci. W przypadku RWA: większe wyczulenie na kwestie bezpieczeństwa i potrzeba przewidywalności świata powoduje, że obiektem niechęci powinny być grupy, które temu bezpieczeństwu zagrażają i wydają się nieprzewidywalne. W przypadku SDO: niechęć powinna być kierowana w stronę grup, które albo kwestionują hierarchiczną strukturę albo są rywalami w walce o pozycję w społeczeństwie (z wyjątkiem tych, które pozycję już mają, gdyż według zorientowanych na dominację zasłużyli na nią i są obiektem zazdrości, a jednostka sama dąży do przynależności do takiej grupy). Liczne badania potwierdziły, że tak jest w istocie (Duckitt, 2001; Duckitt, Wagner, du Plessis i Birum, 2002; Duckitt i Sibley, 2007; Asbrock, Sibley i Duckitt, 2010; Craig i Richeson, 2014; Crawford i Pilanski, 2014; Crawford, Brandt, Inbar i Mallinas, 2016). Z kolei badania nad stylami przywiązania pokazywały, że RWA jest powiązane z lękowym stylem przywiązania, przy czym zależność jest mediowana przez wiarę, że świat jest miejscem niebezpiecznym. SDO tymczasem wiązało się z przywiązaniem unikowym, co mediowane było przez wiarę w rywalizacyjny, prymitywnie „darwinowski” świat (Weber i Federico, 2007). To pokazuje, że wiara taka może mieć korzenie bardzo głębokie, aż w dzieciństwie, co zresztą sugerowały pierwsze teorie (Adorno i in., 1950).

Teoria podwójnego procesu zyskała znaczną popularność, chociaż pewną jej słabością jest to, że sprawdzana jest zazwyczaj w badaniach o charakterze korelacyjnym, a nie eksperymentalnym (Radkiewicz, 2012). Nie ustają też próby utworzenia innej teorii,

unifikującej oba konstrukty – np. Kreindler (2005) proponuje alternatywne wyjaśnienie mówiące, że istotą RWA jest określony mechanizm poznawczy: autorytarni oceniają innych na podstawie bliskości do prototypowego członka określonej zbiorowości (rozdzielanie normatywne) – stąd ich niechęć wobec tych, którzy są od owego prototypu odlegli. SDO natomiast miałyby się wiązać z oceną osób na podstawie samej ich przynależności do określonych kategorii społecznych.

Komplementarność RWA i SDO sprawiła, że od czasu wprowadzenia teorii dwóch procesów rzadko w badaniach mierzy się autorytaryzm, nie kontrolując jednocześnie SDO. Ich wpływ na postawy okazuje się w takich sytuacjach na ogół addytywny, nie wchodzi ze sobą w interakcję (Sibley, Robertson, Marc i Wilson, 2006). Korelacja między nimi okazuje się różna w różnych kulturach: na ogół jest dodatnia, ale wyższa może być w grupie osób zainteresowanych polityką, a niższa w grupie osób religijnych (Dallago i in., 2008). Wartość tej korelacji może w końcu zależeć od układu sił politycznych i prezentowanych przez nie poglądów w krajach, w których są mierzone – np. czy istnieją tam partie liberalne (popierane przez osoby nisko autorytarne), które jednocześnie głoszą hasła równościowe, popierane przez osoby nie zorientowane na dominację (Dallago i in., 2008; Radkiewicz, 2012). Osoby autorytarne wydają się łatwo ulegać wpływom osób zorientowanych na dominację (cechujących się wysokim poziomem makiawelizmu), które często naturalnie prą ku pozycji lidera (Altemeyer, 2003; Son Hing, Bobocel, Zanna i McBride, 2007).

Opisywane teorie wniosły wiele do ogólnej koncepcji autorytaryzmu. Przede wszystkim, jak w klasycznych badaniach Adorno i wsp. oraz Altemeyera, wykazano związek autorytaryzmu z negatywną postawą wobec rzeczy i ludzi zagrażających, nieznanymi i nowych. Teoria podwójnego procesu stanowi próbę wytłumaczenia, dlaczego tak się dzieje.

Kolejny rozdział to dokładniejszy opis funkcjonowania autorytarnych w obrębie grupy własnej i zachowań wobec grup obcych.

Autorytaryzm a postawy międzygrupowe i wizja świata

Na wstępie warto wyjaśnić pewną kontrowersyjną sprawę. Gdy zastanawiamy się nad relacją między autorytaryzmem a obrazem świata społecznego, istotną kwestią staje się dookreślenie jego związków z konserwatyzmem politycznym. Jak się okazuje, niełatwe jest oddzielenie – na poziomie wskaźników empirycznych – miar autorytaryzmu i miar konserwatywnych postaw społeczno-politycznych (Radkiewicz, 2011). W niektórych badaniach miara autorytaryzmu traktowana jest jako jeden ze wskaźników konserwatyzmu – i odwrotnie (por. np. Jost, Kruglanski, Glaser i Sulloway, 2003). Postępowanie takie jest jednak nieuprawnione, gdyż są to odrębne (choć niewątpliwie powiązane ze sobą) konstrukty, o różnych korelatach i mocach predykcyjnych (Crowson, Thoma i Hestevold, 2005). Błędem jest więc traktowanie wyników dotyczących konserwatyzmu jako odkryć na temat autorytaryzmu – chyba, że jako poszlaki i wskazówki.

Zagrożenie. Jak wcześniej wspomniano, autorytaryzm okazuje się bardzo dobrym predyktorem niechęci wobec grup obcych pod warunkiem, że są to grupy postrzegane jako zagrażające porządkowi społecznemu. Zgodnie z teorią grupowego autorytaryzmu (Stellmacher i Petzel, 2005), to wzbudzenie poczucia zagrożenia uruchamia u autorytarnych charakterystyczną dla nich reakcję, polegającą na ujednoczeniu i uproszczeniu obrazu grupy własnej i na wzmożeniu niechęci wobec obcych. Przez reakcję autorytarną można rozumieć jednak wiele innych rzeczy, przykładowo poparcie dla konserwatywnych rozwiązań czy zwiększonej kontroli państwa. Wzbudzanie poczucia zagrożenia sprawiało, że autorytarni chętniej popierali zakaz aborcji (Rickert, 1998), co też zalicza się do reakcji autorytarnej.

Jak wykazał Butler (2013), osoby autorytarne są szczególnie wrażliwe na zagrożenie związane z osobą obcą i nieznaną, która nie pasuje do obrazu standardowego członka grupy własnej. W badaniach holenderskich różnorodność otoczenia sąsiedzkiego prowadziła u autorytarnych do wzrostu negatywnych postaw wobec innych – ale tylko wtedy, gdy

jednocześnie otoczenie to było postrzegane jako zagrażające (Assche, Dhont i Van Hiel, 2014). W USA ci autorytarni, którzy odczuwali większe zagrożenie terroryzmem, chętniej popierali ograniczenia swobód obywatelskich na rzecz podniesienia bezpieczeństwa (Kossowska i in., 2011), chociaż nie działało się tak w krajach, gdzie wyjściowy poziom zagrożenia terroryzmem był niższy. Osoby autorytarne wysoko cenią bezpieczeństwo grupy – jest to tzw. *collective security motivation*, która w badaniach okazała się w pełni mediować relację między identyfikacją i zagrożeniem, a RWA (Jugert i Duckitt, 2009). Ogólnie mówiąc – istnieją przesłanki, aby traktować autorytaryzm jako dyspozycję dynamiczną, czyli taką, która aktywuje się w obliczu pobudzającego bodźca zagrażającego (Feldman i Stenner, 1997).

Jeżeli chcemy lepiej zrozumieć rolę zagrożenia przy aktywacji ideologii autorytarnej – należy szczególną uwagę zwrócić na to, jaki typ zagrożenia wzbudza się u badanych – w przeciwnym wypadku wyniki mogą wydać się niespójne (Feldman, 2013).

W badaniach Cohrsa i Iblera (2009), gdy grupa będąca przedmiotem oceny w badaniu przedstawiana była jako stwarzająca zagrożenie dla obowiązujących norm, autorytaryzm wchodził z takim zagrożeniem w interakcję i przewidywał uprzedzenia wobec tej grupy. Analogicznie działało się w przypadku SDO, jednak z tą różnicą, że grupa przedstawiana była jako rywalizacyjna. Kluczową rolę pełni tu odróżnienie (Stephan, Stephan i Gudykunst, 1999) zagrożenia symbolicznego (dla grupowych norm, zasad, wartości), istotnego dla autorytarnych – od realistycznego (dla statusu), istotnego dla zorientowanych na dominację; dowodzą tego badania (Cohrs i Asbrock, 2009; Crowson, 2009; Charles-Touissaint i Crowson, 2010). Shaffer i Hastings (2007) pokazali, że pod wpływem ekspozycji na zagrożenie autorytarni kierowali się ku bardziej fundamentalistycznym przekonaniom religijnym. W większym stopniu identyfikowali się z religią i stawali się bardziej pewni swojego zdania w tej kwestii, a więc podejmowali wysiłki mające na celu zachowanie symbolicznych podstaw własnej identyfikacji grupowej.

Inne badania dowodzą, że istotny jest podział na zagrożenie wewnętrzne (wewnętrzne stany psychiczne) i zewnętrzne (pochodzące ze społeczeństwa). Badania pokazują, że ten drugi rodzaj jest dla autorytarnych bardziej awersyjny (Onraet, Van Hiel, Dhont i Pattyn, 2013). Najnowsze badania neurologiczne nad reakcją jądra migdałowatego (Tritt, Page-Gould, Peterson i Inzlicht, 2014) wskazują, że osoby usprawiedliwiające system (istotny korelat konserwatyzmu i autorytaryzmu w USA), silniej niż osoby nieusprawiedliwiające reagują na bodźce nie tylko negatywne, ale i pozytywne – są po prostu bardziej reaktywne emocjonalnie. Nie można wykluczyć, że teza o zwiększonej reaktywności osób autorytarnych na bodźce zagrażające jest tezą nazbyt wąską i przynajmniej częściowo uwarunkowana jest – zapewne nieświadomą – tendencją badaczy (na ogół o orientacji lewicowo-liberalnej) do deprecjonowania ideologii konserwatywnej (Hibbing, Smith i Alford, 2014).

Inny typ zagrożenia, bliski autorytaryzmowi, związany jest ze zjawiskiem utraty kontroli i poczucia przewidywalności w świecie politycznym i poszukiwaniu prostych wyjaśnień zdarzeń zagrażających: mowa tu o paranoi politycznej i myśleniu spiskowym. Paranoja polityczna to „uogólnione przekonanie, że głównym, jeżeli nie jedynym, mechanizmem rządzącym polityką są knute w tajemnicy spiski” (Korzeniowski, 2012). Jest to więc element ogólnej wiary w teorie spiskowe. Można wykazać jej zbieżność z klasyczną, psychiatryczną definicją paranoi, chociaż związki te – badane empirycznie – nie należą do silnych (Korzeniowski, 2009b). Autorytaryzm jest stabilnym predyktorem owej tendencji, chociaż nie aż tak silnym jak stopień alienacji, czyli stanu wyobcowania i bezradności (Korzeniowski, 2012). RWA jest powiązany z myśleniem spiskowym wszelkiego rodzaju (Grzesiak-Feldman, 2012). Dobrym wytłumaczeniem może być to, sugerowane przez Korzeniowskiego (2009a): z jednej strony na akceptację takich stwierdzeń wpływa poczucie braku kontroli nad światem społecznym, wyobcowanie i bezradność, z drugiej – autorytaryzm. Obierając za punkt wyjścia teorię Duckitta (2001), można zadać następujące

pytanie: czy poczucie braku kontroli nad rzeczywistością nie jest powiązane z postrzeganiem jej jako źródła zagrożeń? Poczucie braku kontroli i bezradności wydają się być tymi specjalnymi typami doświadczeń, na które szczególnie wyczulone są osoby autorytarne (czy też konserwatywne: Jost i in., 2003).

Wartości. Istotną kwestią, pozwalającą lepiej zrozumieć, jak funkcjonuje autorytaryzm, jest analiza wartości wyznawanych przez osoby autorytarne. Altemeyer twierdził, że moralność jest dla osób autorytarnych elementem wpływającym – bardziej niż u innych osób – na to, jak ocenią daną osobę i jak ukształtują się ich postawy wobec innych grup. W badaniach nowozelandzkich autorytarni klasyfikowani byli jako w znaczącym stopniu skoncentrowani na kwestiach moralnych – w porównaniu z „neutralnymi moralnie”, zorientowanymi na dominację (Milojev i in., 2014). Autorytarni, jak i konserwatywni, za istotne uważają praktycznie wszystkie kody moralne, wymienione w *teorii fundamentów moralnych* (jw., Haidt i Graham, 2007; Graham, Haidt i Nosek, 2009). Kugler, Jost i Noorbaloochi (2014) wykazali, że mediatorami związku postawy konserwatywnej i liberalnej z określonymi wartościami, znanymi z teorii Haidta, są odpowiednio: poziom autorytaryzmu i orientacji na dominację. Inne badanie (Błażewicz, 2015) pokazuje, że osoby autorytarne, mając do dyspozycji informacje wieloznaczne, skłonne są wnioskować u ocenianych osób o cechach moralnych (pozytywnych bądź negatywnych), a w mniejszym stopniu o cechach kompetencyjnych. Dla osób autorytarnych świat społeczny jest przede wszystkim światem „zdarzeń moralnych”, co może implikować, że są oni wyjątkowo wyczuleni na wszelkie oznaki łamania norm etycznych. Poznanie nowej osoby wiąże się z ryzykiem, że nie okaże się ona godna zaufania i moralna. Większe wyczulenie na te sprawy może wpływać na ostrożność w takich sytuacjach bądź zwykłe ich unikanie. Badania prowadzone w paradygmacie koła wartości (Schwartz, 1992) wiążą RWA z wymiarem zachowawczości (w opozycji do otwarcia na zmianę), gdy tymczasem zarówno RWA,

jak i SDO powiązane są z wymiarem przekraczania/umacniania siebie – RWA pozytywnie z umacnianiem, SDO odwrotnie (Cohrs, Moschner, Maes i Kielmann, 2005).

Podsumowanie. Dotychczasowe badania pokazują, że osoby autorytarne:

- wykazują zwiększone wyczulenie na zagrożenie, zwłaszcza na takie, które wymierzone jest w porządek świata, np. zasady moralne;
- preferują świat bezpieczny i przewidywalny, maksymalnie uproszczony; jeżeli nie potrafią wytłumaczyć sobie pewnego niepokojącego zjawiska społecznego w jasny sposób, mają tendencję do konstruowania teorii spiskowych, których obiekty – wedle ich przeświadczenia – działają w złej wierze;
- wykazują zwiększoną niechęć wobec grup obcych, przy czym w badaniach występuje ona w dwóch odmianach: raz jako zwykła korelacja między RWA a negatywnymi postawami międzygrupowymi, innym razem jako rezultat interakcji RWA i wzbudzenia poczucia zagrożenia, aktywizującego reakcję autorytarną; jest to – interesująca nas – dynamiczna reakcja autorytarna;
- skupieni są na ocenach moralnych i wyznawanych wartościach, w większym stopniu wyczuleni są na ich łamanie;
- autorytarni wydają się skupieni na grupie własnej: jest ona dla nich centralna, potrzebują jej dla budowy identyfikacji; może to wynikać z potrzeby budowy bezpiecznego i przewidywalnego świata.

W przypadku analizy badań nad autorytaryzmem warto jeszcze zaznaczyć, że zasadniczo zamykają się one w kręgu jednej kultury (Heinrich, Heine i Norenzayan, 2010). Nie mniej istotne jest to, że w środowisku naukowym zajmującym się tymi zagadnieniami, popularny jest w większości światopogląd liberalny. Dlatego też nie przypadkowo w większości publikowanych badań poszukuje się odpowiedzi na pytania o źródła niechęci autorytarnych wobec obcych: jakich grup ci pierwsi nie lubią, jaki typ zagrożenia nasila

w nich nienawiść wobec wszelkiej odmienności. Mniejsza jest liczba badań (Ludeke, 2016), w których koncentrowano się na próbie znalezienia pozytywnych stron autorytaryzmu jako cechy przystosowawczej (np. dla koordynacji działań grupowych, nastroju, samooceny). Z pewnością można stwierdzić, że obecnie autorytaryzm jest uważany raczej za oznakę słabszego przystosowania do rzeczywistości. Wartościowanie takie nie jest jednak tematem tej pracy. Jednym z jej zasadniczych zamierzeń była chęć sprawdzenia, co może ograniczyć negatywne reakcje autorytarne takich osób. Osoby o wysokim RWA są grupą, która może być łatwo wykorzystana przez innych, świadomych ich słabości, zwłaszcza wyczerpania na zagrożenie, na które reagują szybkim wzrostem niepokoju i agresją. Zapewne istnieją mechanizmy psychologiczne, pozwalające osobom autorytarnym przywrócić zagrożone poczucie bezpieczeństwa. Jakże konkretnie – to istotne pytanie, które zostało postawione w tej pracy.

Niepewność własnej osoby

W literaturze istnieje wiele informacji o podatności osób autorytarnych na wzbudzenie zagrożenia (*vide poprzedni rozdział*). W tej pracy istotna będzie jednak rola innego czynnika, chociaż powiązanego z zagrożeniem, wyzwalającego reakcję autorytarną: stanu niepewności *Ja*. Pracy tej towarzyszy przekonanie, że stan niepewności osobistej jest szczególnie silnym bodźcem, zagrażającym właśnie osobom autorytarnym.

Niepewność co do tego, kim się jest, jakie się ma cechy, do czego dąży, jak się jest ocenianym przez innych itp. – nie należy do odczuć przyjemnych. Pewność sądów na temat siebie i świata jest źródłem poczucia spójności *Ja*, i – co więcej – nadaje sens własnemu istnieniu (Swann, Rentoff i Guinn, 2003). Brak tej pewności, jak stwierdzono w różnych badaniach, prowadzi do negatywnych skutków, torując drogę nienawiści, uprzedzeniom, agresji czy nawet, w ostateczności – samobójstwu (McGregor, Prentice, Nash, 2009). W psychologii spotykamy się z pojęciem niepewności osobistej (*PU – personal uncertainty*). Tak, jak definiują ją badacze (van den Bos, 2009; McGregor, Prentice, Nash, 2009), niepewność osobista, czy też niepewność *Ja*, to: subiektywne odczuwanie wątpliwości i/lub niestabilności co do obrazu siebie, swoich poglądów na świat (*...a subjective sense of doubt or instability in self-views, worldviews, or the interrelation between the two*).

Kluczowe są więc: niestabilność poglądów na siebie i świat lub wątpliwości z tym związane. Taką definicją będziemy się w tej pracy posługiwać. Wyróżniano też inne typy niepewności: przykładowo niepewność subiektywną (Hogg i Mullin, 1999), która ma najszerszy zakres pojęciowy (obejmuje niepewność osobistą, interpersonalną, grupową czy ekonomiczną), czy też niepewność przyczynową (Weary i Edwards, 1994), polegającą na niemożności ustalenia relacji przyczynowo-skutkowych w otoczeniu i własnym zachowaniu. Wyróżniono też pojęcie „orientacji na niepewność” – osoby tak zorientowane w sytuacji niepewności reagują pobudzeniem i poszukiwaniem informacji w celu redukcji

niepewności, lepiej też taką sytuację znoszą. Badania pokazują też, że osoby zorientowane na pewność, czyli nie lubiące poszukiwać i przetwarzać niespójnych i nowych informacji na swój temat, w większym stopniu widzą swoje podobieństwo do członków różnych grup – asymilują ich wartości (Sorrentino, Seligman, Battista, 2007). Ludzie różnią się stopniem, w jakim radzą sobie z niepewnością: wysoka tolerancja niepewności potrafi być pozytywnym predyktorem skuteczności, satysfakcji i sukcesów zawodowych (Kim, Rhee, Ha, Yang i Min Lee 2016). W pracy tej przyjęto założenie, że odczuwanie niepewności jest na ogół bodźcem negatywnym, zaś człowiek jest motywowany do redukcji tego stanu.

Jednym ze sposobów może być wzmocnienie kategoryzacji grupowej, co jest punktem wyjścia teorii *uncertainty-identity* (Hogg i Mullin, 1999). Jak wykazali Grieve i Hogg (1999), dyskryminacja innej grupy zachodzi wtedy, gdy u badanych wzbudzana jest niepewność, a zarazem prymowana jest u nich kategoryzacja grupowa. Objasniając wyniki swoich badań autorzy ci wskazują, że kluczowym procesem jest tu wzbudzenie przez manipulację eksperymentalną potrzeby redukcji niepewności, a podział na „swoich” i „obcych” pozwala ją zredukować, wzbudzając niejako „przy okazji” niechęć wobec innych grup. Inne badania wskazują, że identyfikacja z grupą wzrasta znacznie w warunkach niepewności, zwłaszcza gdy grupa cechuje się wysokim poziomem bytowości (Hogg i in., 2007; Grant i Hogg, 2012). Pod wpływem wzbudzenia niepewności rośnie też religijność (Hogg, Adelman i Blagg, 2010), co tłumaczy się chęcią ucieczki do prostych zasad, będących „moralnym kompasem” w sytuacji, gdy jednostka nie wie, czym się kierować. Inne ustalenia potwierdzają, że skupienie się na grupie własnej jest reakcją na poczucie niepewności: przykładowo, po jej wzbudzeniu wzrasta konformizm – tym silniej, im mocniejsze jest samopoczucie niepewności (Smith, Hogg, Martin i Terry, 2007; Murray i Schaller, 2012).

Niepewność powiązana jest z poparciem dla przywódcy grupowego, a zwłaszcza dla autorytarnego stylu takiego przywódcy (Hogg i Adelman, 2013; Rast, Hogg i Tomory, 2015).

Badania pokazały, że niepewność *Ja* kieruje ludzi ku mniej demokratycznym postawom, preferencjom politycznym i stylom przywództwa (Schoel, Bluemke, Mueller i Stahlberg 2011). Efekty niepewności opisane wyżej, a polegające na wzroście identyfikacji, uzyskiwano też w warunkach grupy minimalnej (Grieve i Hogg, 1999). Efekty niepewności nie są wolne od kontekstu kulturowego: jak dowodzą badania (Morrison, Johnson i Wheeler, 2012), w przypadku Amerykanów o korzeniach azjatyckich, czyli w domyśle bardziej kolektywistycznych, skuteczniejsza była manipulacja niepewnością kolektywnego *Ja* (badani łatwiej w tym warunku asymilowali stereotypowe treści, niż w warunku ze wzbudzoną niepewnością indywidualnego *Ja*). U tych o europejskich korzeniach manipulacja niepewnością indywidualnego *Ja* była równie dobrym moderatorem stereotypizacji co niepewność kolektywnego *Ja*.

W dziedzinie postaw i przekonań społecznych ważną zmienną, powiązaną z niepewnością, jest radykalizm – w różnych formach. Wzbudzenie niepewności wzmacniało identyfikację z grupą o radykalnych poglądach, w odróżnieniu od tej o bardziej „centrowych” przekonaniach (Hogg, Meehan i Farquason, 2010). Pod wpływem wzbudzenia niepewności *Ja* wzrasta też żarliwość religijna i poparcie dla najbardziej radykalnych religijnych przekonań (McGregor, Haji, Nash i Teper, 2008; McGregor, Nash i Prentice, 2010). Wy tłumaczeniem powyższych zależności może być zjawisko kompensacji (McGregor, Zanna, Holmes i Spencer, 2001): niepewność dotycząca własnej osoby (w tym naszego światopoglądu) wzbudza proces kompensacyjny, prowadzący do określenia swojej przynależności grupowej i przyjęcia radykalnej ideologii. Taki światopogląd jest prosty i nie wymaga wyczerpujących poznawczo kompromisów, które zazwyczaj towarzyszą sytuacjom społecznym i skłaniają do rezygnacji z istotnych wartości i celów. Innym sposobem na redukcję tych negatywnych odczuć może być afirmacja siebie (Wichman, 2010). Przed negatywnym wpływem niepewności chronić może także pozytywna samoocena – McGregor

i Marigold (2003) wykazali, że efekty kompensacyjne występowały głównie u osób z wysoką jawną, a niską utajoną samooceną.

Wzbudzenie niepewności osobistej może mieć też wiele wspólnego z dostępnością myśli o śmierci – jak jest to rozumiane w teorii opanowania trwogi (Greenberg, Pyszczynski i Solomon, 1986). Jak się okazuje, wzbudzenie niepewności ma podobne konsekwencje, co dostępność myśli o śmierci: wzmacnia poczucie identyfikacji i istotność wartości związanych z grupą (Shepherd, Kay, Landau i Keefer, 2011; Hohman i Hogg, 2015). Możliwym łącznikiem między tymi zjawiskami jest utrata kontroli i próba jej odzyskania poprzez grupę (Fritsche, Jonas i Fankhanel, 2008). Istnieją doniesienia, według których nieprzewidywalność (traktowana jako pokrewna niepewności) i poczucie kontroli różnią się na poziomie fizjologicznym (ich wpływ na aktywność serca można rozdzielić), chociaż oba są równie awersyjne (Baker i Stephenson, 2000). Samo przypomnienie o możliwości śmierci podnosi też poziom autorytaryzmu (Castano i in., 2011).

Istnieją związki niepewności z konserwatyzmem: osoby takie wykazują się niechęcią wobec niepewności (Jost, Kruglansky, Glaser i Sulloway, 2003), jak i nowości. Przykładem mogą być zmiany w pracy, wejście nowych technologii czy pojawianie się innowacji (Fay i Frese, 2000). Zgodnie z modelem ideologii jako motywowanego poznania społecznego, ideologia prawicowa wywodzi się z potrzeby przeciwdziałania poczuciu niepewności i zagrożenia (Jost i in., 2007). Osoby konserwatywne, a jak podejrzewamy, także autorytarne – wydają się więc osobami „uczulonymi” na nowe i nieznane. W tej pracy rozwijana będzie teza o roli niepewności osobistej jako jednym z rodzajów zagrożeń wzbudzających reakcję autorytarną, a być może zagrożeniem kluczowym (Morrison, Johnson i Wheeler, 2012). Relacjonowane w literaturze przedmiotu związki niepewności z konserwatyzmem były inspiracją dla niektórych hipotez. Inne przesłanki to związki niepewności ze wzrostem konformizmu i radykalizmu, a te zjawiska powiązane są z autorytaryzmem (Duckitt, 2001).

Dyskutowane dotąd prace koncentrują się na negatywnej stronie niepewności, chociaż są wątpliwości, czy zawsze niepewność wiąże się z poczuciem zagrożenia. Przykładowo, Hass i Cunningham (2014) próbowali oddzielić od siebie niepewność i zagrożenie i sprawdzić, jak wygląda interakcja między tymi zmiennymi. W badaniach odkryli, że w przypadku braku poczucia zagrożenia wzbudzenie niepewności podwyższało poziom tolerancji. Odwrotnie było w przypadku istniejącego zagrożenia – po wzbudzeniu niepewności tolerancja obniżała się. Wyniki te wskazują na złożoność zjawiska: w tej pracy traktuję jednak niepewność i zagrożenie (jak większość badaczy w obszarze relacji międzygrupowych) jako zjawiska pokrewne i współwystępujące.

Podsumowując ten przegląd: u ludzi motywowanych do redukcji nieprzyjemnego odczucia niepewności osobistej dochodzi do takich zjawisk jak radykalizacja własnych sądów i postaw, powrót do tego, co znane i konwencjonalne oraz wzmocnienie kategoryzacji grupowej – grupa obca staje się bardziej odległa, grupa własna spójna. Można zauważyć analogię: to składowe reakcji autorytarnej. W związku z tym należy spodziewać się, że osoby autorytarne będą szczególnie wyczulone na bodźce związane z niepewnością osobistą: autorytaryzm stanowi bowiem, nawiązując do teorii podwójnego procesu i innych cytowanych tu prac, „protezę” świata przewidywalnego, moralnego i zrozumiałego. Kiedy zachwieje się takim obrazem, jednostka uruchamia systemy obronne, dążące do przywrócenia poprzedniego stanu. Jednym z nich jest autorytaryzm. Osoba autorytarna powinna mocniej niż przeciętna dążyć do przywrócenia status quo, co prowadzi do reakcji autorytarnej.

Identyfikacja z grupą

Identyfikacja a tożsamość. Punktem wyjścia dla rozumienia identyfikacji z grupą jest w psychologii (najczęściej) klasyczna praca Tajfela i Turnera (1979) – sformułowano w niej teorię tożsamości społecznej. Warto zaznaczyć, że pojęcie tożsamości społecznej, używane w literaturze przedmiotu, nie jest identyczne z pojęciem identyfikacji grupowej – ta ostatnia dotyczy jedynie stopnia odczuwanej więzi z grupą, a nie treści tożsamości. Innymi słowy – kiedy mówimy o identyfikacji grupowej, mamy na myśli istotność danej tożsamości społecznej dla obrazu *Ja* (Polak, katolik). Tożsamość społeczna jest tą częścią obrazu człowieka, która wyraża jego przynależność do różnych grup. Jednostka utrzymuje pozytywną tożsamość społeczną, dokonując korzystnych porównań grupy własnej z innymi grupami społecznymi. W zasadzie już proste, całkowicie arbitralne stworzenie różnic między grupami wystarczy, żeby obserwować zjawisko „preferowania swoich” (Tajfel, 1970). Kiedy pojawia się zagrożenie dla grupy, pojawia się też zagrożenie dla tożsamości grupowej – także dla *Ja*. Jedną z reakcji może być uruchomienie procesów mających na celu przywrócenie pozytywnego obrazu własnej grupy, jednak nie poprzez rzeczywiste działania, ale poprzez przebudowanie obrazu świata społecznego w odpowiedni sposób. Przykładowo – gdy kwestionowana jest sprawczość grupy, jednostka może zacząć akcentować jej wysoką moralność. W innym przypadku budowanie pozytywnego wizerunku grupy własnej może być osiągnięte poprzez przypisanie negatywnych cech grupie obcej. Wydaje się, że identyfikacja grupowa jest na ogół powiązana z *ingroup bias* (preferowaniem „swoich”) – i wiele badań tego w istocie dowodzi (Branscombe i Wann, 1994; Aberson, Healy i Romero, 2000; Turner i Reynolds, 2001; Hewstone, Rubin i Willis, 2002).

Zwróćmy uwagę, że negatywne postrzeganie obcych przy idealizowaniu obrazu grupy własnej to zarazem kluczowe elementy reakcji autorytarnej. W istotnych badaniach – z punktu widzenia tej pracy – Asbrock i Fritsche (2013) sprawdzali, jak identyfikacja

zachowuje się jako predyktor postaw autorytarnych. W tym celu wzbudzali dwa typy zagrożeń: grupowe (grupa jako cel ataku terrorystycznego) i indywidualne (badany jako dotknięty atakiem). Jak się okazało – w przypadku zagrożenia osobistego wysoka identyfikacja stawała się predyktorem postaw autorytarnych, poparcia dla tortur i *ingroup bias*, czyli symptomów reakcji autorytarnej. Badanie to wydaje się sugerować, że autorytaryzm i wysoka identyfikacja idą ręką w rękę, prowadząc do analogicznych konsekwencji. Jednak wniosek ten jest zdecydowanie przedwczesny.

Po pierwsze – już Allport (1954) zwracał uwagę, że przywiązanie do swojej grupy niekoniecznie oznaczać musi wrogość wobec grupy obcej. Niektórzy twierdzą, że *ingroup bias* może wynikać z lepszego traktowania i postrzegania członków grupy własnej i nie deprecjonowania grupy obcej (Brewer, 1999; 2001). Z całą pewnością w badaniach należy ściśle rozdzielać nienawiść wobec „obcych” od preferowania „swoich”. Dowiedziono na przykład, że są to w pełni rozdzielne wymiary dla grup społecznych, dzielających te same standardy moralne (Parker i Janoff-Bulman, 2013).

Po drugie – istnieją badania koncentrujące się na innym, niż pobudzanie *ingroup bias*, aspekcie identyfikacji: mówią mianowicie o jej pozytywnym wpływie na psychikę i funkcjonowanie jednostki. Ostatnio wykazano między innymi, że identyfikacja z grupą podwyższa poczucie osobistej kontroli, co przekłada się na wiele pozytywnych aspektów życia: satysfakcji z życia, mniejszego stresu, lepszego stanu zdrowia (Greenaway i in., 2015; Sani, Madhok, Norbury, Dugard i Wakefield, 2015). Co więcej, wzbudzanie pozytywnej identyfikacji z różnymi grupami istotnie pomaga w leczeniu depresji (Cruwys i in., 2014). Różne badania wskazują też, że identyfikacja grupowa ma związek z dobrym samopoczuciem i dobrostanem psychicznym, i może działać jako czynnik buforujący stres. W badaniu na populacji osób otyłych odkryto, że wysoka identyfikacja z jednej strony sprawia, że w większym stopniu odczuwa się negatywne skutki dyskryminacji swojej grupy; efekt ten

jest jednak znoszony przez pozytywny wpływ identyfikacji na satysfakcję życiową i redukowaniu depresji (Magallares, Morales i Rubio, 2014). Identyfikacja z grupą okazywała się też mediatorem relacji (Nakashima, Isobe i Ura, 2013) między postrzeganą wysoką wartością własnej grupy a dobrostanem psychicznym (niższa depresyjność i stres). Identyfikacja z grupą redukuje stres i stopień, w jakim wykonywana praca jest postrzegana jako niebezpieczna, sprzyja wzrostowi satysfakcji z życia i pracy (Haslam, O'Brien, Jetten, Vormedal i Penna, 2005). W psychologii funkcjonuje pojęcie *social cure*, czyli pozytywnego wpływu identyfikacji na dobrostan życia (Haslam, Haslam i Jetten, 2011). Miller, Wakefield i Sani (2015) wykazali, że wysoka identyfikacja z dużą liczbą grup koreluje ze zdrowiem psychicznym wśród szkockich nastolatków.

Dokonany przegląd badań wskazuje, że wpływ identyfikacji na funkcjonowanie jednostki może być oceniany różnie – w zależności od tego, na jaki aspekt funkcjonowania patrzymy. Z jednej strony identyfikacja nasila nierzadko niechęć wobec innych grup, z drugiej – sprzyja dobremu funkcjonowaniu w obrębie grupy własnej (podnosząc poczucie więzi i szacunek dla norm i wartości grupowych). Podwyższa też ogólny dobrostan psychiczny. Wcześniej dyskutowane wyniki badań sugerowały, że wzrost poczucia identyfikacji grupowej pomaga radzić sobie z negatywnymi skutkami niepewności osobistej. To wszystko skłania do przypuszczeń, że pozytywna identyfikacja może pełnić bardzo ważną rolę w dobrym funkcjonowaniu społecznym.

Przyjrzyjmy się zatem, jaką rolę może odgrywać identyfikacja z grupą własną w niwelowaniu „reakcji autorytarnej”, czyli negatywnych uczuć i postaw wobec obcych, tak łatwo wzbudzanych u osób z wysokim poziomem autorytaryzmu.

Wymiary identyfikacji. Identyfikacja z grupą nie jest konstruktem jednolitym: ma różne podwymiary, zazwyczaj dość wysoko związane ze sobą, jednak jakościowo odmienne i powiązane z różnymi komponentami postaw wewnątrz- i międzygrupowych. Popularną

koncepcją „dzielącą” identyfikację na poszczególne elementy jest model identyfikacji, zaproponowany przez Camerona (2004). Wyróżnia on trzy wymiary identyfikacji: *centralności* (w jakim stopniu przynależność do grupy jest częścią obrazu *Ja* – nasilenie tożsamości grupowej), *więzi* (jak związany, przyzwyczajony jestem do członków grupy) oraz *afektu* (jak zadowolony jestem z przynależności do grupy). Skonstruowane wedle tej koncepcji narzędzie pomiarowe zdobyło znaczną popularność wśród psychologów społecznych.

Kolejny pomysł autorstwa Leacha i współpracowników (2008) stanowił wynik agregacji wiedzy na temat identyfikacji z grupą i był próbą jej uporządkowania (a sam kwestionariusz w większości opierał się na pozycjach z innych skal). Wyróżnia on dwa główne wymiary: autokategoryzacji (*self-definition*) i zaangażowania (*self-investment*). Autokategoryzacja określa stopień, w jakim osoba definiuje samą siebie jako członka grupy. Ma dwa podwymiary: homogeniczność grupy własnej (na ile, w ocenie jednostki, członkowie grupy są do siebie nawzajem podobni) oraz autostereotypizacja (na ile sama jednostka określa siebie jako podobną do typowego członka grupy). Autokategoryzację można też określić mianem odległości *Ja* od grupy. Zaangażowanie *Ja* mówi zaś o stopniu, w jakim przynależność do grupy jest istotna dla *Ja* – nawiązuje do sposobu rozumienia identyfikacji w teorii tożsamości społecznej. Zgodnie z propozycją Leacha, wymiar zaangażowania składa się z trzech zapożyczonych od Camerona komponentów: *afektu*, *centralności* i *solidarności* (odpowiednik więzi w modelu Camerona).

Ponieważ, jak wspomniano, różne aspekty czy składowe identyfikacji mogą mieć odmienny wpływ na różne aspekty funkcjonowania, rozróżnienie podwymiarów identyfikacji będzie istotne przy analizie wyników tej pracy, w której zastosowano zarówno model Camerona jak i model Leacha.

Problem pracy i hipotezy

Funkcjonowanie psychologiczne osób autorytarnych. W poprzednich rozdziałach pokazano kluczowe ustalenia na temat funkcjonowania psychospołecznego osób autorytarnych. Ich sposób myślenia cechuje silny dogmatyzm, potrzeba domknięcia poznawczego, konserwatyzm i konwencjonalizm (Webster i Kruglanski, 1994; Kossowska, 2003; Kruglanski i in., 2006). Oznacza to, że z trudnością zmieniają raz ustalone poglądy, ufają osobom uważanym za autorytety, są niechętni zmianom i nowościom. Teoria podwójnego procesu Duckitta (2001) kładzie nacisk na silny konformizm takich osób – przyjmą one za pewnik zdanie popierane przez ogół, autorytet czy przywódcę. Towarzyszy temu – typowe dla osób autorytarnych – przeświadczenie, że porządek świata (moralny, instytucjonalny) jest nieustannie zagrożony. Wydają się być osobami żyjącymi w przeszłości, a ich funkcjonowaniem kieruje rozumowanie: rozwiązania, które działały dawniej, doprowadziły do tego, że obecna sytuacja jest akceptowalna. Nie ma podstaw, aby zmieniać cokolwiek, ponieważ niesie to za sobą ryzyko upadku istniejącego porządku społecznego i moralnego.

Posiadanie uproszczonego, a zarazem wysoce stabilnego obrazu siebie i świata, ma plusy, ale i oczywiste minusy (taki obraz musi być do pewnego stopnia nieprawdziwy, gdyż prosty model nigdy nie odtworzy złożoności rzeczywistości). Do plusów należy z pewnością ułatwienie procesów podejmowania decyzji czy posiadanie prostego zestawu zasad, którymi należy się kierować. Najważniejsze jest to, że obraz taki daje poczucie bezpieczeństwa w zagrażającym świecie. Co jednak stanie się, jeżeli zachwieje się pewnością sądów na temat własnej osoby (a więc, pośrednio, pewnością kategoriycznych sądów i opinii, z którymi osoba autorytarna się utożsamia)? Podejrzewać można, że w ten sposób na chwilę dezaktywuje się bufor chroniący przed zagrożeniem i dający poczucie bezpieczeństwa. Po chwili jednak jego działanie nasili się w celu przywrócenia równowagi.

Osoby autorytarne jawią się jako jednostki o zwiększonej wrażliwości emocjonalnej na bodźce, zwłaszcza bodźce zagrażające, o zabarwieniu negatywnym (Feldman, 2003; por. też metaanalizę Josta i in. 2003, mówiącą o konserwatyzmie). Można więc sformułować uzasadnione oczekiwanie, że wysokiemu RWA towarzyszy niski próg reakcji na bodźce negatywne (zagrażające). W pracy tej sformułowano hipotezę, że jednym z kluczowych czynników, wzbudzających stan zagrożenia psychologicznego, jest zachwianie stabilności (pewności) obrazu siebie. Można oczekiwać, że rezultatem wzbudzenia stanu niepewności *Ja* będzie reakcja autorytarna na bodźce zagrażające, czyli:

- (a) próba przywrócenia świata prostych zasad, przewidywalności, bez trudnych pytań i niepewności (stąd wzrost postaw radykalnych pod wpływem niepewności, por. np. McGregor i in., 2008; McGregor, Nash i Prentice, 2010);
- (b) wzbudzenie nieufności wobec „obcych”: jednym z kluczowych przejawów reakcji autorytarnej, przywracającej poczucie bezpieczeństwa, jest koncentracja na dobru grupy własnej i bliskich więziach wewnątrzgrupowych (Stellmacher i Petzel, 2005).

Autorytarni tworzą prosty model świata, siebie i wyznawanych wartości. Największą wadą takiego modelu jest „niedopasowanie do danych” czyli rzeczywistości. Autorytarni wykazują zwiększoną wrażliwość na zagrożenie, zwłaszcza jeżeli jest to zagrożenie symboliczne (np. Cohrs i Asbrock, 2009), kwestionujące, czym jest ich grupa i kim są oni. Terroryzm to dla autorytarnych Amerykanów nie tyle zagrożenie życia, ale atak na ich styl życia – dlatego chętnie popierają ograniczenie wolności w imię zwiększonego poczucia bezpieczeństwa (Kossowska i in., 2011). Możliwość dokonania aborcji (Rickert, 1998) jest – według autorytarnych – atakiem na istotę człowieczeństwa. Być może skłonność do wiary w teorie spiskowe, charakterystyczna dla osób autorytarnych (Grzesiak-Feldman, 2012), bierze się z pragnienia zredukowania poczucia nieprzewidywalności zdarzeń zagrażających, jest chęcią nadania sensu zdarzeniom przypadkowym.

Reasumując: osoby autorytarne cechują się niskim progiem reakcji na bodźce emotogenne, zwłaszcza negatywne (zagrożające). Aby zachować poczucie bezpieczeństwa, bronią się przed nieprzewidywalnymi, zagrożającymi zdarzeniami w taki sposób, że wytwarzają uproszczony, normatywny obraz świata, w którym panuje ład i porządek. Obowiązują od dawna sprawdzone zasady i reguły, a na trudne pytania istnieją jasne i proste odpowiedzi.

Opisany system obronny, chociaż robi wrażenie niezwykle stabilnego, jest w rzeczywistości kruchy, nieustannie narażony na konfrontację ze słabo do niego pasującymi realiami. Gdy autorytarnych skonfrontować z zagrożeniem, ich poglądy stają się bardziej ekstremalne, a obraz świata jeszcze prostszy, całkowicie czarno-biały – jest to pierwszy aspekt reakcji autorytarnej. Wydaje się, że wzbudzenie poczucia niepewności *Ja* – oddziaływanie eksperymentalne, jakie było wprowadzane w relacjonowanych dalej badaniach – jest właśnie tym rodzajem doświadczenia, które podważa zaufanie do własnych sądów i opinii, tym samym wytrącając osoby autorytarne z błogostanu, jaki daje im wysokie poczucie słuszności i oczywistości własnych poglądów na świat i ludzi. Drugim aspektem reakcji autorytarnej jest wzmocnienie *ingroup bias* – obraz własnej grupy staje się bardziej spójny, łatwiej wykluczyć z niej kogoś niepasującego do jej idealnej wersji, zaś grupa obca staje się bardziej odległa i wroga. Są to markery reakcji autorytarnej i ich wywołanie spodziewane jest w przeprowadzanych badaniach.

Powyższe rozumowanie tłumaczy, w jaki sposób niepewność osobista wzbudzi reakcję autorytarną i w jaki sposób można ją zaobserwować. W dalszej części sprawdzimy, czy istnieje coś, co może taką reakcję zablokować.

Pozytywne skutki identyfikacji grupowej. W klasycznym ujęciu (Tajfel i Turner, 1979) identyfikacja grupowa uważana jest na ogół za czynnik warunkujący uprzedzenia międzygrupowe. W podobny sposób widzi to teoria grupowego autorytaryzmu (Stellmacher

i Petzel, 2005) – w jej świetle identyfikacja ze „swoimi” warunkuje wystąpienie reakcji autorytarnej w obliczu zagrożenia interesów grupy i jej tożsamości. Istnieją jednak powody aby sądzić, że jest to obraz nadmiernie uproszczony: przede wszystkim odróżnić należy sympatię wobec grupy własnej od antypatii wobec grupy obcej (Brewer, 1999). Jak dowodzą wcześniej dyskutowane badania, samo identyfikowanie się w grupą własną nie musi jeszcze rodzić antypatii wobec „obcych”. Być może jeszcze ważniejszy z punktu widzenia tej pracy jest fakt, że identyfikacja z grupą wpływa pozytywnie na funkcjonowanie społeczne na poziomie indywidualnym (Haslam, Haslam i Jetten, 2011; Magallares, Morales i Rubio, 2014, Greenaway i in., 2015). Inne badania wykazały, że wysoka identyfikacja z grupą zmniejsza poziom stresu, depresji, zwiększa satysfakcję z życia – czyli wpływa pozytywnie na zdrowie ogólne, nie tylko psychiczne (Nakashima i in., 2013; Sani i in., 2013).

Identyfikacja z grupą jest w świetle powyższego czynnikiem, który zapewnia jednostce bezpieczeństwo i umożliwia lepsze funkcjonowanie nie tylko w grupie, ale także na poziomie indywidualnym. Człowiek funkcjonujący w obrębie grupy nie musi aż tak obawiać się o bezpieczeństwo, gdyż grupa może go obronić. Odczuwa więc zapewne mniej lęku i w większym stopniu odporny jest na negatywne wzmocnienia o podłożu psychospołecznym, a nawet egzystencjalnym. Wcześniej sugerowano, że osoby autorytarne pod wpływem wzbudzenia poczucia niepewności osobistej wykażą silną reakcję autorytarną, co wiąże się – z charakterystycznym dla nich – obniżonym progiem wzbudzania negatywnych stanów emocjonalnych. Biorąc pod uwagę to, co wiemy o pozytywnym wpływie identyfikacji grupowej na dobrostan psychiczny i równowagę emocjonalną, można się spodziewać, że identyfikacja taka sprawi, iż bodźce zagrażające utracą swoją moc, staną się mniej negatywne i niebezpieczne. Wysoki poziom identyfikacji powinien działać jak „bufor” minimalizujący reakcję zagrożenia na stan niepewności *Ja*. W takich okolicznościach znika potrzeba czasowego „utwardzenia” autorytarnego światopoglądu, aktywizacji uproszczonego

obrazu świata jako sposobu walki z zagrożeniem. Jeżeli rozumowanie to jest słuszne, należałoby oczekiwać, że – mimo wzbudzenia stanu niepewności *Ja* u osób autorytarnych, ale zarazem cieszących się silną pozytywną identyfikacją ze „swoimi” – nie powinniśmy obserwować wzrostu uprzedzeń wobec „obcych” (jednego z kluczowych przejawów reakcji autorytarnej).

Warto zwrócić uwagę, że omawiana hipoteza jest, w zakresie oczekiwanego wpływu identyfikacji grupowej, przeciwstawna do hipotezy generowanej przez model reakcji autorytarnej Stellmachera i Petzela (2005). Przewiduje ona, że identyfikacja będzie moderatorem nasilającym reakcję autorytarną na zagrożenie. Różnica między proponowanym tu podejściem a modelem autorytaryzmu grupowego bierze się stąd, że ten ostatni koncentruje się na zagrożeniu dla grupy i tożsamości grupowej, podczas gdy w tej pracy skupiamy się na zagrożeniu na poziomie indywidualnym, dotyczącym stabilności obrazu własnej osoby. Tak więc, mimo istotnych różnic, trudno mówić o sprzeczności między oboma podejściami.

Inne pytanie, które można zadać, brzmi następująco: co konkretnie takiego jest w identyfikacji, co powoduje jej dobroczynny wpływ na funkcjonowanie człowieka? Odpowiedzi można by szukać w analizie jej wymiarów, zawartych w najpopularniejszych skalach (Camerona oraz Leacha). Może być tak, że za hipotetyczny, amortyzujący ideologię autorytarną wpływ wysokiej identyfikacji odpowiedzialne są określone, osobowościowe, poznawcze i emocjonalne korelaty identyfikacji. W tej pracy zostanie przeanalizowanych kilka z nich.

Mechanizmy powiązane z identyfikacją. Wśród czynników, które mogą mieć potencjał obronny w sytuacji wzbudzenia niepewności osobistej, uwagę zwraca autoafirmacja własnej osoby. To pozytywny obraz siebie oparty na przekonaniu, że jest się osobą żyjącą zgodnie z określonym zestawem wartości. To istotny czynnik odpowiadający za radzenie sobie z zagrożeniem obrazu *Ja* (Armitage i Rowe, 2011; Pietersma, Dijkstra, 2012),

podnoszący samokontrolę (Schmeichel i Vohs, 2009), zwiększający odczuwany poziom ustrukturyzowania *Ja* (Wakslak i Trope, 2009), oraz prowadzący do redukcji negatywnych postaw i *ingroup bias* (Steele, 1988; Adams, Tormala, O'Brien, 2006; McQueen i Klein, 2006). Teoria autoafirmacji (Sherman, 2013) twierdzi, że autoafirmacja działa na zasadzie kompensacji: zachwiany obraz siebie w jednym obszarze można nadrobić skupieniem się w innym obszarze i dowiedzeniu sobie, że jest się osobą wartościową właśnie pod tym względem. Metaanaliza Eptona, Harrisa, Kane'a, van Koningsbruggena i Sherana (2015) dowodzi związków autoafirmacji z zachowaniami zdrowotnymi: akceptacją informacji o zdrowiu/diagnozie, chęcią zmiany i rzeczywistym zachowaniem prozdrowotnym. Wraz z autoafirmacją wzrasta tendencja do zachowań społecznych i samowspółczucia (Lindsay, Creswell, Zelenski i Frimer, 2014). Jak wspomniano wcześniej, wzbudzenie stanu autoafirmacji redukowało nieprzyjemne skutki manipulacji niepewnością (Wichman, 2010).

Autoafirmacja, co może być kluczowe dla hipotez formułowanych w tej pracy, ma pozytywny wpływ na podstawowe mechanizmy emocjonalne. Jak wiadomo, ludzie różnią się pod względem tego, jak czuły jest ich behawioralny system hamowania, czyli jak silnie reagują na bodźce zagrażające. Okazuje się jednak, że w warunkach wzbudzenia autoafirmacji związek ten zanika: osoby bardziej wrażliwe na takie bodźce reagują podobnie, jeżeli nie mniej intensywnie, jak ci mniej wrażliwi (Crowell, Page-Gould i Schmeichel, 2015). Być może autoafirmacja jest w pewien sposób powiązana z identyfikacją grupową i związek ten odpowiedzialny jest za podniesienie progu reakcji na zagrożenie. Inaczej mówiąc – możliwe, że istotnym komponentem identyfikacji jest poczucie, że jest się wartościowym członkiem swojej zbiorowości, postępującym zgodnie z przyjętymi w niej standardami moralnymi. Właśnie dzięki temu identyfikacja grupowa może kompensować chwilowe deficyty *Ja* w innych obszarach. Istotne jest, jaką afirmację się wzbudza: badania Lehmillera, Law i Tormali (2010) pokazały, że afirmacja wartości „rodzina” i „przyjaciele”

zwiększała uprzedzenia (wobec homoseksualistów), zamiast je obniżyć. Ehrlich i Gramzow (2015) z kolei pokazali, że o ile afirmacja *Ja* prowadzi do redukcji *ingroup bias*, to afirmacja grupy własnej ów *bias* zwiększa.

Innym potencjalnym korelatem identyfikacji z grupą może być pozytywna samoocena, czyli zgeneralizowany, pozytywny obraz *Ja* (Rosenberg, 1965). Identyfikacja grupowa wchodzi w interakcję lub ma związek z wieloma miarami ogólnego dobrostanu psychicznego (Magallares, Morales i Rubio, 2014, Greenaway i in., 2015). Być może hipotetyczny, amortyzujący zagrożenie osobiste wpływ identyfikacji ze „swoimi” jest pochodną tego, że tworzy ona obraz *Ja* bardziej pozytywnym. Doniesienia empiryczne sugerują jednak, że takiej zależności można się spodziewać jedynie wtedy, kiedy pozytywna, jawna samoocena jest spójna z samooceną utajoną (McGregor i Marigold, 2003).

Identyfikacja może być powiązana z tzw. klarownością obrazu *Ja*, czyli przekonaniem o posiadaniu pewnych względnie stałych charakterystyk, opisujących zachowanie i osobowość. Slotter, Winger i Soto (2015) pokazali, że wyobrażenie utraty przynależności do grupy, jak i zagrożenie dla tożsamości grupowej, obniżało klarowność *Ja*. Jeżeli człowiek określa samego siebie poprzez przynależność do określonych grup, a wysoka identyfikacja sprawia, że jednostka czuje się podobna do innych członków grupy, może być to kluczowy czynnik odpowiedzialny za odporność na manipulację niepewnością.

Grupa może być też środkiem, dzięki któremu jednostka będzie odzyskiwać kontrolę utraconą indywidualnie (Fritsche i in., 2013). Jeżeli identyfikacja grupowa przywraca poczucie kontroli, proces ten może odpowiadać za „amortyzujący” wpływ identyfikacji na reakcję autorytarną – w odpowiedzi na zagrożenie pewności *Ja*. Jeszcze innym, chociaż powiązany czynnik „buforującym” zagrożenie niepewnością *Ja* może być to, że wysoka identyfikacja z grupą jest źródłem poczucia bezpieczeństwa: mogłoby ono zmniejszać potencjał samego bodźca zagrażającego u osób autorytarnych. W odniesieniu do obu ostatnio

dyskutowanych procesów, bliskim mediatorem redukcji reakcji autorytarnej mogłoby być obniżenie poziomu negatywnego afektu bądź wystąpienie (paradoksalnego) afektu pozytywnego.

Hipotezy badawcze. Opierając się na przeprowadzonej wcześniej dyskusji literatury przedmiotu oraz na zaproponowanym modelu teoretycznym reakcji autorytarnej, chciałbym sformułować główne hipotezy, sprawdzane w przeprowadzonych przeze mnie badaniach.

Hipoteza pierwsza: Pod wpływem wzbudzenia poczucia niepewności *Ja* osoby o wysokim RWA wykażą reakcję autorytarną, to znaczy zareagują niechęcią wobec obcej, potencjalnie zagrażającej grupy. Analogicznej reakcji nie zaobserwuje się natomiast w przypadku osób o wysokim poziomie SDO.

Hipoteza druga: Reakcja autorytarna, opisana w hipotezie pierwszej, nie zajdzie, gdy u jednostki wykształcona jest wysoka, pozytywna identyfikacja z grupą własną. Możliwe będą do zaobserwowania specyficzne mechanizmy psychologiczne, odpowiedzialne za ten efekt.

Pierwsza hipoteza wywiedziona jest z rozważań na temat wyczulenia osób autorytarnych na bodźce negatywne. Kluczowe dla tej hipotezy jest przede wszystkim wprowadzenie manipulacji niepewnością osobistą, czyli bodźcem zagrażającym na poziomie indywidualnym, a nie grupowym, jak w rozważaniach teoretycznych i wynikach otrzymanych w różnych badaniach (Stellmacher i Petzel, 2005; Asbrock i Fritsche, 2013). Druga część tej hipotezy dotyczy unikalności postulowanych efektów dla prawicowego autorytaryzmu. Można spodziewać się efektu głównego SDO na postawy wobec imigrantów, nie ma natomiast podstaw teoretycznych dla oczekiwania potrójnej interakcji SDO, niepewności *Ja* oraz poziomu identyfikacji grupowej (której wystąpienie przewiduję w przypadku RWA). Gdyby okazało się, że podobny wzorec wyników występuje dla orientacji na dominację

społeczną (SDO), oznaczałoby to, że przyjęty model teoretyczny, mówiący o specyficznych dyspozycjach psychologicznych autorytarnych, innych niż u zorientowanych na dominację, musiałby ulec istotnej rewizji (bądź wskazywałoby na istotne luki w prowadzonym tutaj procesie badawczym).

Druga hipoteza bierze się z wcześniejszej dyskusji na temat pozytywnego wpływu identyfikacji na funkcjonowanie człowieka. Grupa własna daje poczucie bezpieczeństwa, polepsza dobrostan psychiczny, obniża poziom stresu – ogólnie mówiąc sprawia, że człowiek w grupie funkcjonuje efektywniej jako osoba. Ze względu na ów dobroczynny wpływ – próg reakcji na zagrożenie podwyższa się i potrzebny jest silniejszy bodziec, aby zaobserwować reakcję. W przypadku osób autorytarnych czynnik ten powinien amortyzować odpowiedź psychologiczną na zagrożenie pewności *Ja*, nie dopuszczając tym samym do wystąpienia reakcji autorytarnej (pełniącej funkcję kompensacyjną).

Druga część drugiej hipotezy dotyczy tego, jakie konkretnie komponenty identyfikacji, a także związane z nią procesy, miałyby odpowiadać za wystąpienie oczekiwanej, potrójnej interakcji. W badaniach zastosować można różne miary identyfikacji, kładące większy lub mniejszy nacisk na pomiar określonego jej aspektu (jak np. więzi, centralności i afektu u Camerona). Wyodrębnienie jednego czynnika, który w zdecydowany sposób odpowiada za spodziewany efekt, powiedziałoby wiele o jego źródłach. Następnie poszukiwane będą czynniki, które wydają się powiązane z identyfikacją. W związku z tym rozważana będzie rola autoafirmacji własnej osoby, samooceny, poczucia kontroli i postrzegania świata jako miejsca zagrażającego – w celu odnalezienia potencjalnego mediatora relacji.

Aby zweryfikować wymienione hipotezy, przeprowadzono dwa obszerne badania na próbach kwotowych (quasi-reprezentatywnych) oraz dwa badania pomocnicze. Dodatkowo wsparto się analizą danych zastanych (European Value Study, 2008). Metoda oraz wyniki opisane są na kolejnych stronach.

Wyniki badań własnych

Badanie pomocnicze A

Pierwsze badanie wprowadzające przeprowadzono w kwietniu 2013 roku. Miało charakter pilotażowy – dlatego kryterium doboru osób nie była reprezentatywność próby, lecz łatwość dotarcia do respondentów. W związku z tym zdecydowano się, by rekrutować badanych poprzez umieszczanie linku (badanie online) i zaproszenia na forach internetowych (np. gazeta.pl, interia.pl, wp.pl, onet.pl). Zaproszenia takie były umieszczane w sekcji komentarzy pod artykułami bądź na wybranych forach dyskusyjnych. W tamtym czasie nie stanowiło to złamania zasad korzystania z tych serwisów.

Podstawowym celem pierwszego badania pomocniczego A było skonstruowanie i sprawdzenie metody, która docelowo miałaby zostać zastosowana w późniejszych badaniach właściwych, przeprowadzonych na bardziej reprezentatywnych próbach. Najważniejsze było:

- przeprowadzenie skutecznej manipulacji niepewnością;
- skonstruowanie pytań dotyczących stosunku wobec imigrantów;
- przebadanie psychometrycznych właściwości miar zmiennych niezależnych;
- sprawdzenie hipotez już na wczesnym etapie.

Badanie pomocnicze A poprzedzono badaniem pilotażowym (40 uczestników).

Procedura. Uczestnicy badania pomocniczego A, po potwierdzeniu chęci udziału w badaniu, wypełniali kolejno (pełna treść pytań w *załączniku 1.*):

I. Metryczkę:

- a) Płeć, wiek, status zawodowy (student/pracuje/bezrobotny), narodowość.

II. W losowej kolejności:

- a) Skalę orientacji na dominację społeczną (osiem pytań w losowej kolejności, Sidanius i Pratto, 2001; polska wersja skali: Klebaniuk, 2009); α Cronbacha = 0,824. Oryginalna polska wersja liczy – tak jak oryginał – szesnaście pozycji, wersja skrócona została

opracowana na podstawie skalowania wyników poprzednich, autorskich badań.

Składają się na nią po cztery pozycje zorientowane dodatnio i ujemnie, o najlepszych parametrach.

- b) Skalę prawicowego autorytaryzmu (Funke, 2005; polska wersja: Grzesiak-Feldman, 2012), dwanaście pytań w losowej kolejności; $\alpha = 0,826$. Oryginalna skala Altemeyera (1981) zawiera wiele dość długich i złożonych pytań, nie da się z niej wyodrębnić wyraźnie podskal agresji, uległości i konwencjonalizmu. Nowa wersja, opracowana pierwotnie w Niemczech, składa się z dwunastu najlepszych pod względem psychometrycznym pytań, po cztery na podskalę. Uproszczona jest też treść pytań (rezygnacja z nadmiernie długich i skomplikowanych zdań złożonych).
- c) Skalę kolektywnego narcyzmu (Cichocka i Golec de Zavala, 2009), pięć pytań (wersja krótka) w losowej kolejności; $\alpha = 0,888$. Według badań autorów i innych (Jaworska, 2016) kolektywny narcyzm jest komponentem powiązany z nacjonalizmem, samooceną defensywną – niską kolektywną samooceną utajoną przy wysokiej jawnej (Cichocka, 2013, Cichocka i Golec de Zavala, 2011).

III. W połowie przypadków (losowy przydział do warunków eksperymentalnych dokonywany przez program, ostatecznie $45/87 = 52\%$) w badanych wzbudzano uczucie niepewności osobistej poprzez następującą instrukcję: *Niepewność jest uczuciem, którego doświadczamy wszyscy, rzadziej lub częściej. W tej części prosimy cię o poświęcenie chwili na zastanowienie się, w jakich sferach, aspektach twojego życia odczuwałeś lub odczuwasz niepewność dotyczącą siebie (tego, kim jesteś, jaki masz charakter, do czego dążysz itp.) i swojej przyszłości (tego, co się z tobą stanie, kim będziesz). Przypomnij sobie sytuację ze swojego życia, w której niepewność ta była największa. Może ona dotyczyć pracy, nauki, związków, kontaktów z innymi, twojego samopoczucia, twojego charakteru, tego, do czego dążysz, planów na przyszłość itp. Następnie poprosimy cię o podanie opisu takiej sytuacji, kiedy*

odczuwał maksymalną niepewność: kiedy to się wydarzyło, w jakich okolicznościach, czego dotyczyła niepewność. Przypominamy, że badanie jest w pełni anonimowe. Po podaniu opisu pytano: Jakie uczucia towarzyszą ci, gdy myślisz o tej sytuacji?

Uczestników proszono o podanie jednej takiej sytuacji. W przeprowadzonym wcześniej badaniu pilotażowym proszono o podanie trzech takich sytuacji, jednak – jak się okazało – zniechęcało to do ukończenia badania (60% osób, które wypełniły poprzednie części, rezygnowało w tym miejscu). W warunkach eksperymentalnych badani byli proszeni o opis wybranego sposobu spędzania wolnego czasu (treść: *załącznik 1.*).

Zastosowana manipulacja była adaptacją metod opisowych, stosowanych przez innych badaczy, które dowiodły swojej skuteczności. Przykładowo, McGregor i Marigold (2003) prosili badanych o przypomnienie sobie o „nierozwiązanym dylemacie osobistym, który sprawił, że czuli się niepewnie, który mógł być sformułowany w postaci: *powiniennem ... czy nie?*” W dalszej części proszeni byli o kolejne rozważania na temat tego dylematu (wyliczenie plusów i minusów, ewentualnych skutków), co jest zapożyczony z metodologii stosowanej przez Taylora i Gollwitzer (1995). W warunkach kontrolnych proszono o opis takiego dylematu, ale w odniesieniu do znajomego, opis bardzo prostej i klarownej sytuacji, w której należało podjąć decyzję lub też swobodny opis na dowolny temat. Zaletą tego pomysłu jest to, że oprócz zwykłego przywołania z pamięci stosuje się „wymuszenie” dodatkowego przepracowania tej sytuacji, co wzmacnia siłę i jakość manipulacji. W innych badaniach (np. Hogg i in., 2007) badanych proszono ogólniej, by opisali te aspekty swojego życia, które sprawiają, że odczuwają niepewność dotyczącą siebie, swojego życia i swojej przyszłości. Zastosowana manipulacja jest kombinacją tych dwóch pomysłów – badany proszony jest o pomyślenie, w jakich aspektach swojego życia odczuwał bądź odczuwa niepewność dotyczącą swojej osoby, przytoczenie konkretnego opisu tej niepewności lub sytuacji i opisanie towarzyszących temu odczuć.

IV. Następnie badani wypełniali proste zadanie (w przybliżeniu dwie minuty), niezwiązane z tematem – wyszukiwanie słów w macierzy liter (*załącznik 1.*). Celem tej części było odroczenie pomiaru zmiennych zależnych o chwilę, analogicznie do procedur stosowanych w innych badaniach (np. McGregor i Marigold, 2003). Zgodnie z przypuszczeniem, po wzbudzeniu bodźca awersyjnego pierwszą reakcją jest supresja negatywnych uczuć, co uczyniłoby natychmiastowy pomiar nieskutecznym. Reakcją taką obserwowano przykładowo w badaniach, w których wzbudzano trwogę przed śmiercią (Pyszczynski, Greenberg, Solomon, 1999).

V. Esencjalizm grupy narodowej: badanym prezentowano listę cech, które ktoś mógłby uznać za istotne przy uznawaniu imigranta za Polaka (znajomość języka, przejście na katolicyzm itp.). Należało zaznaczyć dowolną liczbę cech uznawanych za konieczne (albo oznaczyć, że taka osoba nigdy nie będzie uznana przez respondenta za Polaka/Polkę). Wskaźnik utworzono w oparciu o przeważenie liczby zaznaczonych pozycji przez ich wagę (im częściej oznaczana, tym waga niższa). Oznaczenie, że osoba taka nigdy nie zostanie Polakiem, było na potrzeby obliczania wyniku skali tożsame z oznaczeniem wszystkich pozycji. Pełna treść pytania w *załączniku 1.*, część *esencjalizm*. Zastosowana skala została skonstruowana samodzielnie na potrzeby przeprowadzonych badań i była przetestowana w badaniu pilotażowym.

VI. W losowej kolejności: bloki pytań dotyczące imigrantów z określonych krajów (celem było zniwelowanie skutku kontekstu). W ramach każdego bloku (*załącznik 1.*, *imigranci*) pytano o:

- a) dystans społeczny (Bogardus, 1947) w zmodyfikowanej wersji (na podstawie konsultacji i wyników własnych wybrano pytania o najlepszych parametrach);
- b) imigranci jako obciążenie: trzy pytania badające przekonanie, że celem imigrantów jest korzystanie z polskiego systemu socjalnego;

c) temperaturę uczuć wobec imigrantów (jedno pytanie na skali 1-10).

Taki dobór pytań inspirowany był implikacjami teorii podwójnego procesu (Duckitt, 2001). Zgodnie z nią osoby autorytarne większą uwagę przywiążą do kwestii bezpieczeństwa i przewidywalności. Idealna grupa obca powinna więc żyć w zgodzie z przyjętymi standardami społecznymi, nie łamać prawa, czyli – idąc dalej – być dobrym sąsiadem, którego lubimy i którego się nie obawiamy.

VII. Trzy pytania dotyczące przekonań konserwatywnych – poparcie dla aborcji, eutanazji i legalizacji związków partnerskich (*załącznik 1., konserwatyzm*).

Konserwatyzm jest wysoko skorelowany z autorytaryzmem (Jost i in., 2003), a spór, na ile autorytaryzm jest konstruktem osobowościowym, a na ile zbiorem przekonań ideologicznych pokrewnych konserwatyzmowi, jest jednym z najistotniejszych sporów teoretycznych w dziedzinie (Stellmachel i Petzel, 2005; Radkiewicz, 2012).

Badanie przeprowadzono za pomocą oprogramowania Qualtrics (www.qualtrics.com) na licencji udzielonej przez University of Delaware. Wyniki opracowano za pomocą programu RStudio.

Wyniki. W badaniu wzięło udział 87 osób: 25 mężczyzn i 61 kobiet (jedna osoba nieokreślona). Średni wiek wyniósł 43,37 lat, przy odchyleniu standardowym wynoszącym 13,69. Najstarszy uczestnik miał 74 lata, najmłodszy 18 lat.

Tabela 1. przedstawia statystyki opisowe zagregowanych zmiennych z badania; wskaźniki, które dotyczyły trzech grup imigrantów, są zsumowane. W wyniku losowego przydziału do warunków eksperymentalnych 45 osób wypełniło test w wersji z manipulacją (52%), 42 zaś (48%) – w wersji neutralnej (opis czasu wolnego).

Tabela 1*Statystyki zmiennych z badania pomocniczego A w całej próbie*

Cała próba	N	Średnia	S.D.	Mediana	Skośność	Kurtoza	Liczba pozycji	Alfa Cronbacha
Autorytaryzm (skala 1:7)	87	4,33	1,11	4,25	0,33	-0,52	12	0,826
Narcyzm (skala 1:5)	87	2,07	1,00	1,80	1,05	0,61	5	0,888
Orientacja na dominację (skala 1:7)	87	3,17	1,28	3,00	0,45	-0,58	8	0,824
Dystans (suma 3. grup 1:5)	84	7,20	2,06	7,00	0,48	0,48	3 x 3	-
Temperatura (średnia 3. grup, skala 1:10)	73	6,52	1,96	6,67	-0,34	-0,37	3 x 1	-
Esencjalizm (przeważona liczba kryteriów)	83	7,18	3,35	7,00	0,12	-0,81	n.d.	-
Konserwatyzm (średnia pytań 1:5)	86	2,08	1,11	1,67	1,06	0,36	3	-
Zagregowany wskaźnik postaw	84	0	1	-0,09	0,19	-0,52	n.d.	n.d.

Tabela 2. prezentuje korelacje między zmiennymi w badaniu pomocniczym A.

Zwracają uwagę wysokie korelacje między autorytaryzmem, konserwatyzmem i narcyzmem (najniższa między ostatnią parą). Związek autorytaryzmu z dystansem społecznym jest nieistotny ($r = 0,18$, $p = 0,11$), istotny jest ten z temperaturą uczuć ($r = -0,31$, $p < 0,01$).

Zmienne dystans i temperatura charakteryzują się wysoką korelacją, dodatkowo obie dotykają

podobnego aspektu postrzegania innych grup (postawy emocjonalnej). W związku z tym zdecydowano, że analizy regresji zostaną przeprowadzone na zagregowanej mierze – to jest standaryzowanej sumie standaryzowanych zmiennych dystans (wcześniej odwrócona) i temperatura.

Tabela 2

Współczynniki korelacji dla zmiennych użytych w badaniu pomocniczym A

	Narcyzm	Orientacja na dominację	Dystans	Temperatura	Esencjalizm	Konserwatyzm	Zagregowana miara postaw
Autorytaryzm	0,622 ^{***}	0,222 [*]	0,177	-0,305 [*]	0,429 ^{***}	0,671 ^{***}	-0,257
Narcyzm		0,012	0,016	-0,017	0,271 [*]	0,501 ^{***}	-0,027
Orientacja na dominację			0,014	-0,116	0,052	0,156	-0,05
Dystans				-0,539 ^{***}	0,287 [*]	0,053	-0,874 ^{***}
Temperatura					-0,171	-0,181	0,880 ^{***}
Esencjalizm						0,334 [*]	-0,254
Konserwatyzm							-0,113

^{***} $p < .001$; ^{**} $p < .01$; ^{*} $p < .05$ + $p < .1$ (dwustronnie). Przedstawiono korelacje Pearsona.

Aby zbadać postulowany w hipotezach związek, przeprowadzono analizy regresji, w których po stronie zmiennych zależnych umieszczono autorytaryzm (lub zamiennie orientację na dominację i kolektywny narcyzm), zero-jedynkową zmienną przydziału

do warunku eksperymentalnego (1 – manipulacja niepewnością, 0 – czas wolny) i ich interakcję.

Tabela 3. prezentuje wyniki analizy regresji dla utworzonej zagregowanej zmiennej zależnej (wysoki wynik oznacza pozytywną postawę). Najważniejszym wynikiem analiz jest stwierdzenie interakcji pomiędzy autorytaryzmem i manipulacją niepewnością.

Tabela 3

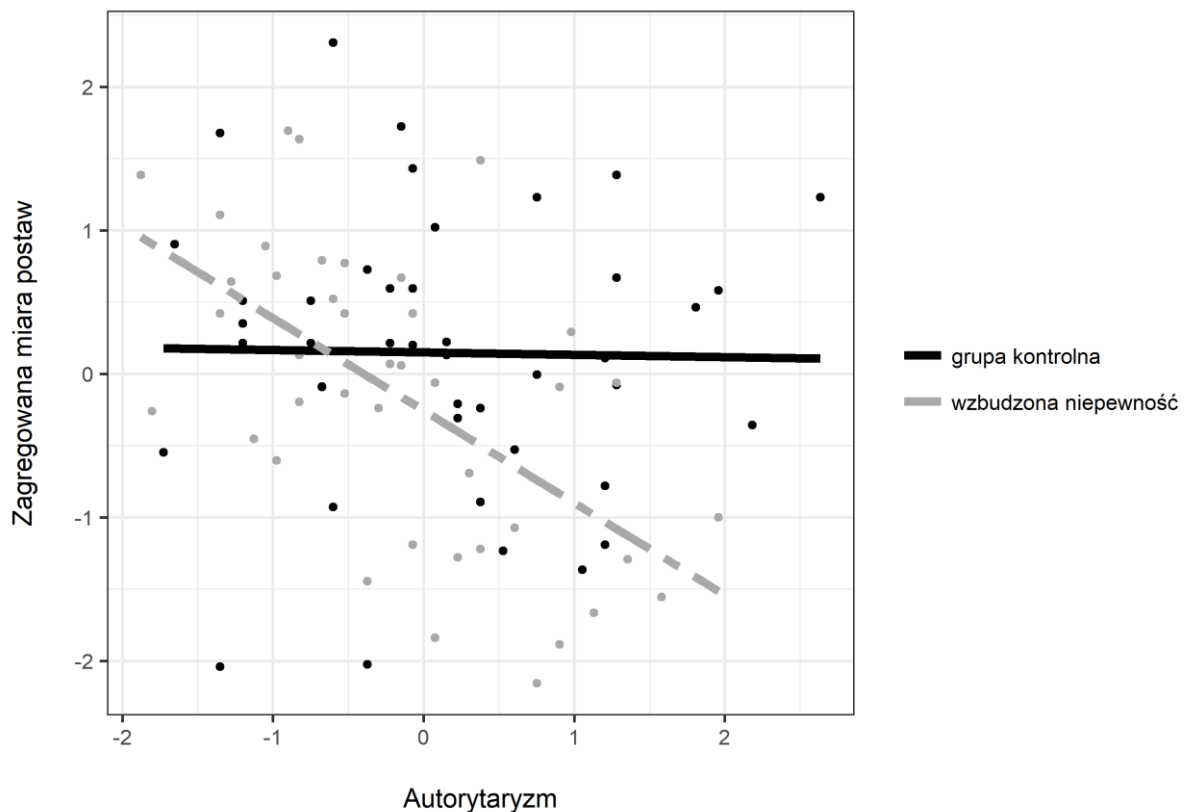
Analiza regresji dla zagregowanej miary postaw, autorytaryzm, manipulacja i interakcje; badanie pomocnicze A

Postawy	β	S.E.	t	p
Autorytaryzm	-0,32	0,10	-3,19	0,002
Manipulacja niepewnością	-0,20	0,10	-1,99	0,050
Autorytaryzm x manipulacja	-0,32	0,10	-3,09	0,003
Stała	-0,04	0,10	-0,46	0,644
$F(3,80)$	p	N	R^2	Adj. R^2
6,606	<0,001	84	0,20	0,17

Zmiennymi zależnymi były zastosowane w badaniu miary postaw wobec imigrantów. W prezentacji posłużono się wskaźnikiem zagregowanym dla trzech grup odniesienia. W przypadku analiz przeprowadzanych wcześniej na wskaźnikach dotyczących pojedynczej nacji wyniki były niemal identyczne jak dla zmiennej zbiorczej (istotne lub na granicy

istotności, zawsze w tym samym kierunku). Wszystkie prezentowane współczynniki beta są standaryzowane.

Jak widać na **Rysunku 1** – w grupie kontrolnej brakuje związku między autorytaryzmem a postawą wobec imigrantów. Dopiero pod wpływem wywołania poczucia niepewności osobistej, wraz ze wzrostem poziomu autorytaryzmu, wzrasta negatywna postawa.

Rysunek 1. Autorytaryzm jako predyktor postaw w dwóch warunkach.

Ten wynik oznacza, że przy zastosowaniu opisanej wyżej procedury zaobserwowano reakcję autorytarną, polegającą na wzbudzeniu, u osób autorytarnych, pod wpływem negatywnego bodźca – w tym przypadku poczucia niepewności *Ja* – negatywnych postaw wobec grupy obcej.

To samo postępowanie odtworzono, zamieniając w modelu autorytaryzm na orientację na dominację społeczną. Nie zaobserwowano w tym przypadku istotnych wyników, co wskazuje, że efekt interakcyjny jest swoisty dla autorytaryzmu. Opisywane analizy prezentuje **Tabela 4**.

Tabela 4

Analiza regresji dla zagregowanej miary postaw i SDO oraz manipulacji i interakcji w badaniu pomocniczym A

Postawy	β	S.E.	t	p
Orientacja na dominację	-0,039	0,11	-0,35	0,725
Manipulacja niepewnością	-0,147	0,11	-1,33	0,189
Orientacja na dominację x manipulacja	-0,01	0,11	-0,10	0,923
Stała	0,001	0,11	0,01	0,992
<i>F (3,80)</i>	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R²</i>	<i>Adj. R²</i>
0,669	0,5738	84	0,024	-0,01

Odmienne zależności zaobserwowano natomiast w przypadku przekonania, że imigranci są obciążeniem dla systemu socjalnego i zabierają miejsca pracy należne Polakom. W przypadku autorytaryzmu model powtórzony dla tej zmiennej zależnej był istotny [$F(3,80) = 4,716$, $p = 0,004$, $R^2 = 0,15$], jednak w ramach modelu istotny był jedynie efekt główny autorytaryzmu ($\beta = 0,39$, $S.E. = 0,14$).

Nie wykazano więc związku dynamicznego, tzn. wzbudzenia reakcji autorytarnej pod

wpływem manipulacji. Model, w którym autorytaryzm zastąpiono orientacją na dominację, był nieistotny (choć niewiele brakowało do stwierdzenia tendencji – **Tabela 5.**), natomiast istotna była interakcja SDO i manipulacji. Polegała na tym, że pod wpływem wzbudzenia niepewności *Ja* malała moc predykcyjna SDO na poparcie dla stwierdzeń o podłożu socjalnym. Sprawdzenie tego wyniku wymagałoby oddzielnego badania.

Tabela 5

Analiza regresji dla zmiennej zależnej: kwestie socjalne i SDO oraz manipulacji i interakcji w badaniu pomocniczym A

Imigranci jako obciążenie	β	S.E.	t	p
Orientacja na dominację	0,28	0,15	1,92	0,06
Manipulacja niepewnością	-0,2	0,22	-0,93	0,36
Orientacja na dominację x manipulacja	-0,5	0,22	-2,28	0,03
Stała	0,12	0,15	0,82	0,42
<i>F</i> (3,80)	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R</i> ²	Adj. <i>R</i> ²
2,131	0,1028	84	0,07	0,04

Z racji bliskości teoretycznej autorytaryzmu i kolektywnego narcyzmu (obie zmienne bliskie są konserwatyzmowi, także w tym badaniu zaobserwowano silne korelacje między tymi czynnikami) – powtórzono analizy, tym razem RWA zastępując wskaźnikiem kolektywnego narcyzmu. Wyniki pokazuje **Tabela 6.** Model okazał się nieistotny (choć kierunek zależności pozostał identyczny jak w przypadku RWA, co może być skutkiem korelacji tych zmiennych). Pokazuje to po raz kolejny, że zaobserwowany wzorzec wyników jest najprawdopodobniej charakterystyczny jedynie dla autorytaryzmu.

Tabela 6

Analiza regresji dla zagregowanej miary postaw i narcyzmu oraz manipulacji i interakcji w badaniu pomocniczym A

Postawy	β	S.E.	t	p
Narcyzm	-0,11	0,11	-0,97	0,338
Manipulacja niepewnością	-0,17	0,11	-1,58	0,118
Narcyzm x manipulacja	-0,21	0,11	-1,80	0,075
Stała	-0,04	0,11	-0,36	0,718
<i>F</i> (3,80)	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R</i> ²	Adj. <i>R</i> ²
1,831	0,148	84	0,06	0,03

Nie znaleziono istotnych wyników dla interakcji w modelu z autorytaryzmem i niepewnością *Ja* jako predyktorami w przypadku esencjalizmu narodowego, czyli tendencji do wykluczania imigrantów z własnej grupy narodowej (w badaniu: poprzez podawanie znacznej liczby kryteriów). Istotny był jedynie efekt główny autorytaryzmu [$\beta = 0,51$, *S.E.* = 0,13, statystyki modelu: $F(3,79) = 6,525$, $p < 0,001$, $R^2 = 0,20$].

Ostatnią czynnością było zbadanie, jak autorytaryzm i wzbudzenie niepewności wpłynęło na postawy konserwatywne. W takim modelu istotny (i o znacznej sile) okazał się jedynie efekt główny autorytaryzmu [$\beta = 0,75$, *S.E.* = 0,11, statystyki modelu: $F(3,82) = 24,07$, $p < 0,001$, $R^2 = 0,47$], nieistotny był efekt manipulacji, jak i interakcja. Nie daje to podstaw do przyjęcia hipotezy o radykalizacji poglądów konserwatywnych pod wpływem manipulacji niepewnością. Z drugiej strony – zastosowane pytania dotyczyły spraw, w których większość badanych ma od dawna ugruntowaną postawę, trudną do zmiany pod wpływem manipulacji.

Efektywność manipulacji. W badaniach stosowano procedurę wzbudzania niepewności: badani proszeni byli o opis sytuacji, w której odczuwali niepewność związaną z własną osobą. Ponieważ była to metoda swobodna, pojawiły się dwa problemy: należało stwierdzić, czy opisy podawane przez badanych rzeczywiście dotyczyły niepewności (efektywność manipulacji) oraz czy niosły ze sobą także inne treści awersyjne (trafność). W szczególności interesujące było, w jakim stopniu niepewność pojawiająca się w opisie szła w parze z poczuciem zagrożenia (lęk, strach, zagrożenie fizyczne, realistyczne, symboliczne), jak i poczuciem braku kontroli (bezradność, bierność, bycie kierowanym, brak wpływu na bieg wydarzeń). W przypadku każdego z omawianych badań materiał otwarty poddano ocenie trzech osób, studentów psychologii. Zapoznano ich z definicjami niepewności, zagrożenia oraz braku kontroli. Następnie, w przypadku każdego opisu, studenci odpowiadali, czy według ich oceny:

- w wypowiedzi pojawiały się elementy niepewności/zagrożenia/braku kontroli;
- w wypowiedzi pojawiały się przesłanki o poradzeniu sobie z danym wspomnieniem, czy też można było wywnioskować, że wspomnienie nadal wywołuje negatywne uczucia;
- wypowiedź dotycząca czasu wolnego – fakt, że nie wzbudzano niepewności manipulacją nie oznaczał, że jej elementy nie mogły się pojawić w swobodnym opisie.

W dalszej kolejności oceny sędziowskie poddano agregacji. Przyjęto, że dana wypowiedź zawierała element zjawiska niepewności/zagrożenia/braku kontroli – gdy stwierdziło tak dwóch z trzech sędziów.

Tabela 7. pokazuje porównanie niepewności wzbudzonej eksperymentalnie i ocen sędziowskich (wszystkich stwierdzonych kombinacji). W kilku przypadkach stwierdzono obecność poszukiwanych zjawisk w opisie czasu wolnego ($3/57 = 5\%$ opisów czasu wolnego). W przypadku manipulacji eksperymentalnej była ona skuteczna w $38/43 = 88\%$ przypadków (w tylu pojawiła się rzeczywiście niepewność). Najczęściej wzbudzanej

niepewności towarzyszyło zagrożenie (70%) i brak kontroli (60%), często zarówno i jedno, i drugie (56%).

Tabela 7

Eksperymentalne wzbudzanie niepewności a niepewność, zagrożenie i brak kontroli w ocenie sędziów; badanie pomocnicze A

Sędziowie	Czas wolny w %%	Niepewność - manipulacja w %%	Suma w %%
Żadne	53,85	3,08	56,92
Brak kontroli	1,54	1,54	3,08
Niepewność	1,54	6,15	7,69
Niepewność + brak kontroli	0	1,54	1,54
Niepewność + zagrożenie	0	7,69	7,69
Niepewność + zagrożenie + brak kontroli	0	23,08	23,08
Suma	56,92	43,08	100,00

Takie parametry pozwalają stwierdzić, że o ile manipulacja może być uznana za skuteczną, to trzeba pamiętać o fakcie, że wypowiedzi badanych niosą ze sobą różne treści. Na potrzeby tej pracy przeprowadzono dodatkowe analizy, w których – niepewność rozumianą jako przydział do grupy eksperymentalnej – zastępowano niepewnością stwierdzoną przez sędziów (ale także stwierdzonym przez nich zagrożeniem i brakiem kontroli).

Podsumowanie. W badaniu pomocniczym A udało się potwierdzić, że metoda wywołania niepewności jest skuteczna poprzez sprawdzenie jej efektywności z pomocą sędziów, a także poprzez wykazanie faktu, że wchodzi ona w interakcję z autorytaryzmem. Udało się uzyskać istotną dla sprawdzenia hipotez reakcję autorytarną, czyli wzmożenie negatywnych postaw wobec obcych pod wpływem negatywnego bodźca. Ważne jest, że efekty interakcyjne okazały się istotne jedynie dla RWA, nie zaś dla SDO i kolektywnego narcyzmu, co dowodzi, że niepewność ma potencjał wywoławczy, związany specyficznym z autorytarnym systemem światopoglądowym.

Przytoczone badanie ma istotne minusy: największym jest bardzo specyficzna próba (na wyniki te należy patrzeć w kontekście rezultatów dalszych badań). Także liczebność próby pozostawia wiele do życzenia. Z tych powodów wyniki te należy traktować jako wstępne, oczekujące na potwierdzenie w toku kolejnych badań.

Badanie pierwsze

Celem badania pierwszego było sprawdzenie głównych hipotez postawionych w tej pracy, to znaczy:

1. Czy ponownie zaobserwowana zostanie reakcja autorytarna – czyli dynamiczne zjawisko zwiększenia poziomu negatywnych postaw wobec grupy obcej (w tym przypadku imigrantów) – pod wpływem eksperymentalnego wzbudzenia poczucia niepewności osobistej?
2. Czy reakcja autorytarna będzie moderowana przez poziom identyfikacji z grupą, w tym przypadku identyfikacji z narodem polskim? Zgodnie z rozważaniami przedstawionymi razem z hipotezami – należałoby spodziewać się, że gdy wzbudzane uczucie awersyjne będzie dotyczyło poziomu indywidualnego, identyfikacja przyjmie rolę obronną (bufora) i zahamuje reakcję autorytarną.
3. Jakie miary postaw wobec grupy obcej okażą się wrażliwe na wzbudzenie niepewności u autorytarnych? Rozumując – zgodnie z teorią podwójnego procesu (Duckitt, 2001) – osoby autorytarne powinny być bardziej wyczulone na kwestie związane z bezpieczeństwem i zagrożeniem dla wartości i stylu życia ze strony innych grup. Patrząc na to z innej strony – ważne powinno być dla autorytarnych to, czy osoby takie są godne zaufania, moralne i przyjacielskie (Błażewicz, 2015), mniej zaś istotne, czy grupa obca jest konkurentem w walce o zasoby lub pozycję społeczną.

Spodziewano się też, że zaobserwowane zjawiska (przewidywana potrójna interakcja danego wymiaru osobowości z niepewnością *Ja* i identyfikacją grupową) nie będą dotyczyły orientacji na dominację społeczną, chociaż w tym przypadku można spodziewać się istotnych efektów głównych na różne miary uprzedzeń wobec imigrantów. Taki hipotetyczny układ zależności świadczyłby o specyficznym powiązaniu niepewności *Ja* z autorytaryzmem, a nie

z każdym ustabilizowanym systemem ideologicznym, generującym uprzedzenia międzygrupowe.

Badanie zostało przeprowadzone na próbie quasi-reprezentatywnej dla populacji osób młodych (próba w badaniu pomocniczym A skrzywiona była w kierunku zapalonych użytkowników internetu, w tym forów internetowych, osób czytających i piszących komentarze), a nie na próbie przypadkowej. Dokonano modyfikacji zestawu mierzonych zmiennych – dodano skalę identyfikacji (Cameron 2004), lęku międzygrupowego (Stephan, Stephan i Gudykunst, 1999) – szczegóły w opisie metody. Usunięto miarę kolektywnego narcyzmu (Cichocka i Golec de Zavała, 2009).

Metoda. Badanie online przeprowadzono w panelu Ariadna. Jest to narzędzie do badań marketingowych i naukowych na próbie internautów polskich, którzy otrzymują wynagrodzenie (w postaci prezentów) po wypełnieniu określonej liczby ankiet. Przeprowadzono je w sierpniu 2013 roku.

Pełna treść ankiety znajduje się w *załączniku 2*. Uczestnicy badania wypełniali kolejno:

I. Metryczkę: płeć, wiek, narodowość.

II. W losowej kolejności:

- a) skalę orientacji na dominację społeczną (osiem pytań w losowej kolejności, Sidanius i Pratto, 2001; polska wersja skali: Klebaniuk, 2009); $\alpha = 0,864$;
- b) skalę prawicowego autorytaryzmu (Funke, 2005; polska wersja: Grzesiak-Feldman, 2012), dwanaście pytań w losowej kolejności; $\alpha = 0,795$;
- c) skalę identyfikacji z grupą narodową (Cameron, 2004), dwanaście pytań w losowej kolejności; $\alpha = 0,824$.

Skala Camerona jest prawdopodobnie najpopularniejszą dziś miarą identyfikacji z grupą. Mierzy trzy komponenty identyfikacji: *afektywny* (czy osoba jest zadowolona z powodu przynależności do grupy), *więzi z grupą* (jaki jest jej stopień przywiązania

do innych członków grupy) oraz *centralność dla Ja* (na ile przynależność do grupy i bycie jej członkiem jest istotnym składnikiem tego, kim osoba jest). Jest dobrą miarą, skupioną bardziej na pozytywnych aspektach przynależności do grupy niż negatywnych, takich jak niechęć wobec innych grup, zamknięcie w grupie czy też narcystyczna miłość do grupy własnej – chociaż nadal ma z innymi możliwymi wskaźnikami identyfikacji grupowej pewną część wariancji wspólnej (Jaworska, 2016).

III. W połowie przypadków (program losował przydział do warunków), u badanych w warunku eksperymentalnym wzbudzano uczucie niepewności osobistej, korzystając z instrukcji przytoczonej przy opisie badania pomocniczego A, polegającej na opisie sytuacji, gdy czuli się oni niepewnie w odniesieniu do tego, kim są i co ich czeka (Hogg i in., 2007, 2010, McGregor i Marigold, 2003). W warunku kontrolnym badani byli proszeni o opis wybranego sposobu spędzania wolnego czasu (por. opis badania pomocniczego A).

IV. Następnie badani wypełniali proste zadanie (*interpolated task*, w przybliżeniu dwie minuty), niezwiązane z tematem, polegające na odnajdywaniu słów w macierzy wyrazów, analogiczne do tego z badania pomocniczego A (*załącznik 1.*).

V. Esencjalizm grupy narodowej: badanym prezentowano listę cech, które ktoś mógłby uznać za istotne przy uznawaniu imigranta za Polaka (znajomość języka, przejście na katolicyzm itp.). Należało zaznaczyć dowolną liczbę cech uznawanych za konieczne (albo oznaczyć, że taka osoba nigdy nie będzie uznana przez respondenta za Polaka/Polkę). Zadanie w postaci takiej, jak w badaniu pomocniczym A.

VI. W losowej kolejności: bloki pytań dotyczące imigrantów z określonych krajów (celem było zniwelowanie skutku kontekstu). W ramach każdego bloku treść pytań była następująca:

- a) dystans społeczny (Bogardus, 1947) w zmodyfikowanej wersji (dwa pytania);
- b) zaufanie wobec imigrantów (jedna pozycja);
- c) sympatia wobec imigrantów (jedna pozycja);

d) imigranci obciążeniem: trzy pytania badające przekonanie, że imigranci są obciążeniem dla systemu socjalnego i odbierają pracę należną Polakom;

e) temperatura uczuć wobec imigrantów (jedno pytanie na skali 1-10);

f) lęk społeczny (pomiar zapożyczony od: Kłoda, 2011): badany proszony był

o wyobrażenie, że przebywa na przyjęciu, na którym oprócz niego są sami imigranci:

Wyobraź sobie, że zaproszono cię na przyjęcie urodzinowe do sąsiada, który

jest imigrantem z Wietnamu. Pozostali goście to także Wietnamczycy, znajomi i rodzina

gospodarza. Tylko ty spośród wszystkich gości jesteś Polakiem (Polką). Pomyśl, jakie

uczucia by ci towarzyszyły: zaznacz odpowiednią odpowiedź na skali. Następnie pytany

jest o uczucia, które towarzyszyłyby mu w tej sytuacji (sześć pytań, skala

pięciostopniowa): W jakim stopniu towarzyszyłyby ci:

– skrepowanie/zdenerwowanie/pewność siebie;

– zadowolenie/czy czułbyś się nieswojo/akceptowalny.

Lęk międzygrupowy załączono jako dodatkową miarę postaw międzygrupowych, która – podobnie jak dystans społeczny – mimo zamkniętego zestawu pytań ma cechy miary behawioralnej. Osoba jest proszona o wyobrażenie sobie prawdopodobnego kontaktu z przedstawicielami innej grupy, który nawet mógł mieć już miejsce, i wyobrażenie sobie, jak wyglądałby taka sytuacja. Sprawdzano w ten sposób alternatywną hipotezę, jakoby niepewność zwiększała ogólny poziom lęku, a pośrednio też lęk międzygrupowy, który uznaje się za jedną z przyczyn negatywnych postaw (Stephan i Stephan, 1985).

VII. Na końcu zadano pytania o poglądy konserwatywne, analogiczne do tych w badaniu pomocniczym A. Wyniki opracowano za pomocą programu RStudio.

Wyniki. W badaniu wzięło udział 168 osób, w tym 50 mężczyzn i 118 kobiet. Wiek uczestników wahał się od 19 do 46 lat, przy czym zdecydowanie najwięcej było osób młodych ($M = 22,05$; $S.D. = 3,2$). Po walidacji odpowiedzi liczebność warunku ze wzbudzaną

eksperymentalnie niepewnością wyniosła 65 osób, 103 w warunkach neutralnych. Nierówna liczebność była spowodowana dużą liczbą odrzuconych odpowiedzi, głównie z powodu faktu, że opis sytuacji, w której badany czuł się niepewnie, nie był kompletny lub był ewidentnie nie na temat. Nie stwierdzono jednak, aby procent wypowiedzi odrzuconych zależał istotnie od płci – był on zbliżony dla kobiet i mężczyzn. Dysproporcja płci wynikała z niedoskonałości realizacji.

Tabela 8. przedstawia statystyki opisowe zmiennych w całej próbie.

Tabela 8

Statystyki opisowe dla zmiennych z badania pierwszego

	N	Średnia	S.D.	Mediana	Skośność	Kurtoza	Liczba pozycji	Alfa Cronbacha
Autorytaryzm	168	3,38	0,98	3,46	-0,24	-0,38	8	0,864
Orientacja na dominację	168	3,22	1,25	3,00	0,57	-0,28	12	0,795
Identyfikacja	168	3,49	0,81	3,42	-0,33	-0,38	12	0,824
Dystans społeczny (1:5)	167	4,52	1,66	4,33	0,57	-0,04	3 x 2	-
Zaufanie (1:5)	167	3,07	0,75	3,00	-0,10	0,00	3 x 1	-
Sympatia (1:5)	167	2,77	0,68	3,00	0,38	0,53	3 x 1	-
Esencjalizm (przeważona liczba kryteriów)	168	4,15	2,22	4,00	0,05	-0,58	n.d.	-
Lęk międzygrupowy (1:5)	168	2,91	0,37	2,89	-0,03	-0,52	6	-
Konserwatyzm (1:5)	168	2,52	1,17	2,33	0,60	-0,69	1	-
Imigranci obciążeniem (1:5)	168	2,32	0,82	2,33	0,57	0,20	3 x 2	-
Zagregowana miara postaw	167	0,00	1,00	0,03	-0,52	0,45	n.d.	-

Tabela 9*Korelacje zmiennych w badaniu pierwszym*

	Orientacja na dominację	Identyfikacja	Dystans	Zaufanie	Sympatia	Esencjalizm	Lęk	Konserwatyzm	Sprawy socjalne	Miara zagregowana
Autorytaryzm	0,225*	0,439***	0,425***	0,246*	0,189*	0,259**	0,122	0,532***	0,408***	-0,319***
Orientacja na dominację		0,075	0,217*	0,261**	0,175*	0,124	0,015	-0,075	0,125	-0,243*
Identyfikacja			0,1	0,069	0,025	0,068	0,118	0,347***	0,082	-0,072
Dystans				0,717***	0,665***	0,245*	0,027	0,218*	0,579***	-0,885***
Zaufanie					0,729***	0,27**	0,02	0,104	0,427***	0,912***
Sympatia						0,183*	0,058	0,066	0,457***	0,89***
Esencjalizm							0,178*	0,133+	0,172*	-0,26**
Lęk								0,055	0,099	-0,039
Konserwatyzm									0,166*	-0,144 ⁺
Sprawy socjalne										-0,543***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$ + $p < .1$ (dwustronnie). Przedstawiono korelacje Pearsona.

Tabela 9. (na poprzedniej stronie) przedstawia korelacje między zmiennymi w badaniu pierwszym. W przypadku miar postaw uśredniono wyniki dla trzech nacji. Autorytaryzm jest dodatnio skorelowany z identyfikacją, a także z dystansem i konserwatyzmem. Ujemnie związany jest z zaufaniem i sympatią wobec imigrantów. Lęk międzygrupowy korelował istotnie jedynie z esencjalizmem – i nie był to związek silny. Można zauważyć, że dystans, zaufanie i sympatia są ze sobą silnie skorelowane.

Wychodząc z tej obserwacji, a także kierując się chęcią zwartej prezentacji wyników, zdecydowano się na zabieg konstrukcji zbiorczego wskaźnika postaw, złożonego z tych właśnie trzech komponentów. W tym celu na tych trzech miarach (dystans, zaufanie, sympatia po wystandaryzowaniu) przeprowadzono analizę głównych składowych po to, by wyłonić liniową kombinację o możliwie największej wspólnej wariancji. **Tabela 10.** pokazuje ładunki dla trzech pierwszych komponentów.

Tabela 10

Ładunki trzech pierwszych głównych składowych.

	PC1	PC2	PC3
dystans	-0,57	-0,74	-0,36
zaufanie	0,59	-0,07	-0,81
sympatia	0,57	-0,67	0,47

Komponent pierwszy jest tym, który gwarantuje największą wspólną wariancję, w związku z czym utworzona miara zagregowana jest liniową kombinacją trzech zmiennych ze współczynnikami liniowymi – jak w **Tabeli 13**. Tak utworzona zmienna była następnie traktowana jako zmienna zależna w modelu regresji. Wśród zmiennych niezależnych umieszczono: autorytaryzm, identyfikację z grupą oraz zero-jedynkową zmienną, opisującą przynależność do grupy eksperymentalnej. Na potrzeby analiz wynik skali identyfikacji

przetworzono w zmienną zero-jedynkową – punktem podziału była mediana, wynosząca 3,42 na skali 1–5: rozkład zmiennej identyfikacja był bimodalny (wyraźne widoczne dwa lokalne maksima rozkładu), co ułatwiło podjęcie takiej decyzji. Dodatkowo dzięki temu łatwiej można przeprowadzić analizę *simple slopes*, jednocześnie nie traci się aż tyle na poziomie uogólnienia wyniku w porównaniu z modelem regresji z interakcjami między zmiennymi ciągłymi. Uwzględniono wszystkie możliwe interakcje między tymi zmiennymi – aż do potrójnej. **Tabela 11.** pokazuje wyniki analizy regresji dla zagregowanej miary postaw. Wysoki wynik oznacza pozytywną postawę.

Tabela 11

Analiza regresji: zagregowana miara postaw a autorytaryzm, identyfikacja, manipulacja i ich interakcje; badanie pierwsze

Miara zagregowana	B	S.E.	t	β	p
Autorytaryzm	-0,34	0,08	-4,22	-0,34	<0,001
Manipulacja	-0,07	0,16	-0,45	-0,04	0,66
Identyfikacja	0,1	0,08	1,26	0,1	0,21
Autorytaryzm x manipulacja	-0,03	0,16	-0,18	-0,01	0,86
Autorytaryzm x identyfikacja	0,05	0,08	0,63	0,05	0,53
Manipulacja x identyfikacja	0,17	0,16	1,07	0,08	0,28
Autorytaryzm x manipulacja x identyfikacja	0,52	0,17	3,17	0,25	<0,01
Stała	0	0,08	-0,03		0,97
	<i>F</i> (7,159)	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R</i> ²	<i>Adj. R</i> ²
	4,389	<0,001	167	0,16	0,125

Jak widać, wraz z poziomem autorytaryzmu maleje pozytywna postawa, jednak z punktu widzenia tej pracy najważniejsze jest, że zależy to od wzbudzenia poczucia niepewności i stopnia identyfikacji:

– w grupie o niskiej identyfikacji z narodem polskim wzbudzenie niepewności wzmacnia

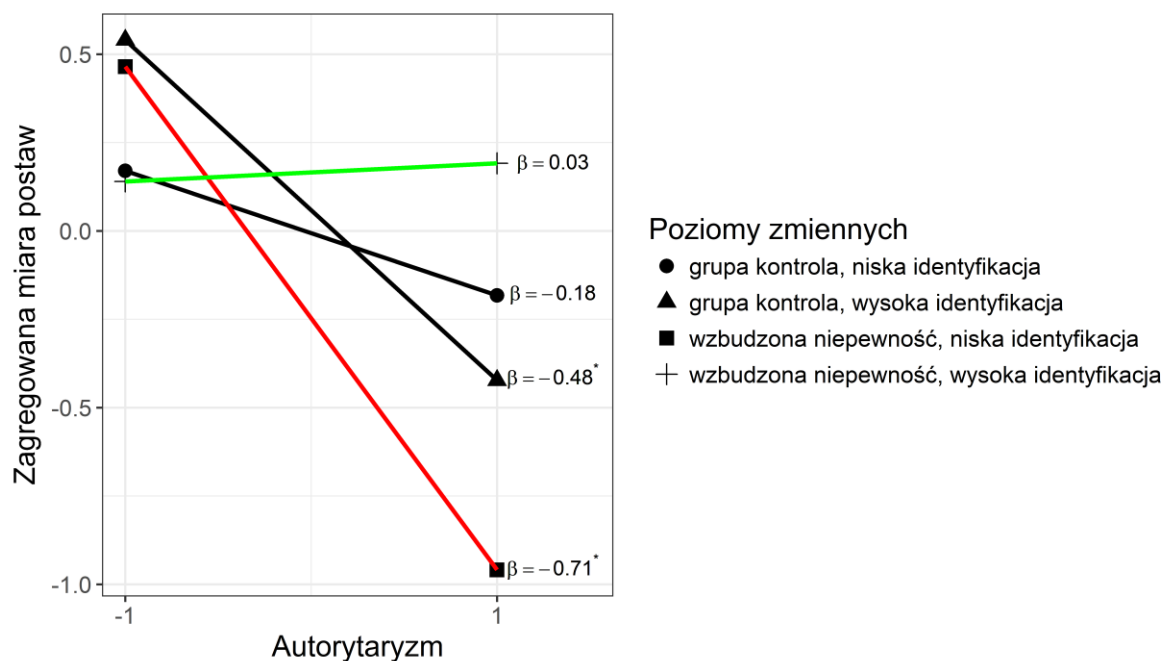
związek autorytaryzmu i postaw; możemy tu mówić o typowej reakcji autorytarnej, podobnej do zaobserwowanej w badaniu pomocniczym;

- w przypadku grupy o wysokiej identyfikacji układ jest odwrotny: to u osób w grupie kontrolnej związek autorytaryzmu i postaw jest najsilniejszy; pod wpływem wzbudzenia poczucia niepewności związek ten słabnie.

Natomiast z punktu widzenia wprowadzenia manipulacji eksperymentalnej:

- w grupie kontrolnej autorytaryzm nasila negatywne postawy w grupie z wysoką identyfikacją;
- po wprowadzeniu manipulacji niepewnością sytuacja ulega odwróceniu: wysoka identyfikacja osłabia związek autorytaryzmu i postaw.

Analiza *simple slopes* (**Rysunek 2**) pokazuje, że kluczowa różnica (istotna) zachodzi między grupami, w których wzbudzono niepewność, ale które różniły się poziomem identyfikacji.

Rysunek 2. *Simple slopes* dla zagregowanej miary i kombinacji poziomów zmiennych, badanie pierwsze. Gwiazdką oznaczono efekty istotne na poziomie 0,05.

Wyniki grupy kontrolnej różnią się od grupy z manipulacją, gdzie siła związku – autorytaryzmu z postawami – jest podobna. W przypadku, gdy w badanym wzbudzano niepewność, ale miał on niski poziom identyfikacji, siła związku rosła. Jednak gdy poziom identyfikacji był wysoki, związek słabł i stawał się nieistotny. Można to zinterpretować w duchu postawionych hipotez: ogólnie autorytaryzm ma pewien negatywny potencjał, który może być uruchomiony przez wzbudzenie niepewności *Ja*. Jednak proces ten nie zachodzi, gdy człowiek ma bufor w postaci dojrzałej, pozytywnej identyfikacji ze swoją grupą. Fakt, że zaobserwowana zależność przestała być istotna oznaczałby wręcz, że uruchomiony został proces hamowania negatywnej reakcji autorytarnej.

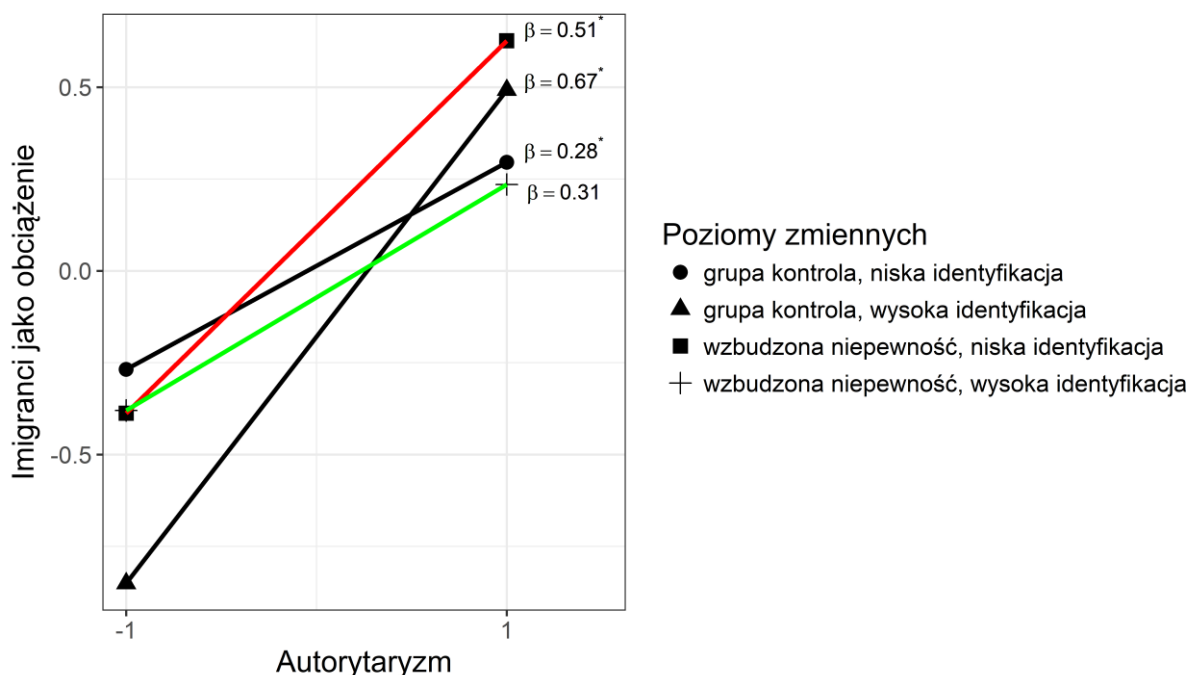
Gdy zmienną zależną jest przekonanie, że imigranci są obciążeniem dla systemu socjalnego, obserwujemy istotny efekt główny autorytaryzmu. Potrójna interakcja jest istotna na poziomie tendencji (**Tabela 12**).

Tabela 12

Analiza regresji dla zmiennej: imigranci jako obciążenie socjalne a autorytaryzm, identyfikacja, manipulacja i ich interakcje; badanie pierwsze

Imigranci jako obciążenie	B	S.E.	t	β	p
Autorytaryzm	0,45	0,08	5,73	0,45	0
Manipulacja	0,11	0,16	0,67	0,05	0,51
Identyfikacja	-0,1	0,08	-1,24	-0,1	0,22
Autorytaryzm x manipulacja	-0,06	0,16	-0,38	-0,03	0,71
Autorytaryzm x identyfikacja	0,08	0,08	1,02	0,08	0,31
Manipulacja x identyfikacja	0	0,16	0,01	0	0,99
Autorytaryzm x manipulacja x identyfikacja	-0,3	0,16	-1,82	-0,14	0,07
Stała	-0,04	0,08	-0,5		0,62
	<i>F (7,160)</i>	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R²</i>	<i>Adj. R²</i>
	5,426	<0,001	167	0,19	0,16

Obserwacja *simple slopes* (**Rysunek 3.**) pozwala zauważyć, że wyniki układają się w znany wzorzec, nie są to jednak zależności silne i – co więcej – istotne. Stwierdzenie, jakoby imigranci byli konkurentami na rynku pracy i świadczeń socjalnych, w odróżnieniu od zaufania czy dystansu, które skorelowane są raczej z oceną afektywną, wiąże się z walką o pozycję w społeczeństwie i ustalaniem hierarchii, czyli kwestiami istotnymi w większym stopniu dla osób zorientowanych na dominację niż autorytarnych (Pratto, Sidanius, Stallworth, Malle, 1994). Z drugiej strony autorytarni mogą uważać, że imigranci – nie podejmując pracy czy zabierając ją innym – łamią przyjęte zasady i zagrażają stylowi życia (Duckitt, 2001). Nie jest to jednak przekonanie na tyle silnie związane z rdzeniem przekonań autorytarnych, aby zaobserwować istotną potrójną interakcję.

Rysunek 3. *Simple slopes* dla spraw socjalnych i kombinacji poziomów zmiennych; badanie pierwsze.

Aby sprawdzić, czy zaobserwowane efekty są specyficzne dla autorytaryzmu, przeprowadzono dodatkowe analizy, w których miejsce RWA zajęło SDO. W przypadku

zagregowanej miary postaw jako zmiennej zależnej efekt główny SDO był istotny (SDO korelowało z większością miar postaw, por. **Rysunek 3.**), nieistotna była interakcja potrójna [$F(7, 159) = 2,089, p = 0,475, R^2 = 0,08$]. Analogicznie jest w przypadku przekonania, że imigranci są obciążeniem socjalnym [$F(7, 160) = 0,648, p = 0,716, R^2 = 0,03$]. W żadnym z nich nie zaobserwowano istotnej interakcji SDO z identyfikacją oraz wzbudzaniem niepewności, przypominających wyniki otrzymane dla autorytaryzmu.

W badaniu mierzony był też lęk międzygrupowy. Powtórzony na tej zmiennej podstawowy model z potrójną interakcją okazał się nieistotny [$F(7, 160) = 1,107, p = 0,3615, R^2 = 0,05$], podobnie nieistotny był model, w którym RWA zastąpiono SDO [$F(7, 160) = 0,936, p = 0,4805, R^2 = 0,04$].

Inną zmienną zależną był wskaźnik esencjalizmu grupy narodowej: zarówno efekty główne, jak i interakcje nie zbliżyły się do rozsądnego poziomu istotności – cały model był istotny marginalnie [$F(7, 160) = 2,008, p = 0,0571, R^2 = 0,04$]. Ostatnią zmienną były przekonania konserwatywne: ponownie, jak w badaniu pomocniczym A, zaobserwowano istotny efekt autorytaryzmu, nieistotne były jednak interakcje [model: $F(7, 160) = 10,68, p < 0,001, R^2 = 0,32$]; w przypadku modelu z konserwatyzmem i SDO nieistotny był też efekt główny orientacji na dominację [model: $F(7, 160) = 2,706, p = 0,0112, R^2 = 0,11$].

W przypadku powyższych analiz wskaźniki VIF (*Variance Inflation Factor*) obliczane dla wszystkich zmiennych nie przekroczyły 1,3 – co wskazuje, że współliniowość nie stanowi tu istotnego problemu.

Efektywność manipulacji. Analogicznie jak w badaniu pomocniczym A, sprawdzono efektywność manipulacji oraz trafność opisów podanych przez badanych, posługując się oceną kompetentnych sędziów. Tym razem trafność była bardzo wysoka: $38/39 = 97\%$ opisów z warunku eksperymentalnego zostało przez sędziów zakwalifikowane jako nacechowane niepewnością. Jednocześnie w 54% przypadków pojawiły się elementy

poczucia zagrożenia, a w 46% braku kontroli. W 26% opisów z warunku wzbudzenia niepewności pojawiły się wszystkie trzy poszukiwane elementy (**Tabela 13**).

W celu wykazania, że efekty zaobserwowane w badaniu pierwszym są unikalne dla wzbudzonej eksperymentalnie niepewności *Ja*, posługując się ocenami sędziowskimi stworzono dodatkowe wskaźniki „sędziowskie”, czyli empiryczne: niepewności, zagrożenia i braku kontroli. Zgodnie z zasadą: jeżeli dwóch sędziów zgodziło się w danej kwestii, np. że dana wypowiedź zawiera elementy poczucia zagrożenia, tak ją kwalifikowano.

Tabela 13

Niepewność wzbudzona eksperymentalnie a oceny sędziowskie; badanie pierwsze

	Czas wolny w %%	Niepewność - manipulacja w %%	Suma w %%
Żadne	60,71	0	60,71
Brak kontroli + zagrożenie	0	0,60	0,60
Niepewność	0,60	10,71	11,31
Niepewność + brak kontroli	0	7,14	7,14
Niepewność + zagrożenie	0	10,12	10,12
Niepewność + zagrożenie + brak kontroli	0	10,12	10,12
Suma	61,31	38,69	100,00

W dalszej kolejności dla zestawu zmiennych zależnych, analizowanych wyżej sprawdzano, jak wyglądają modele, w których miejsce eksperymentalnej niepewności zajmą zmienne „sędziowskie”. Dodatkowo w kolejnej analizie, równoległe z niepewnością, wprowadzano do równania zagrożenie i brak kontroli wraz z ich interakcjami z identyfikacją i autorytaryzmem – w ten sposób testowano ewentualną mediację efektu. Przeprowadzone dodatkowo analizy wykazały, że:

a) zastąpienie w modelu regresji niepewności wzbudzonej eksperymentalnie niepewnością

- stwierdzoną przez sędziów nie zmieniło wyniku: nadal obserwowano istotną, potrójną interakcję o tym samym kształcie;
- b) zastąpienie w modelu regresji niepewności wzbudzonej eksperymentalnie poczuciem zagrożenia lub brakiem kontroli stwierdzonym przez sędziów nie dało istotnych wyników;
- c) nie następowała mediacja, tzn. uwzględnienie w modelu z niepewnością dodatkowej interakcji z zagrożeniem bądź brakiem kontroli nie powodowało, że efekty potrójnej interakcji stawały się nieistotne.

Dyskusja. W omawianym badaniu postawiono pytanie, czy i w jaki sposób identyfikacja moderuje reakcję autorytarną, czyli tendencję osób autorytarnych do wzmacniania negatywnych postaw wobec obcych pod wpływem bodźców zagrażających. W tym celu zastosowano szereg miar postaw, koncentrując się głównie na tych związanych z „lubieniem” czy też bliskich miarom rzeczywistego zachowania (lęk wyobrażony czy też dystans społeczny) – także miarę związaną z wizją porządku społecznego (imigranci jako obciążenie socjalne). Dla zmiennej zagregowanej, stworzonej ze zmiennych: dystans społeczny, temperatura uczuć i zaufanie, zaobserwowano przewidywaną potrójną interakcję (w przypadku postrzegania imigrantów jako obciążenia socjalnego wyniki nie były jednoznaczne). Mówi ona, że reakcja autorytarna ma miejsce, kiedy osoba autorytarna poddana jest działaniu zagrożenia niepewnością *Ja* – wtedy wykazuje ona bardziej negatywne postawy wobec grup obcych. To, czy reakcja taka zajdzie, powinno – zgodnie z główną hipotezą tego projektu – zależeć od trzeciego czynnika, jakim jest identyfikacja z grupą.

Uzyskane w badaniu wyniki potwierdzają przyjętą w pracy hipotezę: reakcja autorytarna zachodzi w grupie o niskiej identyfikacji, jest natomiast hamowana w grupie z wysoką identyfikacją, która działa w tym momencie jak bufor. Staje się tarczą obronną, chroniącą przed negatywnymi bodźcami. Inaczej mówiąc – jednostka może kompensować deficyty tożsamości na poziomie indywidualnym, ponieważ ma rozwinięte zasoby tożsamości

grupowej. To wynik nowy, więc konieczne staje się skomentowanie go w świetle znanych teorii.

Nie znalazła potwierdzenia hipoteza alternatywna, spójna z teorią Stellmachera i Petzela (2005), jakoby pod wpływem negatywnego bodźca identyfikacja miała dodatkowo nasilać reakcję autorytarną. Wedle proponowanego przez tych badaczy modelu, czerpiącego z teorii tożsamości społecznej, identyfikacja i jej zagrożenie jest warunkiem koniecznym zaistnienia spodziewanej reakcji. Wy tłumaczenie różnic między badaniami Stellmachera i Petzela a obecnym badaniem opiera się, jak to przedstawiono we wprowadzeniu do tej pracy, na rozróżnieniu typu bodźca zagrażającego. W odróżnieniu od pracy testującej model grupowego autorytaryzmu Stellmachera i Petzela, stan niepewności *Ja*, wprowadzany w tym badaniu, nie jest zagrożeniem dla wartości bądź statusu grupy, lecz zagrożeniem dla indywidualnej tożsamości. W takiej sytuacji funkcjonalne znaczenie identyfikacji grupowej diametralnie zmienia się: zamiast nasilać negatywne postawy wobec „obcych” – osłabia je, najprawdopodobniej dlatego, że silne identyfikowanie się z grupą własną pozwala skompensować zagrożenie dla tożsamości człowieka, wywołane wzbudzeniem stanu niepewności *Ja*. Być może hamujący wpływ identyfikacji grupowej na reakcję autorytarną bierze się stąd, że silna identyfikacja ze „swoimi” przywraca poczucie bezpieczeństwa i polepsza ogólny dobrostan psychiczny, w tym także odporność na bodźce negatywne (Greenaway i in., 2015).

Przeprowadzone w tej pracy badanie wskazuje, że klasyczne modele, takie jak autorytaryzm grupowy, traktujące identyfikację z grupą własną jako jedno ze źródeł negatywnych postaw wobec grup obcych, mogą wymagać rewizji – nie uwzględniają bowiem pozytywnego skutku identyfikacji z grupą oraz kontekstu (np. typu zagrożenia). Wiedza o tym, w jakich warunkach można spodziewać się obu rodzajów efektów – zarówno nasilających, jak i osłabiających negatywne postawy międzygrupowe – przydatna będzie

dla zrozumienia, czym jest identyfikacja, jak i planowania badań i interpretacji wyników.

Interakcja okazała się jedynie tendencją statystyczną (a nie istotnym efektem) w przypadku miary związanej z postrzeganiem imigrantów jako obciążenia społecznego. Może to być skutkiem faktu, że poglądy na tę sprawę zależą nie tylko od oceny moralnej, ale i od obaw o nieuczciwą konkurencję i innych przekonań dotyczących zagrożenia realistycznego, a nie symbolicznego (co ważne, istotny był efekt główny autorytaryzmu w kierunku zgodnym z oczekiwaniami – dodatnim).

Nie znaleziono jednak istotnych rezultatów dla wpływu autorytaryzmu i innych jego interakcji z innymi predyktorami na poziom lęku międzygrupowego. Tłumaczyć to można zastosowaniem nie do końca skutecznej (wrażliwej) – przynajmniej w przypadku tego konkretnie kontekstu badawczego – miary. Podobnie, w przypadku esencjalizmu, istotny okazał się jedynie efekt główny autorytaryzmu, nie stwierdzono natomiast istotnych efektów interakcji autorytaryzmu z pozostałymi predyktorami. Może to oznaczać, że esencjalizm narodowy jest stabilnym rodzajem przekonań, stosunkowo mniej podatnym na oddziaływanie stanu niepewności *Ja*, niż zmienne związane z afektywnymi postawami wobec „obcych” (nieufnością, dystansem, antypatią).

Manipulacja eksperymentalna okazała się efektywna, to znaczy wprowadzone w badaniu oddziaływanie rzeczywiście wywoływało uczucie niepewności (w mniejszym stopniu poczucie zagrożenia oraz braku kontroli, a więc doświadczenia często towarzyszące stanowi niepewności osobistej). Nie znaleziono dowodów na to, iż efekty oddziaływania niepewnością osobistą na zmienne zależne mediowane były przez inne negatywne odczucia (zagrożenia, braku kontroli).

Fakt, że tylko autorytaryzm (nie zaś SDO) wchodził w postulowaną, potrójną interakcję w zakresie wpływu na zastosowane miary postawy potwierdza postawioną hipotezę o unikalności wspomnianego efektu – jest on specyficzny dla osobowości autorytarnej.

Wynik ten jest wysoce zgodny z hipotezą podwójnego procesu Duckitta (2001) – za oboma fenomenami stoją fundamentalnie odmienne motywacje i są one powiązane z różnymi typami zagrożenia w wymiarze zagrożenia symboliczne vs. realistyczne (Cohrs i Asbrock, 2009; Cohrs i Ibler, 2009). W analizowanych tu badaniach ważne jest nie tylko, że zagrożenie miało charakter indywidualny, a nie grupowy, ale również to, że – najprawdopodobniej – było w znacznie większym stopniu powiązane z wartościami i emocjami niż ze statusem społecznym.

Zauważone prawidłowości należało w następnym kroku poddać replikacji. Ważne było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, na czym polega owo „dobroczynne” działanie identyfikacji grupowej, co można eksplorować poprzez poszukiwanie odpowiedniego mediatora. W tym celu, przed przeprowadzeniem replikacji, wykonano dodatkowo badanie o charakterze eksploracyjnym, omówione w kolejnym rozdziale.

Badanie pomocnicze B

Metoda i wyniki. Celem badania pomocniczego B było skonstruowanie miar potencjalnych zmiennych mediujących, czyli hipotetycznych czynników, odpowiedzialnych za, stwierdzone w poprzednim badaniu, efekty identyfikacji grupowej (hamowanie reakcji autorytarnej). Wzięto pod uwagę zmienne, związane z reagowaniem emocjonalnym badanych oraz stosunkiem do własnej osoby (kwestionariusz oraz pytania w *załączniku 3.* oraz poniżej, w tym rozdziale, przy omówieniu wyników wartości alfa dla skal):

- emocje pozytywne i negatywne: w celu sprawdzenia, czy za efektem identyfikacji stoi być może fakt, że osłabia on negatywne emocje wzbudzone przez manipulację niepewnością; posłużono się polską wersją skali PANAS (Watson, Clark i Tellegen, 1988; Brzeziński, 2010);
- samoocena (Rosenberg, 1965): podejrzewano, że wysoka identyfikacja może być powiązana z pozytywną indywidualną samooceną, przez co jednostka staje się mniej podatna na negatywne oddziaływania, takie jak wzbudzenie niepewności;
- klarowność obrazu *Ja* jako pochodna niepewności osobistej (Campbell i in., 1996), skala własnego autorstwa;
- poczucie osobistej kontroli nad własnym życiem, o którym wiadomo, że jest pozytywnie związane z przynależnością do grupy (Greenaway i in., 2015); podstawą było autorskie tłumaczenie skali *Pearlin Mastery Scale* (Pearlin i Schooler, 1978), używanej często w praktyce klinicznej;
- postrzeganie świata jako zagrażającego: przekonanie, że świat społeczny jest niebezpieczny i nieprzewidywalny; według teorii podwójnego procesu (Duckitt, 2001), jest to kluczowy komponent autorytarnego światopoglądu; testowana skala jest polskim tłumaczeniem oryginalnej skali (Radkiewicz, 2010);
- autoafirmacja (*self-affirmation*), czyli przekonanie, że jednostka kieruje się w swoim

życiu określonymi wartościami, co nadaje życiu sens; przekonanie takie związane jest silnie z dobrostanem psychicznym (Sherman, 2013); w ramach zaprojektowanej, autorskiej miary autoafirmacji uwzględniono dwa wymiary tego konstrukt: to, w jakim stopniu wyznawane wartości istotne są dla tego, kim jednostka jest (autoafirmacja – istotność) oraz to, czy na co dzień udaje jej się żyć w zgodzie z nimi (autoafirmacja – zgodność).

Lista ta nie wyczerpuje potencjalnych mediatorów, to jedynie pierwsza, eksploracyjna próba podejścia do zagadnienia. W badaniu zastosowano także uproszczone, skrócone miary autorytaryzmu i identyfikacji. Przeprowadzono je, jak pierwsze badanie pomocnicze, w internecie, wśród użytkowników forów dyskusyjnych, $N = 145$. Była to próba ze znaczną przewagą kobiet (118 na 27 mężczyzn), średni wiek wyniósł $M = 26,07$; $S.D. = 8.1$.

Dla selekcji pytań przeprowadzono na każdej ze skal analizę pozycji, korzystając z procedury opartej na Item Response Theory z użyciem pakietów *ltm* (Rizopoulos, 2006), posiłkując się wskaźnikiem alfa Cronbacha. Przy selekcji kluczowe były następujące kryteria:

1. Współczynnik alfa Cronbacha – jak zmieniała się jego wartość po usunięciu pozycji – odpowiada to jednemu z klasycznych podejść, w którym maksymalizuje się wartość tego wskaźnika. Minusem stosowania jedynie tej wartości jako kryterium jest tendencja do wyboru zbliżonych treściowo pytań (wielokrotne zadawanie tego samego pytania).
2. Wartość współczynnika dyskryminacji – czyli siły, z jaką pozycja różnicuje osoby o wynikach niskich i wysokich; pożądaną są jak najwyższe wartości. **Tabela 14.** pokazuje korelacje między zmiennymi mierzonymi w badaniu, po redukcji ilości pytań i konstrukcji skal. Widać słaby związek między autorytaryzmem a identyfikacją. Nie zauważono istotnych statystycznie relacji między identyfikacją a potencjalnymi mediatorami, z wyjątkiem autoafirmacji. To sugeruje, że właśnie autoafirmacja może być mediatorem relacji.

Tabela 14

Korelacje między wskaźnikami (po skalowaniu) w badaniu pomocniczym B

	Identyfikacja	Emocje pozytywne	Emocje negatywne	Samocena	Klarowność <i>Ja</i>	Kontrola	Zagrażający świat	Autoafirmacja – istotność	Autoafirmacja – zgodność	Autoafirmacja – suma
Autorytaryzm	0,165*	-0,09	0,036	-0,036	-0,123	-0,088	0,239*	-0,077	-0,064	-0,084
Identyfikacja		0,059	-0,131	0,153+	0,135	0,101	-0,102	0,24*	0,16+	0,237*
Emocje pozytywne			-0,365***	0,392***	0,343***	0,47***	-0,22*	0,274*	0,327**	0,357***
Emocje negatywne				-0,396***	-0,307**	-0,393***	0,191*	0,005	-0,254*	-0,148+
Samocena					0,792***	0,68***	-0,324**	0,069	0,465***	0,319**
Klarowność <i>Ja</i>						0,48***	-0,197*	0,19*	0,382***	-0,34***
Kontrola							-0,342***	0,104	0,478***	0,347***
Zagrażający świat								0,197*	-0,177*	0,011
Autoafirmacja – istotność									0,419***	0,84***
Autoafirmacja – zgodność										0,845***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$ + $p < .1$ (dwustronnie). Przedstawiono korelacje Pearsona.

3. Wartość informacyjna pozycji: każda pozycja różni się tym, jak bardzo odpowiedzi zróżnicowane są na różnych poziomach zmiennych. Dana pozycja może dobrze różnicować (mieć wysoką dyskryminację) osoby w obszarze wysokich wyników testu, jednak nie różnicować w ogóle w obszarze wyników średnich i wysokich (wszyscy odpowiadają tak samo). Wysoki parametr informacji pokazuje, że dyskryminacja jest wysoka oraz że moc pozycji nie jest skupiona ściśle w jednym obszarze. W poniższych tabelach podany jest parametr informacyjny dla całej skali; w rzeczywistości nie musi być to wartość wystarczająca: jeżeli zbyt wiele pozycji niesie ze sobą dużo informacji, ale każda z nich omija określony przedział skali, zasadne może być dobranie pozycji trochę słabszej, ale dobrze różnicującej w innym obszarze.

Podsumowując – interesują nas pozycje, które osiągają zadowalające wartości na każdym z wybranych współczynników.

W przypadku bardzo wielu pozycji testowych zasadne może być skonstruowanie algorytmu dobierającego optymalne pytania. Tutaj ilość pozycji jest niewielka, więc analizę taką przeprowadzono „ręcznie”, posilując się wartościami parametrów, a czasem także wykresami. W pierwszym kroku odrzucano pozycje w oczywisty sposób nieakceptowane, w kolejnym dokonywano selekcji pozycji optymalnych pod każdym względem – aż do osiągnięcia założonej ich liczby. Przy niektórych pytaniach trzeba było uwzględnić fakt, że skala ma pytania zorientowane dodatnio i ujemnie – i wybrać najlepsze z nich w ramach tych podgrup. Podsumowanie zawarto w tabelach od **Tabeli 15.** do **Tabeli 20.** Każda z nich pokazuje: alfę Cronbacha dla całej skali, pozycje, kolejno wartość alfy po wyłączeniu pozycji, parametr dyskryminacji, parametr informacji i podjętą decyzję.

Pierwsza analiza dotyczy popularnej i szeroko stosowanej skali PANAS i jest przeprowadzona oddzielnie dla skali emocji pozytywnych i negatywnych. Wybranych zostało po pięć pozycji w każdej sytuacji. Jak można zauważyć w **Tabeli 15.**, odrzucano propozycje

dobre pod względem zmiany alfy, jednak słabe ze względu na inne parametry („czujna” i „zawstydzona”).

Tabela 15

Skala PANAS; badanie pomocnicze B

	Pozycja	Alfa po wyłączeniu	Parametr dyskryminacji	Parametr informacji	Decyzja
Pozytywne (alfa = 0,805)	Zainteresowana	0,7988	1,076	2,78	nie
	Podeksycytowana	0,7869	1,372	3,6	nie
	Silna	0,7681	1,954	5,38	tak
	Pełna entuzjazmu	0,7641	2,425	7,34	tak
	Dumna	0,7792	1,547	3,96	tak
	Zainspirowana	0,7771	1,615	4,37	tak
	Zdecydowana	0,7678	1,862	5,12	tak
	Czujna	0,8178	0,56	1,35	nie
Negatywne (alfa = 0,887)	Rozdrażniona	0,8683	2,353	6,35	tak
	Zmartwiona	0,8711	2,245	5,62	tak
	Winna	0,8825	1,466	3,18	nie
	Przerażona	0,8792	2,162	4,85	nie
	Wroga	0,8797	1,908	5,27	nie
	Zirytowana	0,8775	1,731	4,28	nie
	Zaniepokojona	0,8717	2,292	5,9	tak
	Zawstydzona	0,8838	1,459	3,75	nie
	Zdenerwowana	0,864	3,17	6,35	tak
	Roztrzęsiona	0,8772	2,181	5,62	tak

Następnie analizowano skalę samooceny (Rosenberg, 1965). Wybrano cztery pozycje, w tym dwie zorientowane negatywnie. Pozycja „lubię siebie” jest przykładem, gdzie dana propozycja może zostać odrzucona mimo wysokich parametrów: problemem był fakt,

że twierdząco odpowiadała na to pytanie duża liczba osób oraz to, że jej moc informacyjna koncentrowała się w obszarach, w których wiedzę dawały inne pytania. Pozycja była silna diagnostycznie, jednak nie zgadzała się z nią niewielka liczba osób: umieszczenie jej w krótkim teście dawałoby bardzo dobrą predykcję na niewielkiej liczbie osób.

Tabela 16

Skala samooceny (Rosenberg); badanie pomocnicze B

Samoocena (alfa = 0,87)	Alfa po wyłączeniu	Parametr dyskryminacji	Parametr informacji	Decyzja
Uważam, że jestem osobą wartościową przynajmniej w takim samym stopniu, jak inni.	0,8495	2,169	5,83	tak
Uważam, że posiadam wiele pozytywnych cech.	0,8562	1,766	1,34	nie
Ogólnie rzecz biorąc jestem skłonna sądzić, że nie wiedzie mi się. (–)	0,8575	1,885	4,88	nie
Potrafię robić różne rzeczy tak dobrze, jak większość innych ludzi.	0,8451	1,531	4,09	tak
Uważam, że nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumną. (–)	0,8485	1,334	3,27	tak
Lubię siebie.	0,854	3,087	8,9	nie
Ogólnie rzecz biorąc – jestem z siebie zadowolona.	0,8628	2,579	7,14	nie
Chciałabym mieć więcej szacunku dla samej siebie. (–)	0,861	1,26	3,07	nie
Czasami czuję się bezużyteczna. (–)	0,8474	2,046	4,81	tak
Niekiedy uważam, że jestem do niczego. (–)	0,8491	1,895	4,65	nie

W dalszej kolejności rozpatrywano, złożoną pierwotnie z pięciu pytań, skalę klarowności *Ja* (**Tabela 17.**). O ile parametry pytań były bardzo dobre, skala posiadała inny mankament: korelowała wysoko z łącznym wynikiem skali samooceny. Z tego powodu zrezygnowano z jej użycia w badaniu właściwym.

Tabela 17

Skala klarowności Ja; badanie pomocnicze B

Klarowność <i>Ja</i> (alfa = 0,80)	Alfa po wyłączeniu	Parametr dyskryminacji	Parametr informacji	Decyzja
Moje przekonania na własny temat potrafią być ze sobą sprzeczne. (–)	0,7326	3,063	8,56	tak
Czuję, że nie jestem taką osobą, za jaką jestem uważana. (–)	0,7644	2,461	6,86	tak
Moje przekonania na własny temat wciąż zmieniają się. (–)	0,8043	1,348	3,32	nie
Gdyby poproszono mnie o opisanie własnej osobowości, mój opis dzisiaj mógłby się różnić od tego z innego dnia. (–)	0,7696	1,800	4,89	nie
Wydaje mi się, że inni ludzie mają mniejsze niż ja problemy z określeniem, kim tak naprawdę są. (–)	0,7193	3,208	9,26	tak

Spośród siedmiu pytań skali kontroli wybrano cztery najlepsze – metodą eliminacji najgorszych pozycji (**Tabela 18.**). Wynik tej skali korelował z wynikiem skali samooceny (nie aż tak, jak klarowności *Ja*), co wskazuje, że są to pokrewne konstrukty, zwłaszcza na poziomie pomiaru.

Tabela 18*Skala kontroli; badanie pomocnicze B*

Kontrola (alfa = 0,845)	Alfa po wyłączeniu	Parametr dyskryminacji	Parametr informacji	Decyzja
Niekiedy czuję, że nie mam szans na rozwiązanie pewnych problemów. (–)	0,8089	2,607	7,04	tak
Czasami czuję się, jakby inni rozstawiali mnie „po kątach”. (–)	0,8428	1,307	3,14	nie
Nie mam wiele kontroli nad tym, co mi się przytrafia. (–)	0,8226	1,994	5,7	tak
Potrafię osiągnąć wszystko, do czego odpowiednio się przyłożę.	0,8244	1,811	5,1	tak
Często odczuwam bezradność wobec problemów, z którymi się mierzę. (–)	0,8006	3,347	9,23	tak
Nie mogę zrobić prawie nic, aby zmienić wiele istotnych rzeczy w moim życiu. (–)	0,8293	1,600	4,08	tak
Mam pełną kontrolę nad swoim życiem.	0,8318	1,560	4,15	nie

Kolejna analiza dotyczyła skali zagrażającego świata, spośród której celem był wybór trzech pytań, z czego przynajmniej jedno powinno być zorientowane ujemnie (**Tabela 19**). Wszystkie te pytania wysoko ze sobą korelowały i ogólnie uznać można, że skala zachowuje się zadowolająco.

Tabela 19*Skala zagrażającego świata; badanie pomocnicze B*

Zagrażający świat (alfa = 0,845)	Alfa po wyłączeniu	Parametr dyskryminacji	Parametr informacji	Decyzja
W każdej chwili może wokół nas wybuchnąć chaos i anarchia. Wszystko na to wskazuje.	0,8267	1,707	5,91	nie
Jest wielu ludzi w naszym społeczeństwie, którzy mogą zaatakować kogoś ze zwykłej podłości, bez powodu.	0,8396	1,364	4,16	nie
Jeżeli ktoś zadba o podstawowe środki ostrożności, nie powinno mu się stać nic złego; nie żyjemy w jakimś niebezpiecznym świecie. (–)	0,8040	1,729	6,75	tak
Z każdym dniem rośnie społeczne bezprawie i brutalność, a ryzyko, że zwykły człowiek zostanie obrabowany, napadnięty albo nawet zamordowany, jest coraz większe.	0,8021	2,233	7,44	tak
Z tego, co wiem, i z mojego doświadczenia wynika, że świat społeczny, w którym żyjemy, jest w gruncie rzeczy bezpiecznym i stabilnym miejscem, w którym ludzie w większości są zasadniczo dobrzy. (–)	0,8279	2,297	9,24	nie
Z tego, co wiem, i z mojego doświadczenia wynika, że świat społeczny, w którym żyjemy, jest w gruncie rzeczy niebezpiecznym i nieprzewidywalnym miejscem, w którym wartości i sposób życia dobrych, przyzwoitych i moralnych ludzi są zagrożone i atakowane przez złych ludzi.	0,8155	2,450	9	tak

Ostatnią w kolejności analiz była skala autoafirmacji, składająca się pierwotnie z dwóch podskal: istotności (na ile istotne są dla mnie pewne wartości) i zgodności (w jakim stopniu w zgodzie z nimi żyję).

Pytanie o autoafirmację miało dwustopniową strukturę: na początku było to pytanie wielokrotnego wyboru: *Zapoznaj się z poniższą listą. Przedstawione na niej rzeczy możemy nazwać wartościami (przykładowo: muzyka jest wartością dla kompozytora czy zapalonego fana). Proszę o wybranie z tej listy trzech wartości, które są najważniejsze dla Ciebie. Zaznacz wybrane trzy: sztuka/poczucie humoru/dobre relacje z rodziną i przyjaciółmi/życie chwilą (carpe diem)/umiejętności społeczne/sport i zdrowie/muzyka/atrakcyjność fizyczna/kreatywność/przedsiębiorczość, umiejętności biznesowe/romantyzm.*

Analogiczna metoda była stosowana jako eksperymentalna manipulacja autoafirmacją (Cohen, Aronson & Steele, 2000); tutaj jest traktowana jako wprowadzenie do części drugiej, właściwej, tzn. autorsko stworzonych pytań, dotyczących wybranych wcześniej wartości. Podyktowane to było potrzebą, by badani mogli odnosić się do rzeczywistego materiału (tego podzbioru wartości, które mają dla nich osobiste znaczenie): *Następnie, mając w pamięci zaznaczone przez siebie wartości, odpowiedz na poniższe pytania poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali. Spróbuj odnieść się do wszystkich trzech zaznaczonych łącznie: zdecydowanie nie – raczej nie – trudno powiedzieć – raczej tak – zdecydowanie tak.*

Po tym badany odpowiadał na przedstawione w **Tabeli 20**, pytania. Spośród nich wybrano cztery najlepsze pod względem parametrów. Istotnym wnioskiem z analizy było to, że nie warto w gruncie rzeczy dzielić autoafirmacji na dwa wymiary: korelacje wszystkich pozycji były bardzo wysokie, zaś ewentualne podskale byłyby złożone jedynie z dwóch pozycji.

Tabela 20*Skala autoafirmacji; badanie pomocnicze B*

Autoafirmacja (alfa = 0,800)	Alfa po wyłączeniu	Parametr dyskryminacji	Parametr informacji	Decyzja
Codziennie udaje mi się wcielać te wartości w życie.	0,7709	1,554	4,88	nie
Chciałabym postępować w zgodzie z nimi, lecz to mi się nie udaje. (-)	0,7733	3,273	11,27	tak
Jestem gotowa do wielu poświęceń w imię tych wartości.	0,7902	1,951	6,02	tak
Te wartości są dla mnie drogowskazem.	0,78	1,614	5,04	nie
Te wartości, oraz wiara w nie określają to, kim jestem.	0,7853	2,085	6,92	tak
Nie są one dla mnie na tyle istotne, aby całkowicie się im podporządkować. (-)	0,7741	2,032	6,11	tak
Czasem jest mi trudno kierować się na co dzień tymi wartościami. (-)	0,7831	1,697	5,18	nie

Po przeprowadzeniu badania zauważono, że być może rozwiązaniem lepszym niż lista wyboru byłoby proszenie badanych o samodzielne wymienienie istotnych dla nich wartości: badani rzadko zaznaczali aż trzy pozycje. Podana lista, chociaż była zaadaptowana z oryginalnego badania, wydawała się trafna kulturowo.

Podsumowanie. Opisane badanie pomocnicze B pozwoliło na odpowiedni dobór pytań, które powinny być zastosowane w badaniach właściwych. Dokonano też selekcji samych skal, odrzucając skalę klarowności *Ja* jako zbyt pokrewną samoocenie. To wszystko pozwoliło na znaczne skrócenie późniejszego kwestionariusza – bez nadmiernej straty dokładności pomiaru. W pewnych przypadkach dokonano też modyfikacji konstrukcji pytań. Analiza pokazała, że proponowane mediatory, za wyjątkiem autoafirmacji, nie korelowały istotnie z identyfikacją ani z autorytaryzmem (wyjątek: skala zagrażającego świata). Nie zmienia to faktu, że w następnym kroku należało je przetestować na bardziej reprezentatywnej próbie, w pełnym modelu eksperymentalnym.

Badanie drugie

Cel. Głównym celem badania drugiego była potrzeba replikacji wyniku otrzymanego w badaniu pierwszym. Kolejnym – sprawdzenie, jaki konkretnie czynnik, związany z identyfikacją, stoi za tym, że wpływa ona w określony sposób na reakcję autorytarną. Dlatego powtórzono większość zastosowanych miar postaw, mając na uwadze potrzebę powtórzenia analiz takich, jak w badaniu pierwszym. Ponownie – najważniejszą poszukiwaną zależnością była reakcja autorytarna, czyli wzmocnienie u osób autorytarnych negatywnych postaw wobec grupy obcej pod wpływem negatywnego bodźca, w tym przypadku niepewności osobistej. Zgodnie z modelem teoretycznym, przyjętym w tym projekcie, reakcja ta powinna zależeć od czynnika, jakim jest identyfikacja z grupą. W odróżnieniu od osób z niskim poziomem identyfikacji grupowej – wśród osób o wysokim poziomie identyfikacji należy spodziewać się hamowania tej reakcji, gdyż identyfikacja amortyzuje negatywne dla relacji międzygrupowych efekty bodźca zagrażającego, działającego na poziomie indywidualnym (nie grupowym – rozdzielamy te kwestie).

Innym celem tego badania było sprawdzenie, jakie konkretnie cechy identyfikacji lub procesów z nią związanych mogą stać za jej obronnym efektem. Przyjęto dwa podejścia: pierwsze z nich polegało na sprawdzeniu potencjalnych mediatorów efektu buforowania przez identyfikację grupową zagrożenia dla *Ja*. Drugie – na wyodrębnieniu poszczególnych komponentów samej identyfikacji i sprawdzeniu, czy jeden z nich jest bezpośrednio odpowiedzialny za stwierdzone zależności – a jeżeli tak, to który.

Bez zmian pozostał główny schemat badawczy (manipulacja eksperymentalna, pomiar kluczowych predyktorów/moderatorów i zmiennych zależnych). W przypadku zmiennych zależnych grupę odniesienia zamieniono na Białorusinów. Powodem była z jednej strony obawa o kontekst – obawiano się, że głośne w tym czasie wydarzenia na Ukrainie mogą wpłynąć na wyniki, zaś Białorusini są grupą podobną do Ukraińców (kraj wschodni,

imigranci rzeczywiście pojawiają się w Polsce) i dostępną poznawczo uczestnikom badania (wizerunek tej grupy nie jest silnie skażony przekazem medialnym i narracją polityczną). Z drugiej strony zmiana grupy odniesienia pozwala uogólnić otrzymane rezultaty, dodając argument za ich odpornością na konkretny kontekst.

Ważną zmianą było zastąpienie, w przypadku pomiaru identyfikacji, skali Camerona (2004) skalą Leacha i współpracowników (2008), w polskiej adaptacji (Jaworska, Cichocka i Leach, w przygotowaniu). Stała za tym chęć sprawdzenia, czy za pozytywnym efektem identyfikacji, stwierdzonym w pierwszym badaniu, stoi ogólny poziom identyfikacji grupowej czy tylko jeden z głównych komponentów, wyróżnionych przez autorów (autokategoryzacja bądź zaangażowanie *Ja*). Zastosowanie zbliżonej koncepcyjnie miary stanowi kompromis między klasycznie rozumianą replikacją, w której używa się dokładnie tych samych narzędzi, a replikacją koncepcyjną, w której celowo zmienia się elementy metody, aby uwolnić rezultaty od kontekstu i specyfiki metody pierwotnej.

Nieco starsza skala Camerona wyróżnia trzy wymiary identyfikacji: *centralność* (na ile przynależność do grupy jest ważna dla obrazu samego siebie), *afekt* (zadowolenie z przynależności do grupy) i *wieź* (na ile czuję się związany z innymi członkami grupy). Każdy z tych wymiarów niesie ze sobą inną treść identyfikacji z grupą, w związku z tym może uwalniać różne potencjały, odpowiedzialne za zaobserwowane efekty. I tak *centralność* może wpływać na skuteczną obronę obrazu własnej osoby (kim jestem – jestem Polakiem), *afekt* niesie ze sobą pozytywny wpływ na emocje, a *wieź* – oparcie w innych osobach, wiążące się bezpośrednio z poczuciem bezpieczeństwa. Dodatkowe analizy wykonane na materiale z badania pierwszego wykazały, że w przypadku zastąpienia wyniku całej skali wynikami podskal – jedynie komponent afektywny nie wchodzi w istotną interakcję z niepewnością *Ja* i autorytaryzmem, jednak nawet w jego przypadku kierunek zależności pozostaje taki sam. W związku z tym zasadne było wypróbowanie innej skali identyfikacji

grupowej, wyodrębniającej nieco inne podstawowe wymiary identyfikacji i ich komponenty (Leach i wsp., 2008; por. też Jaworska, 2016).

Pierwszym wymiarem proponowanym przez Leacha jest zaangażowanie, opisujące, jakie korzyści psychologiczne czerpie jednostka z przynależności do grupy: składa się na to *centralność* (pokrywająca się z wymiarem zaproponowanym przez Camerona), *satysfakcja* (podobna do afektu Camerona) oraz *solidarność* (zmodyfikowane więzi). Drugi wymiar to *self-definition* (autokategoryzacja, samookreślenie) – to, w jakim stopniu postrzegamy siebie poprzez pryzmat bycia członkiem grupy. Na ten wymiar składają się *autostereotypizacja* (na ile jest się podobnym do prototypowego członka grupy) oraz *homogeniczność* grupy (przekonanie, że jej członkowie są do siebie podobni) – wydaje się to mierzyć siłę, z jaką związani jesteśmy z grupą. W badaniu sprawdzałem, który z wymiarów, a w ramach każdego z nich – który z komponentów identyfikacji grupowej – ma decydujący udział w „produkowaniu” potrójnej interakcji *Niepewność Ja x Autorytaryzm x Identyfikacja grupowa*, przewidywanej przez model teoretyczny, przyjęty w tej pracy.

W porównaniu z poprzednim badaniem, największą zmianą było umieszczenie w badaniu serii zmiennych – potencjalnych mediatorów. Na podstawie badania pomocniczego wprowadzono pomiary: autoafirmacji, samooceny, kontroli, pozytywnego i negatywnego afektu oraz postrzegania świata społecznego jako zagrażającego. Autoafirmacja, która jest silnie związana z dobrostanem psychicznym, polega na przekonaniu, że ma się w życiu określony zestaw wartości, będący wyznacznikiem postępowania oraz że postępowanie w zgodzie z nimi czyni człowieka lepszym (Steele, 1988; Armitage i Rowe, 2011; Pietersma i Dijkstra, 2012; Sherman, 2013, Cohen i Sherman, 2014). Być może identyfikacja jest związana z autoafirmacją własnej osoby jako dobrego członka grupy własnej. Z drugiej strony możliwe jest, że autoafirmacja działać może niezależnie od identyfikacji, to znaczy nie wchodzić z nią ani w relację mediacyjną, ani moderacyjną.

Innym tropem było powiązanie identyfikacji z grupą – z samooceną. Istnieje kolektywna samoocena, która pozostaje w łączności z samooceną indywidualną (Branscombe i Wann, 1994). Równoległe z samooceną mierzone było poczucie kontroli – jako rzecz pokrewna samoocenie, jednak jakościowo inna. Kolejna hipoteza mówiła o prostym efekcie wpływu identyfikacji na nastrój: niepewność obniżałaby nastrój u osób o niskim, ale nie o wysokim poziomie identyfikacji (albo też ludzie generalnie rzadziej odczuwający negatywne lub częściej pozytywne emocje łatwiej identyfikowaliby się z grupą).

Na końcu mierzono postrzeganie świata jako zagrażającego. Przemawiała za tym hipoteza, że negatywny bodziec wzmacnia u osób autorytarnych poczucie zagrożenia, szczególnie wtedy, kiedy mają niski poziom identyfikacji, a więc poczucie braku bezpieczeństwa i braku oparcia w grupie. Dwie ostatnie zmienne będą mierzone po oddziaływaniu eksperymentalnym, ponieważ – o ile w przypadku pozostałych należy rozumieć je jako pewien względnie stały rys osobowości wchodzący w interakcję z identyfikacją – to dla tych zmiennych można spodziewać się, że sama manipulacja eksperymentalna będzie miała na nie wyraźny wpływ.

W celu ustalenia istotności ewentualnej mediacji postąpiono w następujący sposób: jeżeli dany czynnik miałby być mediatorem wpływu identyfikacji, uwzględnienie w modelu – oprócz potrójnej interakcji z identyfikacją – interakcji z tym czynnikiem „wytrącałoby” istotny wpływ modelu z identyfikacją, to znaczy interakcja zawierająca identyfikację stawałaby się nieistotna. To postępowanie analogiczne jak w przypadku podstawowej mediacji z dwiema zmiennymi (badamy, czy wprowadzenie nowego predyktora zmienia istotność czy też wartość pierwszego). W tym przypadku miejsce pojedynczego predyktora zajmuje równanie z interakcjami do trzeciego rzędu. Celem takiego postępowania jest zbadanie, czy uwzględnienie w modelu dodatkowego czynnika, z jego interakcjami, wpłynie na wartość potrójnej interakcji z modelu podstawowego (Muller, Judd i Yzerbyt, 2005).

Można to opisać w następujący sposób:

Model 1:

$$\text{postawy} = RWA * \text{Identyfikacja} * \text{Manipulacja}$$

- istotny.

Model 2:

$$\text{postawy} = RWA * \text{czynnik} * \text{Manipulacja}$$

- istotny.

Model 3:

$$\text{postawy} = RWA * \text{Identyfikacja} * \text{Manipulacja} + RWA * \text{czynnik} * \text{Manipulacja}$$

- istotny drugi komponent.

Gdzie przez

$$RWA * \text{czynnik} * \text{Manipulacja} \text{ oraz } RWA * \text{Identyfikacja} * \text{Manipulacja}$$

rozumieć należy efekty proste oraz podwójne i potrójne interakcje między tymi trzema zmiennymi.

Jeżeli hipoteza o mediacji byłaby prawdziwa, istotne byłyby modele pierwszy i drugi, natomiast w modelu trzecim istotna byłaby tylko interakcja RWA, czynnika i manipulacji (bądź wyjaśniałaby istotną część efektu interakcji z identyfikacją). W celu ustalenia istotności posłużono się procedurą bootstrappingu (Muller, Judd i Yzerbyt, 2005). Model taki powinien być trafny niezależnie od tego, czy dany czynnik był mierzony przed czy po oddziaływaniu eksperymentalnym – nie zmienia się konstrukcja modelu, zmienia się interpretacja wyniku.

Metoda. Uczestnicy badania poddawani byli procedurze podobnej jak w badaniu pierwszym, ale z istotnymi zmianami. Najważniejszą z nich było zastosowanie nowej miary identyfikacji z grupą, opartej na innym konstrukcie teoretycznym (Leach i in., 2008).

Respondenci wypełniali kolejno (szczegóły: załącznik 4.):

I. Metryczkę.

II. W losowej kolejności:

- a) skalę orientacji na dominację społeczną (osiem pytań w losowej kolejności, Sidanius i Pratto, 2001; polska wersja skali: Klebaniuk, 2009); $\alpha = 0,804$;
- b) skalę prawicowego autorytaryzmu (Funke, 2005; polska wersja: Grzesiak-Feldman, 2012), dwanaście pytań w losowej kolejności; $\alpha = 0,613$ (niższa niż w poprzednich badaniach);
- c) skalę identyfikacji z grupą narodową (Leach i in., 2008) w polskiej wersji (Jaworska, Cichocka i Leach, w przygotowaniu); skala ma szesnaście pytań, jej ważną cechą jest podział na dwie podskale: *self-investment* (stopień, w jakim jednostka czuje się związana z grupą, jest dumna z przynależności, na ile przynależność grupowa jest istotna dla *Ja*) i *self-definition* (na ile jednostka czuje się podobna do innych członków grupy i postrzega grupę jako jednolitą); treść w załączniku 4.; $\alpha = 0,94$.

III. Blok potencjalnych mediatorów w losowej kolejności:

- a) kontrola (cztery pozycje) i samoocena (pięć pozycji); $\alpha = 0,750/\alpha = 0,624$;
- b) autoafirmacja – badani na początku czytali: *Różni ludzie cenią różne wartości (czyli coś, na czym im specjalnie zależy, co jest w ich życiu szczególnie ważne, jest rodzajem drogowskazu). Zastanów się przez chwilę, jakie wartości ty sam/sama szczególnie cenisz i wpisz je w okienku poniżej. Wpisz przynajmniej jedną taką wartość.* Po podaniu przynajmniej jednej wartości badany był proszony o odpowiedź na cztery pytania dotyczące tej wartości, na przykład: *Te wartości oraz wiara w nie określają to, kim jestem.* Miarą autoafirmacji była średnia odpowiedzi na cztery takie pytania (patrz opis badania pomocniczego B); $\alpha = 0,625$.

IV. Procedura wywoływania niepewności osobistej była identyczna, jak w badaniach wcześniejszych (Hogg i in., 2007; Hogg i in., 2010). Badanych proszono o opis jednej sytuacji, w której czuli niepewność. W warunkach neutralnych badani byli proszeni o opis wybranego sposobu spędzania wolnego czasu.

- V. Wykreślanka (jak w badaniu pierwszym).
- VI. Esencjalizm grupy narodowej (skrótowa wersja, patrz *załącznik 4.*).
- VII. W losowej kolejności: bloki pytań dotyczące imigrantów z Białorusi i krajów azjatyckich. Określenie „kraje azjatyckie” okazało się zbyt szerokie (co pokazały także komentarze niektórych badanych na koniec), należało ściślej określić, o jaki kraj chodzi. W związku z tym błędem metodologicznym – Azjaci nie byli brani pod uwagę w procesie analitycznym. W poprzednich badaniach grupą odniesienia byli też Ukraińcy – tę grupę zamieniono na Białorusinów, gdyż zaczynał się wtedy konflikt zbrojny pomiędzy Rosją a Ukrainą – obawiano się efektu kontekstu.

Pytano o:

- a) dystans społeczny (Bogardus, 1947) w zmodyfikowanej wersji (dwa pytania);
 - b) uczucia: zaufanie i sympatia wobec imigrantów;
 - c) kwestie socjalne: dwa pytania badające przekonanie, że imigranci są obciążeniem dla systemu socjalnego i odbierają pracę należną Polakom;
 - d) temperaturę uczuć wobec imigrantów (jedno pytanie na skali 1–10).
- VIII. Skala zagrażającego świata (cztery pozycje) autorstwa Duckitta, polska wersja zapożyczona z: Radkiewicz, 2012; $\alpha = 0,593$.
- IX. Test PANAS (skala pozytywnego i negatywnego nastroju), w wersji skróconej (po pięć uczuć na wymiar); $\alpha = 0,868$ (pozytywne)/ $\alpha = 0,897$ (negatywne).
- Badanie przeprowadzono online, na uczestnikach panelu Ariadna, analogicznie do badania pierwszego.

Wyniki. W badaniu przeprowadzonym w październiku 2014 roku wzięło udział 336 osób. Z różnych względów (niepełne odpowiedzi, błędna odpowiedź na pytania kontrolne, niewypełnienie części z manipulacją) usunięto 65 respondentów, ostatecznie próba wyniosła

271 osób: 125 mężczyzn i 146 kobiet. 146 osób znalazło się w grupie neutralnej (opis czasu wolnego), 125 w grupie z manipulacją. W wieku od 18 do 24 lat było 110 badanych osób, 134 osoby były w przedziale 25–34 lat, 12 osób miało od 35 do 44 lat.

Tabela 21. pokazuje statystyki opisowe zmiennych w badaniu (**Tabele 3. i 4.** w załączniku 7.: statystyki opisowe w podziale na warunki eksperymentalne). Analogicznie, jak w przypadku badania pierwszego, utworzono zagregowaną miarę postaw, złożoną z wyników skal dystansu i uczuć. Była to ponownie pierwsza główna składowa.

Tabela 21

Statystyki zmiennych z badania drugiego w całej próbie

Oba warunki	N	Średnia	S.D.	Mediana	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza	S.E.
Autorytaryzm	271,00	-0,71	0,71	-0,75	-2,67	1,58	0,08	0,29	0,04
Identyfikacja	271,00	0,78	1,04	0,81	-2,25	3,00	-0,32	-0,21	0,06
Orientacja na dominację	271,00	-0,95	1,13	-0,88	-3,00	2,00	0,12	-0,36	0,07
Kontrola	271,00	-0,47	1,11	-0,40	-3,00	3,00	-0,01	0,01	0,07
Samooocena	271,00	0,88	1,10	0,75	-2,75	3,00	-0,02	-0,22	0,07
Autoafirmacja	271,00	1,23	1,05	1,25	-1,50	3,00	-0,02	-0,81	0,06
Zagrażający świat	271,00	0,00	0,91	-0,09	-1,64	2,38	0,25	-0,36	0,06
Pozytywny afekt	271,00	0,59	1,26	0,60	-3,00	3,00	-0,44	0,00	0,08
Negatywny afekt	271,00	-0,73	1,54	-0,60	-3,00	3,00	0,03	-1,01	0,09
Sympatia: Białorusini	271,00	0,23	1,33	0,00	-3,00	3,00	0,06	0,09	0,08
Dystans społeczny: Białorusini	271,00	-0,86	1,55	-1,00	-3,00	3,00	0,40	-0,33	0,09
Kwestie socjalne: Białorusini	271,00	0,04	1,41	0,00	-3,00	3,00	0,02	-0,12	0,09
Temperatura uczuć: Białorusini	271,00	-0,83	2,89	-1,00	-5,00	5,00	0,04	-0,95	0,18
Zagregowana miara postaw	271,00	0	1,00	-0,04	-2,59	1,83	-0,29	0,01	0,06

Tabela 22. pokazuje korelacje między miarami użytymi w badaniu drugim.

Tabela 22

Korelacje między wskaźnikami w badaniu drugim

	Identyfikacja	Orientacja na dominację	Poczucie braku kontroli	Samoocena	Autoafirmacja	Zagrażający świat	Pozytywny afekt	Negatywny afekt	Uczucia – Białorusini	Dystans – Białorusini	Kwestie socjalne – Białorusini	Temperatura – Białorusini	Zagregowana miara postaw
Autorytaryzm	-0,335***	0,111+	-0,035	0,044	-0,021	0,21**	-0,232**	-0,056	-0,243***	0,24***	-0,071	-0,062	-0,255***
Identyfikacja		-0,039	-0,121*	0,09	0,075	-0,071	0,224**	-0,038	0,096	-0,068	0,01	0,101+	0,087
Orientacja na dominację			-0,104+	-0,026	-0,229**	0,247***	0,037	-0,009	-0,203**	0,179*	0,199**	-0,173*	-0,201**
Poczucie braku kontroli				-0,7***	-0,281***	-0,262***	-0,391***	0,46***	-0,012	0,11+	0,156*	-0,062	-0,064
Samoocena					0,309***	0,144*	0,344***	-0,484***	0,031	-0,121*	-0,193*	0,022	0,08
Autoafirmacja						-0,149*	0,099	-0,195*	0,131*	-0,249***	-0,181*	0,191*	0,201**
Zagrażający świat							0,016	-0,25***	-0,024	-0,018	-0,142*	-0,046	-0,003
Pozytywny afekt								-0,341***	0,152*	-0,138*	-0,036	0,061	0,153*
Negatywny afekt									-0,086	0,157*	0,241***	-0,062	-0,129*
Uczucia – Białorusini										-0,796***	-0,387***	0,515***	0,948***
Dystans – Białorusini											0,46***	-0,495***	-0,948***
Kwestie socjalne – Białorusini												-0,263***	-0,447***
Temperatura – Białorusini													0,533***

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$ + $p < .1$ (dwustronnie). Przedstawiono korelacje Pearsona.

Zwraca uwagę przede wszystkim ujemna korelacja między identyfikacją a autorytaryzmem, podczas gdy w poprzednich badaniach była ona dodatnia. Wy tłumaczenia można szukać w zastosowaniu nowego kwestionariusza identyfikacji, mocniej skupionego na pozytywnych aspektach przynależności. Inne wyjaśnienia opierałyby się na próbie umieszczenia tego wyniku w kontekście politycznym i społecznym (wybory samorządowe 2014, duży udział młodych ludzi, zwrot młodzieży polskiej w stronę konserwatyzmu, Winiewski, Jurczyszyn, Bilewicz i Beneda, 2015); wykracza to jednak poza zakres tej pracy.

W pierwszym kroku powtórzono analizy z badania pierwszego, to znaczy analizę regresji z autorytaryzmem, identyfikacją i manipulacją oraz możliwymi interakcjami po stronie zmiennych objaśniających.

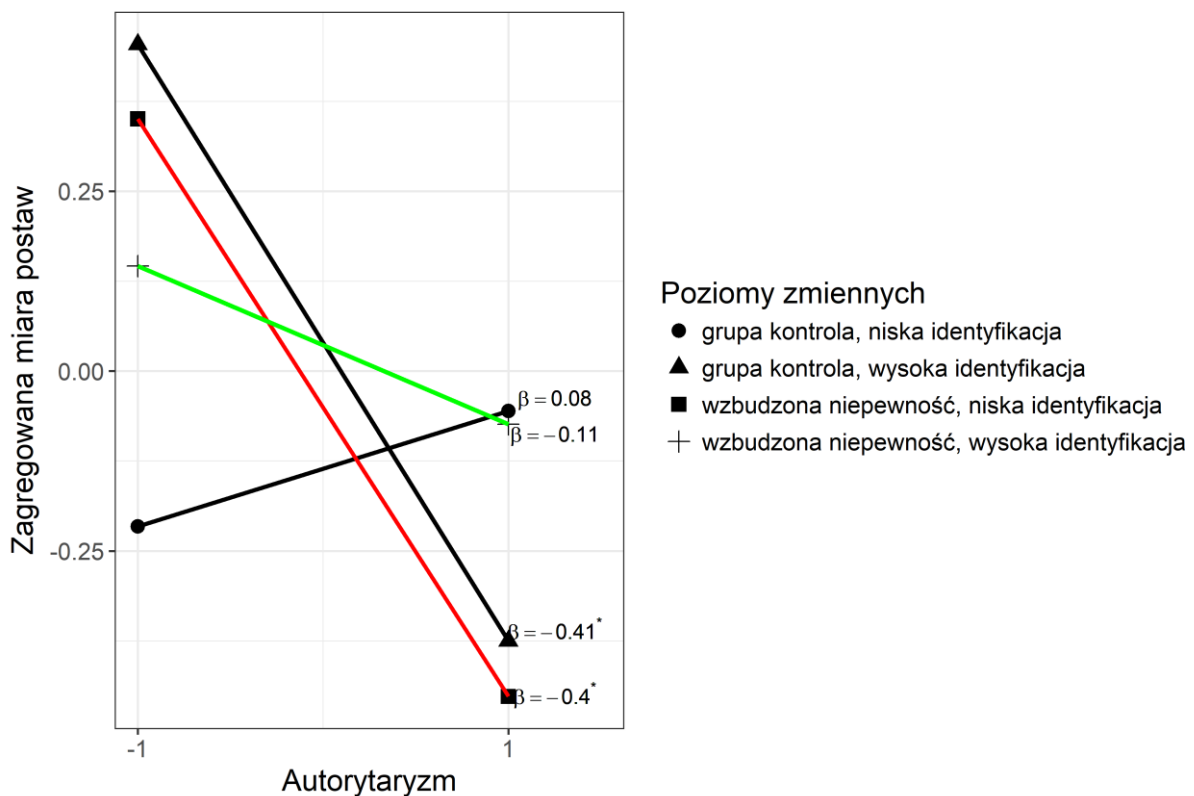
Tabela 23

Analiza regresji dla zagregowanej miary postaw wobec Białorusinów a autorytaryzm, identyfikacja, manipulacja i ich interakcje; badanie drugie

Zagregowana miara postaw: Białorusini	B	S.E.	t	β	p
Autorytaryzm	-0,23	0,06	-3,74	-0,23	<0,001
Manipulacja	0,01	0,06	0,23	0,01	0,82
Identyfikacja	0,06	0,06	1,04	0,06	0,3
Autorytaryzm x manipulacja	0,01	0,06	0,24	0,01	0,81
Autorytaryzm x identyfikacja	-0,06	0,06	-1,02	-0,06	0,31
Manipulacja x identyfikacja	-0,02	0,06	-0,34	-0,02	0,74
Autorytaryzm x manipulacja x identyfikacja	0,19	0,06	3,03	0,19	<0,001
Stała	-0,01	0,06	-0,15		0,88
	<i>F(7,263)</i>	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R²</i>	<i>Adj. R²</i>
	4,469	<0,001	271	0,11	0,08

Ponownie zmiennymi zależnymi była zbiorcza miara postaw (dystans, uczucia, wysoki wynik oznacza pozytywną postawę) oraz przekonanie, że imigranci są obciążeniem systemu socjalnego. Wyniki pierwszej analizy odtwarzają znajomy kształt (**Tabela 23.** – poprzednia strona): obserwujemy reakcję autorytarną, to znaczy wzrost dystansu społecznego wobec imigrantów u osób autorytarnych pod wpływem wzbudzenia poczucia niepewności osobistej, tak samo zależy ona od poziomu identyfikacji.

Ponownie przeprowadzono analizę *simple slopes* (**Rysunek 4.**).

Rysunek 4. *Simple slopes* dla zagregowanej miary postaw wobec Białorusinów i kombinacji poziomów zmiennych; badanie drugie.

Jak widać, tym razem obserwujemy silny efekt prosty RWA w grupie kontrolnej, u osób o wysokiej identyfikacji: zależność jest tak samo silna, jak w przypadku grupy ze wzbudzoną niepewnością o niskiej identyfikacji. Wygląda to tak, jakby w przypadku grupy kontrolnej

odtwarzał się wzór znany z klasycznych badań: identyfikacja z grupą własną powoduje u osób autorytarnych niechęć wobec grupy obcej. Tymczasem w przypadku wzbudzenia niepewności osoby autorytarne o niskiej identyfikacji reagują wzmożeniem negatywnych postaw wobec imigrantów. W przypadku wysokiej identyfikacji uruchamiany jest mechanizm kompensacyjny /obronny i związek staje się słabszy – reakcja autorytarne jest hamowana. Obserwujemy analogiczny mechanizm, choć w trochę innym kontekście niż w badaniu pierwszym.

Model, gdzie zmienną zależną było postrzeganie Białorusinów przez pryzmat spraw społecznych, był nieistotny [$F(7,263) = 0,806, p = 0,583, R^2 = 0,02$].

Wartości VIF (*Variance Inflation Factor*) nie przekraczały 1,2 – co wskazuje, że współliniowość nie stanowi tu istotnego problemu.

Ponownie przeprowadzono analizę, zastępując RWA miarą orientacji na dominację. W przypadku zbiorczej miary postaw model był istotny [$F(7,263) = 2,60, p = 0,013, R^2 = 0,06$], ale w ramach tego modelu istotny pozostawał jedynie efekt główny SDO [$\beta = -0,20, S.E. = 0,06, p < 0,001$]. Potwierdza to, że obserwowane efekty interakcyjne są unikalne dla autorytaryzmu.

Mediatory relacji. Kolejnym krokiem było sprawdzenie, czy są podstawy do stwierdzenia efektu mediacyjnego, tzn. czy możliwe jest ustalenie konkretnego czynnika, powiązanego z identyfikacją, który jest odpowiedzialny za moderowanie reakcji autorytarnej.

Najpierw, w przypadku każdej zmiennej z badania sprawdzano, czy istotny jest model drugi, opisywany na początku tego rozdziału, tzn. czy istotny jest model (a jeżeli model, to czy też potrójna interakcja), w którym na miejscu identyfikacji umieszczamy dany czynnik. Przeprowadzono szereg analiz regresji, które wykazały, że istnieje taki czynnik: jest nim stopień nasilenia autoafirmacji, czyli skłonności do deklarowania, że jednostka ma system wartości i żyje z nim w zgodzie.

Wyniki analizy z tą zmienną (podzieloną na zmienną dychotomiczną: niską/wysoką) jako predyktorem dla postaw wobec imigrantów pokazuje **Tabela 24**. Wskaźniki VIF nie przekroczyły 1,3.

Tabela 24

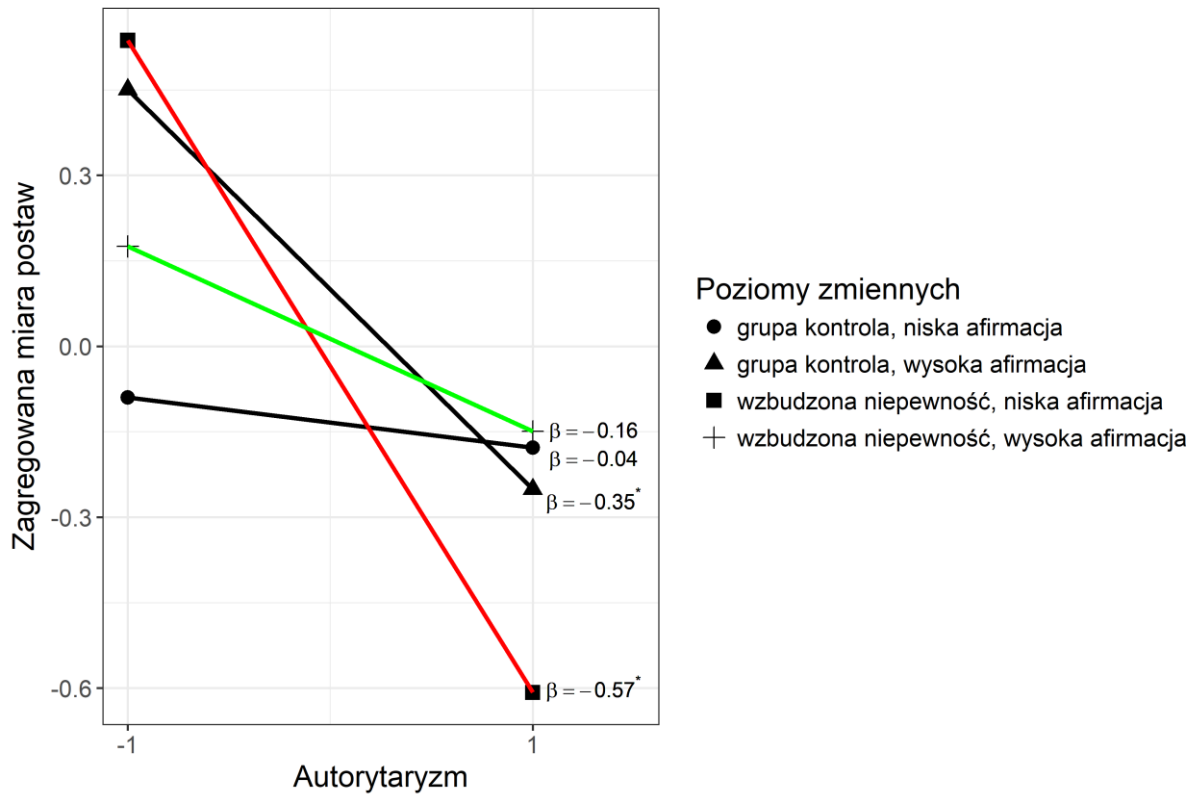
Analiza regresji dla zmiennej: zagregowana miara postaw (Białorusini) a autorytaryzm, autoafirmacja, manipulacja i ich interakcje; badanie drugie

Zagregowana miara postaw: Białorusini	B	S.E.	t	β	p
Autorytaryzm	-0,27	0,06	-4,25	-0,27	0
Manipulacja	-0,01	0,06	-0,2	-0,01	0,84
Autoafirmacja	0,07	0,06	1,11	0,07	0,27
Autorytaryzm x manipulacja	-0,02	0,06	-0,38	-0,02	0,7
Autorytaryzm x autoafirmacja	0,01	0,07	0,16	0,01	0,87
Manipulacja x autoafirmacja	-0,04	0,06	-0,68	-0,04	0,49
Autorytaryzm x manipulacja x autoafirmacja	0,17	0,07	2,33	0,15	0,02
Stała	0,01	0,06	0,17		0,86
	<i>F (7,263)</i>	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R²</i>	<i>Adj. R²</i>
	3,976	<0,001	271	0,09	0,07

Jak widać na **Rysunku 5**, kształt zależności jest prawie identyczny, jak w przypadku przytoczonej wcześniej analizy z wykorzystaniem identyfikacji z grupą (krzywe oznaczone kolorami różnią się istotnie). W grupie kontrolnej wysoka autoafirmacja zwiększa siłę związku między autorytaryzmem i postawami, po wzbudzeniu niepewności ich związek

słabnie (jeżeli autoafirmacja jest wysoka) lub nasila się (jeżeli autoafirmacja jest niska).

Analogicznie więc – obserwujemy mechanizm hamujący reakcję autorytarną.

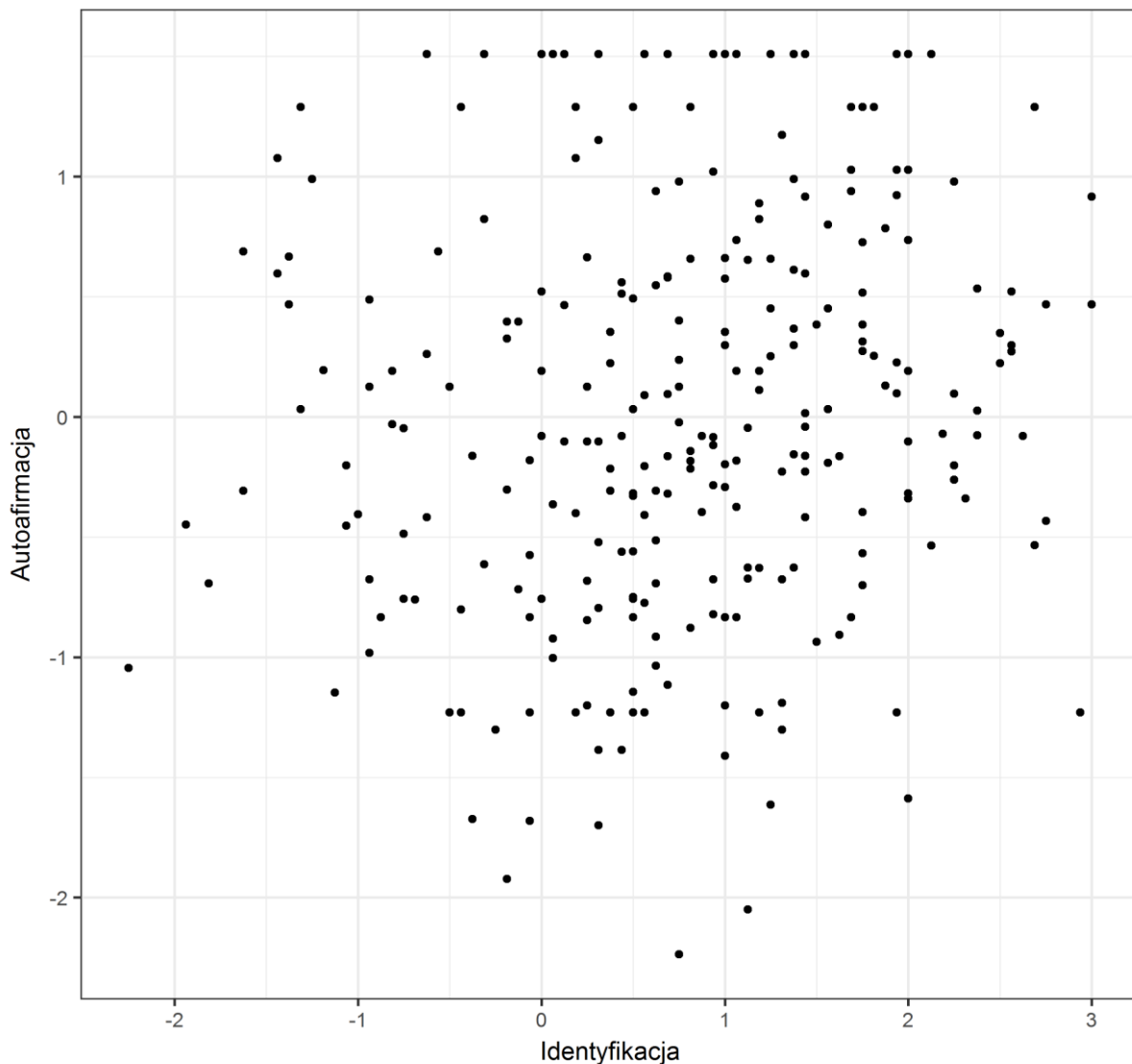

Rysunek 5. Simple slopes dla dystansu wobec Białorusinów i kombinacji poziomów zmiennych: autoafirmacja; badanie drugie.

Wynik ten jest tym bardziej zaskakujący, gdy przypomnimy fakt, że korelacja identyfikacji i autoafirmacji była w tym badaniu ($r = 0,07$, n.i.). **Rysunek 6.** pokazuje rozrzut omawianych zmiennych. Jak widać, nie występuje między nimi związek liniowy, można jednak zaobserwować, że niewiele jest osób, które wykazują się niskim poziomem zarówno autoafirmacji jak i identyfikacji (a już na pewno takie osoby nie znalazły się w próbie).

Pokazuje to, że czynniki te nie wchodzą ze sobą w związek w typie mediacji. Zgodnie z opisanym na początku tego rozdziału sposobem postępowania – następnym krokiem było skonstruowanie modelu, w którym uwzględniono potrójną interakcję (oraz te niższego rzędu):

manipulacji, autorytaryzmu i identyfikacji wraz z interakcjami manipulacji, autorytaryzmu i autoafirmacji.

Rysunek 6. Wykres rozrzutu zmiennych: identyfikacja i autoafirmacja; badanie drugie.

Zmienną zależną jest tutaj zagregowana miara postaw. Model ten okazał się istotny [$F(11,259) = 3,334, R^2 = 0,12, p < 0,001$]. Jednak gdy uwzględniono obie interakcje, jedynie ta, która miała w składzie identyfikację, pozostała istotna ($\beta = -0,17, S.E. = 0,06, p = 0,001$), natomiast druga (z autoafirmacją) istotna nie była, chociaż niewiele brakowało jej do poziomu tendencji ($\beta = -0,12, S.E. = 0,07, p = 0,111$).

Aby sprawdzić, czy jest podstawa do stwierdzenia istotnej mediacji, wyznaczono przedziały bootstrapowe dla różnicy między wielkością standaryzowanych współczynników beta w dwóch modelach (pierwszy z jedną interakcją, drugi z dwiema, badano różnicę między wielkością współczynników). Analiza na 1000. próbkach pokazała, że dla ewentualnej mediacji efektu identyfikacji przez autoafirmację, przedział 95% był bliski zera ($-0,02;0,06$), co nie daje podstaw do stwierdzenia istotności. Podobnie stało się w przypadku analizy badającej mediację odwrotną ($-0,07;0,02$; 1000 próbek), czyli mediację efektu interakcji autoafirmacji przez efekt interakcji identyfikacji.

Przeprowadzona wyżej analiza ma kilka mankamentów. Przede wszystkim przy aż tak rozbudowanych modelach – liczebność próby powinna być większa (mierzy się jednocześnie dwa potrójne efekty interakcyjne). Po drugie, zastosowana metoda jest jedną z dróg prowadzących do stwierdzenia mediacji i być może skorzystanie z innej dałoby inne rezultaty. W końcu, jak każda analiza, nie pozwala stwierdzić, że efekt nie istnieje, lecz jedynie, że brakuje przesłanek do jego uznania. Pośrednim wnioskiem z tej analizy jest obserwacja, że i identyfikacja, i autoafirmacja działają jako bufony reakcji autorytarnej – i to w identyczny sposób. Najprawdopodobniej nie stoi za tym związek między tymi zmiennymi. Powyższa implikacja będzie poddana dyskusji w końcowej części tej pracy.

Alternatywnym wytłumaczeniem analogicznego wzorca wyników dla identyfikacji grupowej i autoafirmacji byłoby stwierdzenie nadrzędnego czynnika, nie mierzonego w badaniu, powiązanego zarówno z identyfikacją, jak i z autoafirmacją – i odpowiedzialnego za dyskutowaną potrójną interakcję. Nie przemawia jednak za nim brak istotnego związku między tymi zmiennymi.

Przeprowadzono dodatkowe analizy dla miar emocji (podskale pozytywna i negatywna) oraz poczucia zagrożenia. Ich celem było przetestowanie hipotezy, że za zaobserwowanymi emocjami stał w rzeczywistości nastrój badanych (a konkretnie jego zmiana pod wpływem

manipulacji) bądź też wzrost poczucia zagrożenia porządku społecznego. W tym celu najpierw sprawdzono, jak zachowują się te zmienne jako zależne w modelu z autorytaryzmem, identyfikacją, manipulacją i ich interakcjami, wcześniej badając efekty główne. W przypadku pozytywnych emocji – w modelu nie zaobserwowano istotnych interakcji ani efektów prostych, choć cały model był istotny [$F(7,263) = 4,057, R^2 = 0,10, p < 0,001$]. Istotne były mierzone w oddzielnych modelach efekty: prosty autorytaryzmu (wpływ negatywny) i identyfikacji (wpływ pozytywny). Dla afektu negatywnego nie był istotny ani model pełny [$F(7,263) = 0,755, R^2 = 0,02, p = 0,6255$] ani modele efektów prostych. Analogiczną sytuację zaobserwowano w przypadku poczucia zagrożenia [$F(7,263) = 0,9531, R^2 = 0,02, p = 0,4661$], chociaż tutaj zaobserwowano w modelu z jedną zmienną efekt prosty autorytaryzmu o niewielkiej sile.

Powyższe wskazuje, że manipulacja nie wpłynęła ani na emocje, ani na poczucie zagrożenia – i to niezależnie od poziomu autorytaryzmu i identyfikacji. Nie można więc stwierdzić, że te czynniki miałyby być odpowiedzialne za obserwowany wzorec wyników.

Wymiary identyfikacji. Jak wspomniano we wstępie do badania, innym sposobem na odkrycie, jaka cecha identyfikacji odpowiedzialna jest za jej oddziaływanie, jest analiza podwymiarów (podskal) identyfikacji. Zadanie to jest utrudnione faktem, że w zasadzie wszystkie pytania skali identyfikacji są ze sobą wysoko skorelowane i dość silny jest jeden, główny czynnik (choć odtwarza się struktura czynnikowa, zarówno w samodzielnie przeprowadzonej analizie jak i w innych opracowaniach: Jaworska, 2016). Sposobem analizy problemu było kolejno zastępowanie w modelach zmiennej zero-jedynkowej, obliczonej na podstawie wszystkich pytań taką, która została obliczona na podstawie wyników podskal zaangażowania i autokategoryzacji.

W przypadku zagregowanej miary postaw i analizy wykorzystującej wymiar zaangażowania obserwujemy istotną potrójną interakcję [$\beta = 0,53, S.E. = 0,25, p = 0,031,$

model: $F(7,263) = 4,016, p < 0,001, R^2 = 0,10$], podczas gdy interakcja ta nie jest istotna w modelu z podskalą autokategoryzacji [$\beta = 0,30, S.E. = 0,26, p = 0,235$, model: $F(7,263) = 2,892, p = 0,004, R^2=0,08$] – chociaż układ współczynników jest taki, jak w pierwszym z opisywanych modeli.

Wyniki te pokazują pewną tendencję, zgodną z oczekiwaniami. Jeżeli skala zaangażowania mówi, co jednostka czerpie z przynależności grupowej, a kategoryzacja – na ile czuje się członkiem grupy, to w naturalny sposób ten pierwszy komponent powinien służyć jako bufor ochronny przed skutkami negatywnych oddziaływań.

Drugi komponent być może wykazałby swoją moderacyjną rolę silniej, gdyby w badaniu mowa była o grupie, do której przynależność nie jest automatyczna (wszyscy badani byli Polakami i nawet, jeżeli różnili się stopniem tego, na ile to odczuwali, wariancja jest tu znacząco zmniejszona).

Efektywność manipulacji. Podobnie jak w przypadku poprzednich badań, wprowadzających oddziaływanie eksperymentalne, otwarte wypowiedzi uczestników poddano ocenie sędziów w procedurze analogicznej do tej w badaniu pomocniczym A i pierwszym. Ponownie przeprowadzono szereg analiz, w których niepewność indukowaną eksperymentalnie zastępowano stwierdzoną przez „sędziów” oraz innymi fenomenami (brak kontroli, zagrożenie) przez nich wskazanymi. Rozkład krzyżowy przedstawia **Tabela 25**.

W przypadku, gdy niepewność była wzbudzona eksperymentalnie, sędziowie potwierdzili jej rzeczywiste wystąpienie w $41/47 = 87\%$ przypadków. W 36% takich przypadków stwierdzono oznaki braku kontroli, w 40% – zagrożenia. Jedynie w $10/47 = 21\%$ przypadków wystąpiły oznaki wszystkich trzech zjawisk. Którekolwiek z nich wystąpiło też w 2% sytuacji, gdy badany był proszony o opis sposobu spędzania czasu wolnego. Liczby te pozwalają uznać skuteczność manipulacji za bardzo dobrą i w przeciętnym stopniu

„zanieczyszczoną” wzbudzeniem odczuć innych niż niepewność, prawdopodobnie na poziomie, który był nie do uniknięcia.

Tabela 25

Oceny sędziowskie a manipulacja eksperymentalna; badanie drugie

	Czas wolny w %%	Niepewność – manipulacja w %%	Suma w %%
Żadne	51,91	2,67	54,58
Brak kontroli	0,76	1,15	1,91
Zagrożenie	0	1,15	1,15
Brak kontroli + zagrożenie	0,38	0,76	1,15
Niepewność	0	18,70	18,70
Niepewność + brak kontroli	0	5,34	5,34
Niepewność + zagrożenie	0,38	6,87	7,25
Niepewność + zagrożenie + brak kontroli	0	9,92	9,92
Suma	53,44	46,56	100,00

Ponownie, jak w omówieniu wyników badania pierwszego, przetestowano alternatywne modele:

- a) zamieniając w modelu niepewność, wzbudzoną eksperymentalnie, na stwierdzoną przez sędziów;
- b) zamieniając niepewność, wzbudzoną eksperymentalnie, na brak kontroli i zagrożenie, wzbudzone eksperymentalnie.

Analiza (a) wykazała, że wynik replikował się na mierze „sędziowskiej”, nie odtwarzał się natomiast na miarach alternatywnych: braku kontroli i zagrożenia; druga zaś (b): że efekt niepewności dominował po wprowadzeniu wszystkich interakcji, to znaczy – nie stwierdzono mediacji. Oznacza to, że efektu niepewności nie można wyjaśnić zbieżnością z negatywnymi bodźcami innego typu.

Dyskusja. Podstawowym celem badania drugiego była replikacja rezultatu badania pierwszego. Poszukiwano, w pierwszej kolejności, reakcji autorytarnej czyli wzbudzonego – poczuciem niepewności – wzrostu negatywnych postaw wobec obcych, a w drugiej: moderacyjnej – w tej relacji – roli identyfikacji z grupą narodową, która miała „gasić” reakcję przy wysokim poziomie. Powyższe potwierdziło się w miarach postaw agregowanych z pytań o dystans społeczny i uczucia.

W przypadku grupy odniesienia (Białorusini), przy niskiej identyfikacji i wzbudzonej niepewności *Ja*, autorytaryzm nasilał negatywne wobec nich postawy, natomiast przy wysokiej identyfikacji efekt wręcz odwrócił się – w warunkach wzbudzonej niepewności i wysokiej identyfikacji – im wyższy autorytaryzm, tym bardziej pozytywne były postawy wobec imigrantów. Ponownie stwierdzone efekty interakcyjne nie odtworzyły się w przypadku orientacji na dominację społeczną, przynosząc kolejne dowody na swoistość tego zjawiska dla autorytaryzmu, zgodnie z przewidywaniami wywiedzionymi z teorii (Duckitt, 2001). Podobnie jak we wcześniejszym badaniu, skuteczność manipulacji okazała się wystarczająca. Efekt okazał się też unikalny dla wzbudzonej niepewności, nie dowiedziono mediacji przez poczucie zagrożenia czy brak kontroli.

Kolejne pytanie: jak zachowują się podskale identyfikacji mierzonej według teorii i kwestionariusza Leacha i współpracowników (2008)? W tej analizie na zagregowanej mierze postaw istotny był efekt samej podskali zaangażowania, nieistotny zaś wymiaru autokategoryzacji (choć kierunek zależności nieistotnego współczynnika był właściwy). Wskazuje to, że kluczowy dla zadziałania mechanizmu hamującego reakcję autorytarną jest komponent identyfikacji, związany w większym stopniu z odczuciami osobistymi i dobrymi skutkami przynależności grupowej: bezpieczeństwa, dobrego samopoczucia, zadowolenia. W mniejszym stopniu istotne jest, czy jednostka widzi siebie jako podobną do członków grupy. To ważny wniosek nie tylko od strony teoretycznej, ale też praktycznej – kolejny

dowód, że sposób zadania pytania jest kluczowy (co respondent może zrozumieć przez pytanie: czy odczuwa Pan/Pani identyfikację z innymi Polakami/Polkami?).

Innym celem badania drugiego była próba odnalezienia zmiennych, które mogą stać za pozytywnym wpływem identyfikacji na reakcję autorytarną (lub, inaczej mówiąc, mediować ten wpływ), jednak takich zmiennych nie stwierdzono. Spośród listy potencjalnych czynników odkryto interesującą zależność w przypadku autoafirmacji, która – po uwzględnieniu jej w modelu ze wszystkimi interakcjami – zachowywała się tak samo, jak identyfikacja z grupą narodową, to znaczy przyjmowała rolę bufora reakcji autorytarnej. Dodatkowe analizy nie dały jednak podstaw do stwierdzenia mediacji – raczej przychylić się można do przypuszczenia, że oba czynniki po prostu działają od siebie niezależnie, są – metaforycznie mówiąc – różnymi lekami leczącymi tę samą przypadłość. To wynik ważny dla interpretacji rezultatów tego badania (także dla praktycznych oddziaływań, mających np. na celu ograniczanie zachowań autorytarnych): efekt buforowania nie jest unikalny dla identyfikacji, lecz może dotyczyć też innych zmiennych. Nie wszystkich – co pokazało badanie – dających człowiekowi szansę psychologicznej obrony przed negatywnymi bodźcami. Przedmiotem dyskusji może być to, co łączy identyfikację i autoafirmację – bądź co je odróżnia od tych czynników, które nie wykazały istotnego wpływu na reakcję autorytarną. Badanie drugie wyczerpuje zebrany samodzielnie materiał badawczy; w dalszej kolejności postawiono pytanie, czy możliwe jest odnalezienie analogicznych efektów w analizie danych zastanych.

Badanie trzecie - analiza danych zastanych

Cel. Celem ostatniej analizy jest sprawdzenie, czy hipotezy zawarte w tej pracy znajdują odzwierciedlenie w danych zastanych. W tym celu posłużono się zbiorem danych z European Value Study, z fali badania z 2008 roku. EVS (2011) to międzynarodowe badanie panelowe, przeprowadzane na reprezentatywnych próbach co dziewięć lat (następna fala: 2017), o liczebności ponad 1000 osób na kraj, w 44 krajach europejskich (i dodatkowo trzech terytoriach: Irlandia Północna, turecka część Cypru, Obwód Kaliningradzki). Różnorodność użytych miar pozwoliła na zastosowanie schematu quasi-eksperymentalnego. Jeżeli zmienne mierzone w badaniach eksperymentalnych dałoby się chociaż pośrednio uzyskać z danych ze zbioru, otrzymanie potwierdzających hipotezy wyników stanowiłoby istotną wskazówkę, świadczącą na korzyść prezentowanego w tej pracy modelu teoretycznego. W tym celu zainspirowano się opracowaniem Coendersa, Lubbersa i Scheepersa (2014), którzy korzystając z danych EVS, skonstruowali miarę odpowiadającą autorytaryzmowi i identyfikacji z narodem. W przypadku konstrukcji tych miar odtworzono postępowanie autorów, także pod wpływem konsultacji mailowej i w cztery oczy.

Zastosowana metodyka posiada pewne mankamenty: przede wszystkim tak konstruowane miary są jedynie częściowym odtworzeniem miar pełnych i oryginalnych – można tu mówić o replikacji konceptualnej. Można podejrzewać, że byłyby one wysoko skorelowane z pierwowzorami z badania eksperymentalnego. Wniosek taki nasuwa się po konsultacji z badaczami, którzy przeprowadzali analizę będącą pierwowzorem (Coenders, Lubbers i Scheepers), także na podstawie zbieżności teoretycznej, fasadowej, z eksploracji danych (wysokie korelacje z innymi zmiennymi, będącymi indykatorami autorytaryzmu) i własnej intuicji. Drugim problemem jest nieprzekładalność manipulacji eksperymentalnej na warunek badania sondażowego – można jedynie założyć, że istnieje pytanie, które diagnozuje przydział do odpowiedniej grupy, w dodatku nielosowy. W sytuacji badań sondażowych

na dużych próbach praktycznie nigdy nie ma się możliwości zadania wybranych pytań, a już prawie nigdy przeprowadzenia klasycznej manipulacji eksperymentalnej. Biorąc powyższe pod uwagę, celem analizy jest raczej odkrycie śladu poszukiwanego wzorca wyniku, niż jego pełne odtworzenie.

Metoda. Powtórzono postępowanie Coendersa, Lubbersa i Scheepersa (2014). Pełne wersje pytań znajdują się w załączniku 5.

I. Autorytaryzm/poglądy autorytarne – miarę stworzono, standaryzując sumę trzech wcześniej wystandaryzowanych odpowiedzi (pytania na skali 1–4). Pytania w polskiej wersji kwestionariusza brzmiały następująco (EVS 2008):

Opiszę teraz różne typy systemów politycznych. Proszę powiedzieć, co Pan/i myśli o każdym z nich jako o sposobie rządzenia naszym krajem:

1. *Władza silnego przywódcy, który nie musi liczyć się z parlamentem i wyborcami.*
2. *Władza ekspertów z kół pozarządowych, którzy przy podejmowaniu decyzji kierują się tym, co jest najlepsze dla kraju.*
3. *Rządy wojskowych.*

Poparcie dla każdego z tych rozwiązań było diagnostyczne dla autorytaryzmu, w opozycji do poparcia dla rządów demokratycznych. Dla uproszczenia – w tym rozdziale będzie używane określenie autorytaryzm, mimo że nie jest to wynik żadnego uznanego kwestionariusza tego konstrukt.

II. Identyfikacja – badani byli pytani, z którym spośród obszarów geograficznym czują się związani w pierwszej i drugiej kolejności:

- A. *Miejscowość, w której Pan/i mieszka.*
- B. *Region kraju, w którym Pan/i mieszka.*
- C. *Polska.*
- D. *Europa.*

E. Świat jako całość.

Odpowiedzi zakodowano jako:

0 – jeżeli ktoś nie wskazał kraju ani jako pierwszego, ani drugiego (N = 15151).

1 – w innym przypadku (N = 35136).

III. Jakość życia – na początku utworzono standaryzowaną sumę trzech

wystandaryzowanych wcześniej zmiennych, dotyczących:

a) stopnia, w jakim respondent ocenia swój wpływ na własne życie (kontrola);

b) zadowolenie z życia;

c) stopnia, w jakim przejmują się warunkami życia swojej rodziny (problemy materialne).

Następnie wskaźnik ten zmieniono na trypoziomową zmienną:

Niska jakość: poniżej -1 SD wskaźnika (7 390 osób).

Średnia jakość: od -1 do 1 SD (35 179 osób).

Wysoka jakość: powyżej 1 SD wskaźnika (7 718 osób).

Wskaźnik jakości życia został obliczony, by w miarę możliwości mógł pośrednio zastąpić znaną z poprzednich badań manipulację eksperymentalną. Założono, że osoba o niskiej jakości życia pod względem sytuacji finansowej, rodzinnej i ogólnego poczucia kontroli przeżywa często silne negatywne emocje, właściwe lub pokrewne dla tych wywołanych niepewnością osobistą. Słaba sytuacja finansowa powoduje niepewność o przyszłość swoją i rodziny, brak kontroli stwarza poczucie niepewności co do tego, co się wydarzy, gdyż nie ma się na to wpływu. Trudna sytuacja rodziny budzi niepewność co do jej losów i stabilności w życiu. Z drugiej strony można traktować identyfikację jako bufor nie tylko negatywnych bodźców pochodzących wprost od niepewności *Ja*, ale jako bufor negatywnych odczuć w ogóle. Można zatem rozumieć tę zmienną jako podobną niepewności, ponieważ także składa się z bodźców negatywnych, ale też pokrewną, gdyż

niepewność towarzyszy takim sytuacjom. Nie zmienia to faktu, że jest to miara pośrednia, w dodatku niewywoływana eksperymentalnie, tylko obserwowana.

- IV. Dystans społeczny – badanym przedstawiono piętnaście grup (np. Muzułmanie, narkomani, Żydzi, imigranci) i proszono, by zaznaczyli, jeżeli mieliby coś przeciwko temu, by mieszkać w sąsiedztwie takich osób. Ponieważ pytania różniły się stopniem akceptacji, stworzono skalę za pomocą modelowania z rodziny Item Response Theory, modelu Rascha w wersji z trzema parametrami, bez ograniczeń (Dimitris, 2006). Zastosowanie takiej metody pozwoliło odpowiednio zważyć pytania (np. stwierdzenie, że nie chce się mieszkać w otoczeniu narkomanów uzyskało niższą wagę na skali dystansu niż stwierdzenie, że nie chce się mieszkać w otoczeniu homoseksualistów, co jest pochodną faktu, że przeciętny respondent częściej zgodzi się z pierwszym niż z drugim). Innym plusem takiego skalowania jest możliwość ignorowania braków danych poprzez obliczanie wartości wskaźnika na podstawie pozostałych pytań. Dzięki temu, przykładowo, gdy respondent stwierdzał, że trudno mu odpowiedzieć na dane pytanie (bo np. sam należy do danej grupy), nie miało to znacznego wpływu na rzetelność pomiaru.

Dzięki obliczeniu powyższych wskaźników można odtworzyć schemat zastosowany w analizie danych z badań własnych. W związku z tym przeprowadzono dwuetapową analizę:

1. W pierwszym kroku zmiennymi objaśniającymi dystans społeczny są autorytaryzm, identyfikacja i ich interakcja. Wiemy, że nie możemy mierzyć wprost niepewności osobistej, zakładamy jednak, że niektóre osoby mogą ją odczuwać tak samo, jak inne, nieprzyjemne bodźce. Można podejrzewać zatem, że wyższy poziom identyfikacji będzie buforem dla reakcji autorytarnej na poziomie ogólnym, bez konkretnego negatywnego oddziaływania wprowadzonego do obrazu ogólnego (czyli technicznie: do równania regresji).

2. W kolejnym kroku jako moderator wprowadzony jest wskaźnik jakości życia. Niska jakość życia rozumiana i mierzona tak, jak opisano wcześniej, powinna być powiązana z niepewnością osobistą – pośrednio bądź bezpośrednio. W takim wypadku należy spodziewać się, analogicznej jak w badaniach eksperymentalnych, potrójnej interakcji. Im wyższa jakość życia, tym słabsza będzie relacja między autorytaryzmem i dystansem w grupie nisko identyfikujących się osób. W grupie wysoko identyfikujących się te zależności będą słabsze, gdyż identyfikacja zadziałała jak bufor, czyniąc jednostkę odporną na negatywne bodźce emotogenne.

Dodatkowo należy wziąć pod uwagę zróżnicowanie poziomu – zarówno autorytaryzmu, jak i jakości życia – ze względu na kraj. Wyniki w skali, określone jako wysoki poziom autorytaryzmu w krajach Zachodu, mogą być klasyfikowane jako poziom przeciętny w bardziej konserwatywnych krajach – podobnie może być z jakością życia czy też stylami odpowiedzi na pytania (w kulturach anglosaskich w porównaniu z innymi).

Biorąc to pod uwagę analizy przeprowadzono, centrując wymienione wskaźniki ze względu na kraj. W przypadku jakości życia – wartość wskaźnika została obliczona dla każdego kraju oddzielnie i podzielona na trzy poziomy – właśnie w odniesieniu do poziomu w danym kraju.

Wyniki. Próba, która składała się tylko z osób posiadających obywatelstwo danego kraju, liczyła 50 287 obserwacji, z czego 23 553 osoby to mężczyźni, 26 642 kobiety (w przypadku 92 osób nie udało się ustalić płci). Były to osoby w wieku od 15 do 108 lat, $M = 46,11$. W analizie wykorzystano wagi analityczne, zaproponowane przez autorów badania.

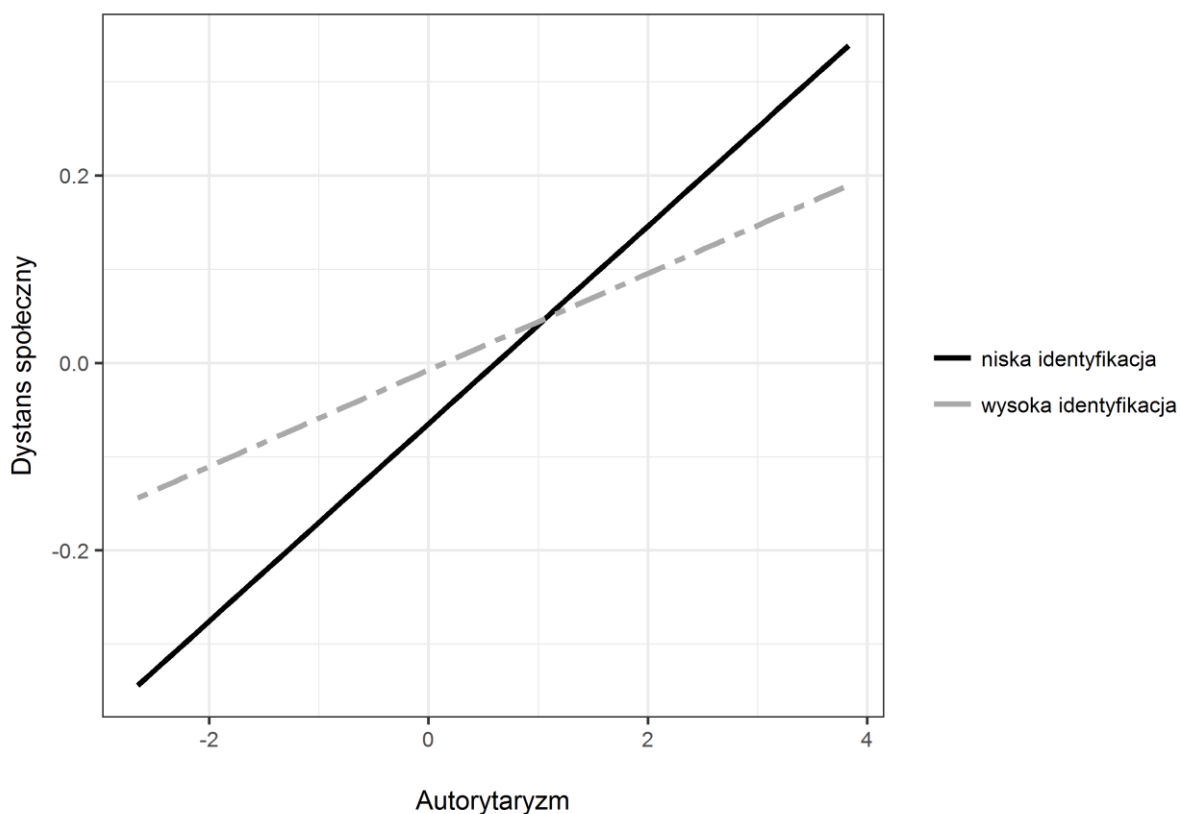
Tabela 26. pokazuje wyniki pierwszej analizy, w której brano pod uwagę jedynie autorytaryzm, identyfikację i ich interakcję.

Tabela 26

Analiza regresji dla zmiennej: dystans społeczny a autorytaryzm, identyfikacja i ich interakcja. Autorytaryzm centrowany ze względu na kraj. Opracowanie własne na podstawie: European Value Study

Dystans społeczny	β	S.E.	t	p
Autorytaryzm	-0,06	0,01	-8,05	0,00
Identyfikacja	0,11	0,01	11,53	0,00
Autorytaryzm x identyfikacja	0,06	0,01	5,94	0,00
Stała	-0,05	0,01	-4,90	0,00
<i>F (3,50029)</i>	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R²</i>	<i>Adj. R²</i>
78,06	<0,001	50033	0,005	0,005

Rysunek 7. pokazuje ową zależność graficznie. Jest ona zgodna z hipotezą: ogólny poziom reakcji autorytarnej jest niższy u tych osób autorytarnych, które jednocześnie wykazują się wyższą identyfikacją z krajem. Świadczyłoby to o tym, że wysoka identyfikacja jest czynnikiem hamującym reakcję autorytarną (zachowywanie dystansu wobec „obcych”). Z drugiej strony u osób nisko autorytarnych identyfikacja z narodem promuje wyższy dystans wobec innych grup.

Rysunek 7. Autorytaryzm jako predyktor dystansu społecznego w zależności od wspomnienia o identyfikacji z własnym krajem – autorytaryzm centrowany według krajów. Opracowanie własne na podstawie: European Value Study.

W kolejnym kroku do analizy dodana została zmienna, zastępująca manipulację eksperymentalną – wskaźnik jakości życia. Uwzględniono wszystkie możliwe interakcje między trzema zastosowanymi zmiennymi, posłużono się zmiennymi centrowanymi. Wyniki analizy – **Tabela 27**.

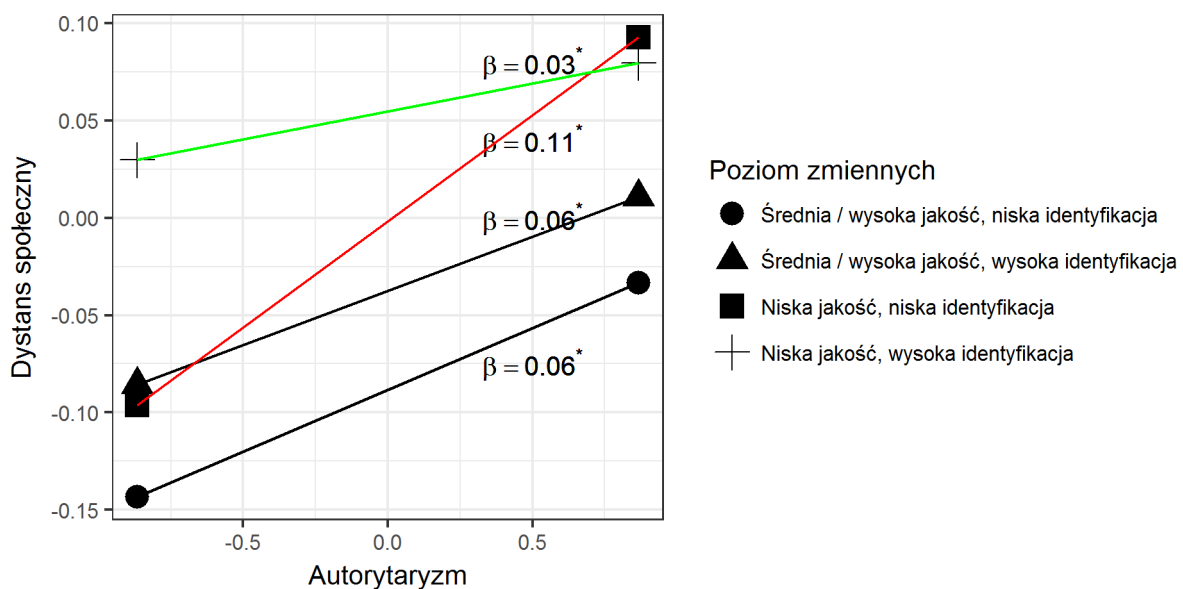
Tabela 27

Analiza regresji dla zmiennej: dystans społeczny a autorytaryzm, identyfikacja, jakość życia i ich interakcje. Autorytaryzm i jakość życia centrowane ze względu na kraj. Opracowanie własne na podstawie: European Value Study

	B	S.E.	t	p
Autorytaryzm	0,18	0,02	8,05	<0,001
Identyfikacja (wysoka)	0,06	0,02	2,49	0,01
Jakość (średnia/wysoka)	-0,13	0,02	-6,04	<0,001
Autorytaryzm x identyfikacja	-0,15	0,03	-5,42	<0,001
Autorytaryzm x jakość	-0,09	0,02	-3,73	<0,001
Identyfikacja x jakość	0,00	0,03	-0,05	0,96
Autorytaryzm x jakość x identyfikacja	0,11	0,03	3,78	<0,001
Stała	0,05	0,02	2,31	0,02
<i>F</i> (7,50025)	<i>p</i>	<i>N</i>	<i>R</i> ²	Adj. <i>R</i> ²
53,31	<0,001	50287	0,007	0,007

Jak widać na **Rysunku 8.**, w każdym przypadku niska identyfikacja powoduje, że postrzegany dystans zależy w większym stopniu od poziomu autorytaryzmu. Najsilniejsza zależność jest obserwowana w grupie o niskiej jakości życia oraz o niskiej identyfikacji. Można mówić tu o czymś na kształt reakcji autorytarnej: niska jakość życia (poziom kontroli, satysfakcji, problemy finansowe) powoduje, że osoby autorytarne odczuwają większy dystans wobec innych.

Nie dzieje się tak, gdy jednocześnie towarzyszy im identyfikacja z własnym krajem. Zastanawia fakt, że osoby wysoce identyfikujące się z narodem, ale jednocześnie przynależące do grupy o niskiej jakości życia, wykazują ogólnie najwyższy poziom dystansu (zielona linia). Wzorzec ten odbiega od zaobserwowanego w badaniach własnych. Kluczowe byłoby tu najprawdopodobniej rozważenie różnicy między bodźcami negatywnymi obserwowanymi, jak w EVS, a wzbudzonymi.

Rysunek 8. Autorytaryzm jako predyktor dystansu społecznego w zależności od wspomnienia o identyfikacji z własnym krajem i jakością życia – zmienne centrowane ze względu na kraj. Opracowanie własne na podstawie: European Value Study.

Podsumowanie. Analiza danych z European Value Study ujawniła, podobne do otrzymanych we wcześniej przeprowadzonych badaniach eksperymentalnych, charakterystyczne wzorce wyników. Po pierwsze okazało się, że autorytaryzm jest lepszym predyktorem postaw (dystansu), gdy identyfikacja z narodem jest niska. Dowodzi to, że identyfikacja ma pewien potencjał powstrzymujący reakcję autorytarną.

Wykazano też, że jeżeli traktować wskaźnik jakości życia jako pośrednią miarę skłonności do przeżywania negatywnych stanów emocjonalnych, wzbudzanych również przez niepewność *Ja*, to uzyskuje się wzorzec analogiczny do stwierdzonego w relacjonowanych tu wcześniej badaniach eksperymentalnych. Niska jakość życia stanowiła w przytoczonej analizie czynnik, który wzbudzał reakcję autorytarną: osoby, które gorzej radziły sobie w życiu, im bardziej były autorytarne, tym bardziej dystansowały się wobec obcych (innych, zagrażających). Jednak efekt ten był najsilniejszy wtedy, gdy jednocześnie identyfikacja z własnym krajem była relatywnie słaba. Ostatni wynik może być interpretowany jako wskazujący, że wysoki poziom identyfikacji narodowej działa jak bufor dezaktywujący autorytaryzm, czyli osłabiający jego negatywny wpływ na postawy wobec obcych.

W tej analizie, przeprowadzonej na danych zastanych, próbowano odtworzyć miary stosowane wcześniej w badaniach eksperymentalnych. W takiej sytuacji często trudno zachować odpowiednią trafność i rzetelność pomiaru – w większości przypadków można jedynie zakładać, że stworzony wskaźnik wysoko koreluje z oryginalnym konstruktem, który naśladuje. Ponadto inny charakter ma różnica między eksperymentalnym wywołaniem danego zjawiska a jego pośrednią obserwacją. Polega ona na tym, że chwilowo wzbudzone odchylenie od stanu przeciętnego, z czym mamy zazwyczaj do czynienia w eksperymentach, różni się zasadniczo od stanu przeciętnego, czyli np. pozostawania w stanie permanentnej niepewności lub obniżonego nastroju. Z pewnością należy o wspomnianych ograniczeniach pamiętać, interpretując te wyniki.

Dyskusja ogólna

Autorytaryzm, niepewność i identyfikacja

Pierwszym celem tej pracy było zbadanie określonego modelu działania reakcji autorytarnej. Według niego, u podstaw jej uruchomienia leży niepewność osobista, odczuwana zwłaszcza przez osoby autorytarne. Autorytarni, aby zwalczyć istniejące w nich poczucie zagrożenia i nieprzewidywalności otoczenia, tworzą prosty obraz świata, gdzie wszystko jest czarno-białe, a zasady postępowania proste i znane. Dzięki temu wszystko wydaje się proste i przewidywalne, przez co też bezpieczniejsze. Reakcja autorytarna powstaje w wyniku działania bodźca o negatywnym zabarwieniu, który oddziałuje poprzez swój wpływ na strukturę *Ja*, w szczególności poprzez wzbudzenie wyjątkowo awersyjnej niepewności na temat samego siebie (Swann, Rentoff i Guinn, 2003). Osoby autorytarne są na niego bardziej podatne, gdyż ich próg reakcji na takie bodźce jest niższy. W wyniku tego wykazują typowe, stwierdzone w szeregu badań zachowania – przede wszystkim niechęć wobec obcych. Jak założono wcześniej – istnieją metody, które pozwalają zahamować ten proces, a jedną z nich jest wzbudzenie pozytywnej identyfikacji z grupą. Dzięki temu jednostka staje się mniej podatna na zagrażające bodźce. W ten sposób paradoksalnie wysoka identyfikacja z grupą własną prowadzi do efektu innego, niż zakładany w klasycznych teoriach, to znaczy do minimalizowania uprzedzeń. W tej pracy sprawdzano, czy za oczekiwanym, dobroczynnym wpływem identyfikacji z grupą stoi któryś z jej efektów na funkcjonowanie psychospołeczne, takich jak afirmacja *Ja* (Wichman, 2010), poczucie kontroli odzyskiwane dzięki grupie (Fritsche i in., 2013), podwyższona samoocena, obniżone poczucie zagrożenia (Duckitt, 2001). Nie wykluczano także alternatywnych wyjaśnień.

Aby odpowiedzieć na te pytania, przeprowadzono dwa badania właściwe, każde z nich poprzedzone badaniem pilotażowym. Za grupę obcą przyjęto w nich imigrantów z różnych

krajów (Ukraińcy, Białorusini, Azjaci, Arabowie, Wietnamczycy, Afrykanie), rzeczywiście przybywających do Polski i widocznych przynajmniej w niektórych częściach kraju.

Do pomiaru uprzedzeń wobec obcych – wskaźników reakcji autorytarnej – użyto miar dystansu społecznego, sympatii, temperatury uczuć, zaufania (które, ze względu na wysokie interkorelacje, następnie posłużyły do konstrukcji wskaźników zbiorczych), a także stopnia akceptacji przekonania, że imigranci są obciążeniem dla systemu socjalnego. Jeżeli chodzi o predyktory i moderatory reakcji autorytarnej, pytano o wpływ ideologii autorytarnej, orientacji na dominację społeczną oraz identyfikacji z grupą narodową. Zastosowano kilka miar potencjalnych mediatorów spodziewanych reakcji, takich jak autoafirmacja, poczucie kontroli, samoocena, nastrój, poczucie zagrożenia. W badanych wzbudzano poczucie niepewności osobistej, prosząc ich o przypomnienie i opisanie sytuacji, w której ją odczuwali – co okazało się zabiegiem skutecznym. W badaniach spodziewano się zaobserwować potrójną interakcję między autorytaryzmem, wzbudzeniem niepewności i identyfikacją z grupą. W oddzielnej analizie odtworzono miary stosowane w badaniach własnych na sondażowych danych zastanych z European Value Study z 2008 roku (Coenders, Lubbers i Scheepers, 2014). Rolę niepewności *Ja* pełniła tutaj miara jakości życia, złożona z pytań dotyczących kontroli nad życiem, satysfakcji z życia i niepewności związanej z sytuacją finansową własnej rodziny.

W badaniu pierwszym najważniejszym rezultatem jest odnotowanie spodziewanej potrójnej interakcji pomiędzy autorytaryzmem, identyfikacją i eksperymentalnie wzbudzoną niepewnością. Pod wpływem manipulacji niepewnością osoby autorytarne reagowały wzmożoną niechęcią wobec imigrantów: deklarowały większy dystans społeczny, niższą temperaturę uczuć, mniej zaufania i sympatii. Potwierdza to, że pod wpływem tego bodźca wytwarza się właściwa autorytaryzmowi reakcja – i stanowi potwierdzenie hipotezy pierwszej obecnego projektu. Co istotne, działało się tak jedynie w przypadku grupy, która jednocześnie

nie deklarowała wysokiej identyfikacji z narodem polskim. Wynik ten potwierdził drugą hipotezę, mówiącą o wysokiej identyfikacji grupowej jako hamulcu reakcji autorytarnej.

W badaniu drugim zreplikowano wyniki z badania pierwszego – odtworzyła się istotna potrójna interakcja. Jak się okazało, mierzona w badaniu autoafirmacja wykazywała właściwości takie same, jak identyfikacja. Badanie drugie zreplikowało wyniki potwierdzające hipotezy pierwszą i drugą, postawiło jednak nierozstrzygniętą kwestię istnienia czynników mediujących wpływ identyfikacji. Tutaj jednak z odsieczą przysłała dodatkowa analiza, pokazująca, że to jeden z wymiarów identyfikacji – zaangażowanie – odpowiada za hamowanie reakcji autorytarnej. To poszlaka, że mediatorów należy szukać wśród czynników dających zadowolenie, poczucie bezpieczeństwa, oparcie w grupie itp.

Trzecie badanie, a właściwie analiza w schemacie quasi-eksperymentalnym, odtworzyła wzorzec wyników na danych zastanych, posługując się jednak pośrednią miarą niepewności (wskaźnikiem niskiej jakości życia), będącą być może bliższą poczuciu kontroli. Istotne jest to, że w przypadku osób identyfikujących się z własnym krajem, moc predykcyjna autorytaryzmu na negatywne postawy międzygrupowe malała. Słabszy był też związek autorytaryzmu z owymi postawami u osób o niskiej jakości życia wtedy, kiedy się silnie identyfikowały ze swoim narodem. Analiza ta dostarczyła kolejnych argumentów, popierających hipotezy pierwszą i drugą.

W omawianych badaniach mierze RWA towarzyszyła też SDO, która pełniła rolę kontrolną. Powodem wprowadzenia tej ostatniej zmiennej było sprawdzenie, czy – przewidywana przez model teoretyczny, przyjęty w tej pracy – potrójna interakcja jest specyficzna dla autorytaryzmu (co było oczekiwane), czy występuje również w przypadku orientacji na dominację społeczną. Część hipotezy pierwszej mówiła o unikalności efektów dla RWA – i rzeczywiście, w interakcję z niepewnością i identyfikacją nie wchodziła orientacja na dominację. Podobnie do autorytaryzmu zachowywał się kolektywny narcyzm

w badaniu pomocniczym, jednak jego efekty były o wiele słabsze i tłumaczyć je można wysoką korelacją tych dwóch zmiennych. Dla niektórych wskaźników uprzedzeń ujawniły się za to efekty główne SDO, zazwyczaj w kierunku postulowanym przez teorię podwójnego procesu (Duckitt, 2001).

Zaskakujący może wydawać się fakt, że w przypadku miary esencjalizmu narodowego zaobserwowano jedynie efekt główny RWA, nie odtworzył się natomiast postulowany model interakcyjny. Oczekiwaną interakcję otrzymano w przypadku miary dystansu społecznego: były to miary pokrewne, obie bowiem dotyczyły w pewnym stopniu tego samego – skłonności do przyjęcia do grupy osoby obcej. Przy takich sytuacjach związek wspomnianej oceny z RWA powinien uaktywniać się szczególnie (Butler, 2013). Może istnieć wiele wyjaśnień tego faktu, pomijając te związane z potencjalną niedoskonałością pomiaru: sama istota tego, o co pytano (pytanie o esencjalizm dotyczyło przyjęcia do wspólnoty, o dystans zaś: akceptacji) czy też stopień abstrakcji (włączanie do wspólnoty to ogólna idea, akceptacja sąsiada – wyobrażalna sytuacja). W końcu możliwe jest, jak wspomniano wcześniej, że esencjalizm narodowy jest sądem, który – zazwyczaj ugruntowany i przemyślany – w niewielkim stopniu podatny jest na manipulacje eksperymentalne, w tym niepewnością. Mogłoby to być tematem oddzielnych badań.

Przypuszczenia dotyczące domniemanej, specyficznej cechy (wymiaru, komponentu, procesu z nią związanego) identyfikacji, odpowiadającej za jej wpływ na reakcję autorytarną, pozostaje kwestią otwartą. Z szeregu postulowanych czynników to autoafirmacja wykazywała się właściwościami identycznymi z identyfikacją z grupą. Co ważne, brak było istotnych korelacji między tymi zmiennymi, co wydaje się wykluczać autoafirmację jako mediator – proces wzbudzany przez identyfikację grupową i tłumaczący moderujące efekty tej ostatniej zmiennej na reakcję autorytarną. Nie udało się dowieść takiej mediacji (ściśle: mediowanej moderowanej moderacji) w żadną ze stron (identyfikacji przez autoafirmację lub odwrotnie).

Pierwszym powodem mogła być niedoskonałość pomiaru czy też mała liczebność próby – przy testowaniu mediacji w modelu umieszczono jednocześnie dwa efekty potrójnej interakcji, wraz ze wszystkimi niższymi. Drugie wyjaśnienie pochodzi wprost z analizy otrzymanych wyników – mówi nie o mediacji, lecz o identycznych sposobach działania obu czynników (identyfikacji i autoafirmacji). W walce z niepewnością człowiek może stosować różne strategie. Jedną z nich może być szukanie bezpieczeństwa i oparcia w grupie własnej, inną – kompensacja deficytów ego poprzez udowodnienie swojej wartości w innych obszarach (Sherman, 2013). To niewątpliwie interesujący trop, chociaż zakłada on, że proponowany w tej pracy model teoretyczny tylko fragmentarycznie wyjaśnia mechanizmy reakcji autorytarnej: interakcja z identyfikacją to za mało, by opisać cały proces powstawania i hamowania reakcji.

Jeżeli chodzi o drugą kwestię – pytanie o domniemaną, kluczową rolę któregoś wymiaru (lub komponentu) identyfikacji w hamowaniu reakcji autorytarnej na niepewność *Ja* – wyniki badania drugiego sugerują, że większe znaczenie może tu mieć wymiar zaangażowania *Ja* w grupę (*self-investment*, por. Leach i in., 2008), niż autokategoryzacji jako typowego członka grupy (*self-categorization*).

Podsumowując: dane eksperymentalne i zastane potwierdziły wiele przypuszczeń postawionych w hipotezach. Pora teraz podjąć próbę wyjaśnienia, jak mechanizmy takie mogą działać.

Hipotetyczne mechanizmy uzyskanych zależności

W procesie badawczym zastosowano eksperymentalny zabieg wzbudzenia niepewności, polegający na poproszeniu badanych o sięgnięcie do pamięci autobiograficznej. Mieli przypomnieć sytuacje z ich życia – gdy odczuwali niepewność co do tego, jak działać, kim są, co im się przydarzy itp., oraz elaborację takiej sytuacji. W oczywisty sposób wzbudzono więc sytuację zagrażającą dla jednostki, jednak – dla zrozumienia różnic między tymi a wcześniejszymi badaniami nad uwarunkowaniami reakcji autorytarnej – istotne jest, jakie jest źródło owego zagrożenia.

Tajfel i Turner (1979) twierdzą, że część samooceny jednostki bierze się z jej przynależności grupowej, a w sytuacji zagrożenia dla tego komponentu jej tożsamości – uruchamiane są różne strategie obronne. Stellmacher i Petzel (2005) upatrują w takim zagrożeniu źródła reakcji autorytarnej. Tak więc w badaniach nad autorytaryzmem zazwyczaj wprowadza się manipulację, polegającą na zagrożeniu tożsamości grupowej lub zagrożeniu interesów bądź przetrwania samej grupy (zagrożenie może więc mieć charakter symboliczny bądź realistyczny), rzadziej zaś – zagrożenia dla *Ja*. Z punktu widzenia teorii tożsamości społecznej zrozumiąle jest, że zaatakowane „grupowe ego” będzie bronił, a efekt będzie tym silniejszy, im większe jest przywiązanie osoby do grupy i jej istotność dla *Ja*, czyli silniejsza identyfikacja. Inaczej dzieje się jednak w opisanych w tej pracy badaniach, co wynika z fundamentalnej różnicy w typie wzbudzanego zagrożenia. Jak wspomniano, identyfikacja z grupą przynosi wiele pozytywnych korzyści dla ogólnego funkcjonowania.

Po pierwsze, jak sugeruje w swoim podejściu McGregor (np. McGregor i Marigold, 2003), przy zagrożeniu dla stabilności i pewności przekonań na temat własnej osoby – wysoka identyfikacja grupowa może przywracać poczucie pewności *Ja* w zakresie tożsamości społecznej człowieka („jestem prawdziwym Polakiem, jestem częścią mojego narodu, inni

Polacy są mi bliscy” itp.). Może więc ułatwiać pojawienie się reakcji kompensacyjnej, która wygasza potencjał reakcji autorytarnej.

Po drugie, w przypadku zagrożenia dla pewności *Ja*, wysoki i stabilny poziom identyfikacji z grupą własną sprawia, że nie ma potrzeby uaktywniania się silniejszej kategoryzacji społecznej – podziału na „swoich” i „obcych”, gdyż dobrze ugruntowana, pozytywna tożsamość społeczna nie jest przez takie doświadczenie zagrożona. Pozostaje więc „czysty” wpływ identyfikacji na dobre funkcjonowanie: buduje odporność na negatywne bodźce. Wyjaśnienie to godzi teorie z otrzymanymi wynikami.

Czynnikiem działającym analogicznie do identyfikacji z grupą okazała się autoafirmacja. Cytowano wcześniej prace dowodzące pozytywnego wpływu wzbudzenia autoafirmacji na funkcjonowanie, jak i na redukcję *ingroup bias* (Steele, 1988; Adams, Tormala, O’Brien, 2006; McQueen i Klein, 2006; Schmeichel i Vohs, 2009; Waksłak i Trope, 2009; Armitage i Rowe, 2011; Pietersma, Dijkstra, 2012). Autoafirmacja chroni też wprost przed negatywnymi skutkami wzbudzenia niepewności *Ja* (Wichman, 2010), co wykazywano już w badaniach, gdzie zmienną zależną były postawy wobec grupy obcej (McGregor, Haji i Kang, 2008); istotne też było, jakie wartości służą owej afirmacji (Lehmiller, Law i Tomala, 2010). Ważne jest, czy afirmacja dotyczy jednostki czy grupy: o ile w pierwszym przypadku *ingroup bias* na ogół spada, to w drugim może wzrastać (Ehrlich i Gramzow, 2015).

Wydaje się, że autoafirmacja pełni podobne funkcje jak identyfikacja grupowa: na poziomie indywidualnym chroni przed zagrożeniem, a jej ubocznym skutkiem może być wzrost negatywnych postaw międzygrupowych, analogicznie do rozumowania i wyników Stellmachera i Petzela (2005). Być może stan autoafirmacji na poziomie osobistym dlatego redukuje niechęć wobec obcych, gdyż immunizuje jednostkę na wpływ takich negatywnych bodźców jak zagrożenie czy niepewność osobista. Kiedy jednak afirmacja dotyczy nie siebie

jako indywiduum ale swojego członkostwa w grupie, aktywizuje się tożsamość grupowa i towarzysząca jej kategoryzacja społeczna, co owocuje wzrostem *ingroup bias*.

Zaproponować można jeszcze inne wyjaśnienie zależności, stwierdzonych w tych badaniach, osadzające się na przeciwstawieniu dojrzałej i obronnej samooceny. W badaniu pomocniczym A stosowano wysoko skorelowaną z RWA miarę kolektywnego narcyzmu – przekonania, że własna grupa jest wyjątkowa i nie jest dość doceniana przez innych (Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson i Jayawickreme, 2009). Związek tych konstruktów jest niezaprzeczalny – autorytaryzm można powiązać z tymi mechanizmami, które stoją u źródeł kolektywnego narcyzmu (Cichocka, 2013). Jak wykazują badania, za kolektywnym narcyzmem stać może niska samoocena utajona przy wysokiej samoocenie jawnego, czyli nierealistycznie pozytywnego, obrazu siebie (j.w.). Skądinąd wiadomo (Golec De Zavala, Bilewicz i Cichocka, 2013), że gdy uwzględnia się w jednej analizie zarówno pozytywną identyfikację, jak i narcyzm (identyfikację obronną), ten drugi odpowiedzialny jest za negatywny obraz grupy obcej (pierwszy przewiduje nawet pozytywną ocenę obcych, co wynika z efektu supresji). Z kolei McGregor i Marigold (2003) dowodzili, że efekty kompensacyjne po wzbudzeniu niepewności występowały głównie u osób z niespójną samooceną obronną, co oznacza, że właśnie dla nich niepewność jest wyjątkowo awersyjna.

Wychodząc z tych obserwacji i uznając, że narcyzm grupowy i autorytaryzm są ze sobą blisko powiązane (wspólne źródło lub wzajemne na siebie wpływanie), można przypuszczać, że autorytaryzm związany jest z niską samooceną utajoną. Może to sprawiać, że jednostka autorytarna jest w większym stopniu podatna na bodźce zagrażające, które w konsekwencji prowadzą do aktywacji negatywnych postaw międzygrupowych. W takim modelu, analogicznie do wyników przeprowadzonych badań, identyfikacja z narodem powodowałaby znoszenie negatywnego wpływu autorytaryzmu na postawy. Aby udowodnić sensowność tego

rozumowania, należałoby zastosowany w tej pracy schemat eksperymentalny uzupełnić o miary samooceny utajonej bądź przynajmniej narcyzmu grupowego.

Otrzymane rezultaty wydają się stać w sprzeczności z wynikami badań Asbrocka i Fritsche (2013), opisywanymi w części teoretycznej. Badacze ci wzbudzali zagrożenie na poziomie grupowym (naród celem ataku terrorystycznego) i osobistym (badany dotknięty atakiem). Wysoka identyfikacja okazywała się w drugim z tych warunków predyktorem reakcji autorytarnej. Warto zwrócić uwagę na różnice między tymi badaniami a relacjonowanymi w tej pracy: podstawową jest typ zagrożenia. W badaniu jest to zagrożenie nazwane osobistym, lecz jest ono rozumiane inaczej niż w tej pracy: jest to zagrożenie dla życia, ale nie dla fundamentów tego, kim się jest, czyli własnej tożsamości. To, o jakim zagrożeniu mówimy, jest niewątpliwie kwestią kluczową dla uzyskiwanych wyników. Inna istotna różnica między badaniem Asbrocka i Fritsche (2013) a wykonanym dla potrzeb tej pracy polega na tym, że w cytowanym badaniu autorytaryzm występował nie jako predyktor, ale jako zmienna zależna.

Gdy patrzymy na uzyskane w tej pracy wyniki, a także na rezultaty badań innych autorów, nasuwa się myśl, że warto podchodzić do identyfikacji dwojako: z jednej strony, jako do czynnika pomagającego budować tożsamość społeczną człowieka (Tajfel i Turner, 1979), pozwalającego określić, kim się jest w relacji do innych ludzi („swoich” i „obcych”), elementu umożliwiającego wywieranie wpływu na otoczenie za pomocą grupy, do której się należy. Ta jej strona często prowadzić może do derogacji innych grup.

Fakt przynależności do grupy, z którą jednostka silnie się identyfikuje, znacząco polepsza jej funkcjonowanie psychologiczne: ma ogólnie lepsze samopoczucie, jest bardziej optymistyczna i odczuwa w większym stopniu pozytywny wpływ na świat i swój los, cieszy się wyższą samooceną, ma bardziej stabilny nastrój, cechuje się większą odpornością na stres

itd. W konsekwencji – wysoka identyfikacja grupowa chroni przed różnymi zagrożeniami dla *Ja*, podnosi samoocenę jednostki i jej tożsamość osobistą. W zależności od tego, który z komponentów identyfikacji grupowej wychodzi na plan pierwszy, różne będą jej konsekwencje dla relacji międzygrupowych: negatywne bądź pozytywne.

Implikacje

Kierunki dalszych poszukiwań. Istnieje kilka wątków, które warto byłoby rozwijać w kontekście modelu, przedstawionego w tej pracy. Przede wszystkim należałoby skonfrontować w jednym badaniu manipulację zagrożeniem zarówno na poziomie indywidualnym, jak i grupowym. Jeżeli zaproponowane tu wyjaśnienie jest prawdziwe, przypomnienie sytuacji, w której jednostka czuła się np. niepewnie jako członek grupy lub była poddana ostracyzmowi – w odróżnieniu od wzbudzenia niepewności indywidualnego *Ja* – powinno nasilić reakcję autorytarną.

Jeszcze inną propozycją jest dalsza eksploracja problemu roli identyfikacji, to znaczy próba ustalenia, jaki konkretnie mechanizm z nią związany odpowiedzialny jest za hamowanie reakcji autorytarnej. Podjęta w tej pracy próba przeanalizowania w tym kontekście roli autoafirmacji zakończyła się częściowym tylko powodzeniem: zmienna ta rzeczywiście działa podobnie jak wysoki poziom identyfikacji grupowej (znosi reakcję autorytarną na zagrożenie niepewnością *Ja*), ale okazuje się zmienną działającą równolegle, nie powiązaną ze stopniem owej identyfikacji (*ergo* – nie może tłumaczyć jej efektów). Być może autoafirmacja grupy własnej (lub siebie jako członka tej grupy) – jest owym poszukiwanym mediatorem efektu identyfikacji: sugerują to wyniki badania McGregora, Haji, i Kanga (2008), w którym stwierdzono, że afirmacja grupy własnej osłabia negatywne postawy międzygrupowe.

Interesujący może też być wątek eksploracji roli poszczególnych podwymiarów identyfikacji, wyróżnionych w różnych podejściach do tego konstrukt. Wyniki otrzymane w ramach opisanych badań wskazywały na istotną rolę wymiaru zaangażowania, gdy mniej istotny okazywał się wymiar autokategoryzacji z modelu Leacha. Pewnym problemem jest tu wysoka korelacja podskal identyfikacji (wszystkie zawierają dużo wspólnej wariancji).

Dobrym pomysłem może być też zastąpienie bezpośrednich miar identyfikacji i autoafirmacji manipulacjami eksperymentalnymi – w celu ustalenia ewentualnego związku przyczynowego. Być może sam fakt wypełnienia skal mierzących autoafirmację czy poziom identyfikacji grupowej stanowi bodziec wzbudzający owe czynniki – i tak naprawdę otrzymane w tej pracy zależności wynikają nie ze związków między względnie stałymi konstruktami, ile z sytuacyjnej aktywacji odpowiednich systemów przekonań, działających „tu i teraz”. Problem ten może być z pewnością tematem pogłębionej dyskusji metodologicznej.

Inny kierunek poszukiwań mógłby dotyczyć interpretacji uzyskanych wyników w oparciu o teorię opanowywania trwogi (Greenberg, Pyszczynski i Solomon, 1986), i związaną z myśleniem o śmierci potrzebą odzyskania kontroli, także poprzez grupę (Fritsche, Jonas i Frankhanel, 2008). Możliwe, że niepewność *Ja* jest wyjątkowo awersyjna właśnie poprzez swój głęboki, egzystencjalny wymiar: może bowiem pobudzać myśli o skończoności własnego istnienia i uruchamiać, opisanie we wspomnianej teorii, procesy obrony psychologicznej przed taką konstatacją.

Implikacje dla teorii autorytaryzmu i innych. Jak można sądzić, istotnym wkładem tej pracy w sposób rozumienia autorytaryzmu we współczesnej psychologii społecznej i politycznej jest wykazanie, że niepewność osobista może być bezpośrednio i w wyjątkowy sposób powiązana z autorytaryzmem. Z pewnością można wskazać na wiele źródeł reakcji autorytarnej (różnych klas bodźców negatywnych), w tym przypadku jednak wykazano, że niepewność *Ja* jest z całą pewnością jednym z nich – być może kluczowym.

Ważnym pytaniem, na które miała odpowiedzieć ta praca jest to, w jakich warunkach autorytaryzm jest aktywowany jako potencjał niechęci wobec obcych, a w jakich warunkach nie – i jaki mechanizm może go zablokować lub wyłączyć. Analiza teoretyczna doprowadziła do sformułowania hipotezy, że kluczową rolę gra tutaj identyfikacja z grupą własną. Jak się

okazało, jest ona mechanizmem hamującym reakcję autorytarną, jednak być może nie jedynym – podobnie zachowywała się bowiem autoafirmacja.

Kolejne wnioski uzyskane w tej pracy wiążą się z tradycyjnie pojmowaną rolą identyfikacji jako czynnika warunkującego niechęć i uprzedzenia. W istocie identyfikacja z grupą musi zajść, aby w ogóle powstała jakaś opozycja grupy własnej wobec obcej – jest to zrozumiałe i dowiedzione (Tajfel i Turner, 1979; Grieve i Hogg, 1999). Jednak znaczenie identyfikacji grupowej nie ogranicza się tylko do faktu, że tworzy ona podział „my-oni”, z wszelkimi konsekwencjami tej kategoryzacji. Dochodzi tu jeszcze jeden aspekt: otóż pozytywna identyfikacja (co nie zawsze jest dostrzegane w badaniach psychologów społecznych i ich interpretacjach teoretycznych) poprawia funkcjonowanie społeczne ludzi i zwiększa ich poczucie bezpieczeństwa (Haslam i in., 2005; Haslam, Haslam i Jetten, 2011, Greenaway i in., 2015), co może sprawiać, że w pewnych okolicznościach doprowadzi to do zmniejszenia uprzedzeń. Relacjonowane w tej pracy badania pokazały, że kiedy zagrożenie (konkretnie: niepewność osobista) pojawia się na poziomie indywidualnym, identyfikacja „gasi” reakcję autorytarną; najprawdopodobniej zwiększa ją jedynie wtedy, kiedy zagrożenie psychologiczne dotyczy grupy, z którą jednostka się identyfikuje, nie jej indywidualnej tożsamości. Wykrycie, że zagrożenie dla stabilności i pewności *Ja* może dawać odmienne wyniki niż zagrożenie dla grupy własnej, stanowi istotny wniosek nie tylko teoretyczny, ale także czysto empiryczny: kiedy badamy rolę zagrożenia psychologicznego w relacjach międzygrupowych – należy przykładać szczególną uwagę do tego, jaką manipulację się wprowadza i jakie są jej rzeczywiste skutki.

Znaczenie praktyczne. Osoby autorytarne, ze względu na swoją wrażliwość na przekazy wzbudzające stan niepewności i poczucie zagrożenia, stają się atrakcyjnym kąskiem dla różnej maści populistów, zwłaszcza zorientowanych na dominację makiawelistów (Altemeyer, 2003; Son Hing, Bobocel, Zanna i McBride, 2007). Zrozumienie

mechanizmów, za pomocą których takie osoby zdobywają u tych pierwszych poklask, stanowi punkt wyjścia do przeciwdziałania tym zabiegom. W połowie 2015 roku, w związku z oczekiwanym napływem imigrantów do Polski, wybuchła gorąca debata na ten temat. Centralnym argumentem przeciwników przyjmowania imigrantów stała się rzekomo postępująca islamizacja Europy i – towarzysząca jej – destrukcja chrześcijańskiej tożsamości (która zachodzi już rzekomo we Francji, a przed którą Polacy powinni się bronić). Osoby autorytarne są szczególnie podatne na takie argumenty, gdyż zagrożone wydaje się to, na czym im szczególnie zależy: utrzymanie istniejącego porządku społecznego i stylu życia (jego ważnym składnikiem jest religia). Wystarczy zatem przypomnieć o zagrożeniu bądź je wyolbrzymić, by osoby autorytarne skłoniły się ku osobom gwarantującym bezpieczeństwo poprzez uniknięcie bodźca zagrażającego. Stworzenie zagrożenia symbolicznego wydaje się prostsze, gdyż nie da się go wyrazić konkretnymi liczbami, a na jego rzekome skutki trzeba czekać latami. Idąc za wnioskami z przeprowadzonych badań – oddziaływania takie mogą okazać się szczególnie skuteczne, jeżeli w manipulacji zawarty jest przekaz, który wzbudzi niepewność osobistą, np. dotyczącą własnego losu i przyszłości osób bliskich.

W tej pracy analizowano, czy u podstaw skutecznej manipulacji osobami autorytarnymi może stać wcześniejsze zerwanie u nich identyfikacji z grupą narodową, wyrażające się np. wysokim poziomem alienacji społecznej i poczuciem autonomii oraz przekonaniem o działaniu „w naszym kraju” potężnych, elitarnych grup, spiskujących przeciwko „zwykłemu człowiekowi”. Jak się wydaje, dopiero u osób wyalienowanych, o niskim poczuciu identyfikacji narodowej, takie przekazy mają szansę na wzbudzenie silnej reakcji autorytarnej, manifestującej się pojawieniem się zgeneralizowanej wrogości wobec „obcych” (np. imigrantów, ale też mniejszości narodowych, religijnych, seksualnych itp.)

Jak przeciwdziałać takim reakcjom? Nieskuteczne mogą okazywać się strategie polegające na próbie zmiany samego światopoglądu: raz uformowane przekonania

autorytarne są bowiem sztywne, w niewielkim stopniu podatne na modyfikację. Należałoby zaakceptować specyficzny sposób funkcjonowania osób autorytarnych i mając świadomość tego, jak on wygląda, skupić się przede wszystkim na zapewnieniu im przewidywalnego, bezpiecznego świata oraz oddziaływań podnoszących ich poziom autentycznej identyfikacji z grupą własną.

Co istotne, oddziaływania takie mogą obniżyć stopień alienacji osób autorytarnych. Badania dowodzą, że osoby autorytarne wykazują wyższy poziom alienacji politycznej – to znaczy przekonane są o braku możliwości wpływu na sytuację polityczną w kraju i poprawy przez to swojego bytu (Korzeniowski, 2009a). Wzbudzenie u nich pozytywnej identyfikacji grupowej może sprawić, że poczują się lepiej, wzrośnie też poziom kapitału społecznego. Włączenie ich w szerszą grupę może sprawić, że staną się osobami szczerze zaangażowanymi w pracę dla jej dobra, bowiem grupa jest dla nich centralna (dla *Ja*).

Bibliografia

- Aberson, C. L., Healy, M. i Romero, V. (2000). Ingroup bias and self-esteem: A meta-analysis. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 157–173.
- Adam, G., Thomas Tormalac, T. i O’Briend, L. T. (2006). The effect of self-affirmation on perception of racism. *Journal of Experimental Social Psychology*, 42(5), 616–626.
- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper & Brothers.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Altemeyer, B. (1981). *Right-wing authoritarianism*. Manitoba, Canada: University of Manitoba Press.
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Altemeyer, B. (1998). The other „authoritarian personality”. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, t. 30, (s. 47–92). San Diego, CA: Academic Press.
- Altemeyer, B. (2003). What happens when authoritarians inherit the earth? A simulation. *Analyses Of Social Issues & Public Policy*, 3(1), 161–169.
DOI:10.1111/j.1530-2415.2003.00020.x.
- Armitage, C. J. i Rowe, R. (2011). Testing multiple means of self-affirmation. *British Journal of Psychology*, 102(3), 535–545. DOI:10.1111/j.2044-8295.2010.02014.
- Asbrock, F. i Fritsche, I. (2013). Authoritarian reactions to terrorist threat: Who is being threatened, the Me or the We? *International Journal of Psychology: Journal International De Psychologie*, 48(1), 35–49. DOI:10.1080/00207594.2012.695075.
- Asbrock, F., Sibley, C. G. i Duckitt, J. (2010). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice: A longitudinal test. *European Journal of Personality*, 24(4), 324–340. DOI:10.1002/per.746.

- Baker, S. R. i Stephenson, D. (2000). Prediction and control as determinants of behavioral uncertainty: effects of task performance and heart rate reactivity. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 35, 235–250.
- Benjamin Jr., A. J. (2016). Right-wing authoritarianism and attitudes toward torture. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 44(6), 881–888.
DOI:10.2224/sbp.2016.44.6.881.
- Błażewicz, M. (2015). Wpływ prawicowego autorytaryzmu i orientacji na dominację społeczną na wnioskowanie o cechach wspólnotowych i kompetencyjnych. *Psychologia Społeczna*, 2(33), 163–173.
- Błażewicz, M. i Kofta, M. (2015). How RWA and SDO affect inference of personality traits of ingroup and outgroup members? Poster zaprezentowany na corocznym zjeździe ISPP, San Diego, 3-6 lipca 2015.
- Bogardus, E. S. (1947). Measurement of personal-group relations. *Sociometry*, 10:4: 306–311.
- Branscombe, N. R. i Wann, D. L. (1994). Collective self-esteem consequences of outgroup derogation when a valued social identity is on trial. *European Journal of Social Psychology*, 24(6), 641–657.
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: ingroup love or outgroup hate? *Journal Of Social Issues*, 55(3), 429.
- Brewer, M. B. (2001). Ingroup identification and intergroup conflict: When does ingroup love become outgroup hate? W: R. Ashmore, L. Jussim, D. Wilder (red.), *Social Identity, Intergroup Conflict, and Conflict Reduction*. New York: Oxford Univ. Press.
- Butler, J. C. (2013). Authoritarianism and fear responses to pictures: the role of social differences. *International Journal Of Psychology: Journal International De Psychologie*, 48(1), 18–24. DOI:10.1080/00207594.2012.698392.

- Cameron, J. E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*, 3, 239–262.
DOI: 10.1080/13576500444000047.
- Campbell, J. D., Trapnell, P. D., Heine, S. J., Katz, I. M., Lavallee, L. F. i Lehman, D. R. (1996). Self-concept clarity: measurement, personality correlates, and cultural boundaries. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 70(1), 141–156.
DOI: 10.1037/0022-3514.70.1.141.
- Castano, E. i Dechesne, M. (2005). On defeating death: Group reification and social identification as immortality strategies. *European Review of Social Psychology*, 16(7), 221–255. DOI: 10.1080/10463280500436024.
- Castano, E., Leidner, B., Bonacossa, A., Nikka, J., Perrulli, R., Spencer, B. i in., (2011). Ideology, fear of death, and death anxiety. *Political Psychology*, 32, 601–621.
- Charles-Toussaint, G. C. i Crowson, H. M. (2010). Prejudice against international students: the role of threat perceptions and authoritarian dispositions in U.S. students. *Journal Of Psychology*, 144(5), 413–428.
- Cichocka, A. (2013). *Rola defensywnej i dojrzałej samooceny w kształtowaniu przekonań politycznych*. Praca doktorska obroniona na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Cichocka, A., Golec de Zavala, A. (2011). Kolektywny narcyzm a sprawa polska. W: M. Kofta, M. Bilewicz (red.), *Wobec obcych. Zagrożenia psychologiczne a stosunki międzygrupowe* (s. 233–248). Warszawa: PWN.
- Coenders, M., Lubbers, M. i Scheepers, P. (2014). Support for Labour-Market Discrimination of Migrants in Europe. W: W. Arts i L. Halman (red.), *Value Contrasts and Consensus in Present-Day Europe: Painting Europe's Moral Landscapes* (s. 73–94). Leiden/Boston: Brill.

- Cohrs, J. C. i Asbrock, F. (2009). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation and prejudice against threatening and competitive ethnic groups. *European Journal of Social Psychology*, 39(2), 270–289. DOI: 10.1002/ejsp.545.
- Cohrs, J. C., Ibler, S. (2009). Authoritarianism, threat, and prejudice: An analysis of mediation and moderation. *Basic and Applied Social Psychology*, 31, 81–94.
- Cohrs, J. C., Moschner, B., Maes, J., i Kielmann, S. (2005). The motivational bases of right-wing authoritarianism and social dominance orientation: Relations to values and attitudes in the aftermath of September 11, 2001. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(10), 1425–1434. DOI: 10.1177/0146167205275614.
- Craig, M. A. i Richeson, J. A. (2014). Not in my backyard! Authoritarianism, social dominance orientation, and support for strict immigration policies at home and abroad. *Political Psychology*, 35(3), 417–429. DOI: 10.1111/pops.12078.
- Crawford, J. T. i Pilanski, J. M. (2014). The differential effects of right-wing authoritarianism and social dominance orientation on political intolerance. *Political Psychology*, 35(4), 557–576. DOI: 10.1111/pops.12066.
- Crawford, J. T., Brandt, M. J., Inbar, Y. i Mallinas, S. R. (2016). Right-wing authoritarianism predicts prejudice equally toward 'gay men and lesbians' and 'homosexuals'. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 111(2), 31–45. DOI: 10.1037/pspp0000070.
- Crowson, H. M. (2009). Predicting Perceptions of Symbolic and Realistic Threat from Terrorists: The Role of Right-Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation. *Individual Differences Research*, 7(2), 113–118.
- Crowson, H. M., Thoma, S. J. i Hestevold, N. (2005). Is political conservatism synonymous with authoritarianism? *The Journal Of Social Psychology*, 145(5), 571–592.

- Cruwys, T., Alexander Haslam, S., Dingle, G. A., Jetten, J., Hornsey, M. J., Desdemona Chong, E. M. i Oei, T. S. (2014). Feeling connected again: interventions that increase social identification reduce depression symptoms in community and clinical settings. *Journal Of Affective Disorders*, 139–146. DOI: 10.1016/j.jad.2014.02.019.
- Dallago, F., Cima, R., Roccato, M., Ricolfi, L. i Mirisola, A. (2008). The correlation between right-wing authoritarianism and social dominance orientation: The Moderating Effects of Political and Religious Identity. *Basic & Applied Social Psychology*, 30(4), 362–368. DOI: 10.1080/01973530802502333.
- Dimitris, R. (2006). ltm: an r package for latent variable modeling and item response analysis. *Journal Of Statistical Software*, 17(5).
- Dovidio, J. F., Gaertner, S. L. i Saguy, T. (2007). Another view of "we": Majority and minority group perspectives on a common ingroup identity. *European Review Of Social Psychology*, 18, 296–330. DOI: 10.1080/10463280701726132.
- Dru, V. (2007). Authoritarianism, social dominance orientation and prejudice: Effects of various self-categorization conditions. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 877–883.
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. W: M. P. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, 33 (s. 41–113). San Diego, CA: Academic Press.
- Duckitt, J., Sibley, C. G. (2007). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality*, 21, 113–130.
- Duckitt, J., Wagner, C., du Plessis, I., Birum, I. (2002). The psychological bases of ideology and prejudice: testing a dual-process model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 75–93.

- Duncan, L. E. i Peterson, B. E. (2014). Authoritarianism, cognitive rigidity, and the processing of ambiguous visual information. *The Journal Of Social Psychology*, 154(6), 480–490. DOI: 10.1080/00224545.2014.933764.
- Ehrlich, G. A. i Gramzow, R. H. (2015). The politics of affirmation theory: when group-affirmation leads to greater ingroup bias. *Personality i Social Psychology Bulletin*, 41(8), 1110. DOI: 10.1177/0146167215590986.
- Epton, T., Harris, P. R., Kane, R., van Koningsbruggen, G. M. i Sheeran, P. (2015). The impact of self-affirmation on health-behavior change: A meta-analysis. *Health Psychology*, 34(3), 187–196. DOI: 10.1037/hea0000116.
- Esses, V. M., Medianu, S. i Lawson, A. S. (2013). Uncertainty, threat, and the role of the media in promoting the dehumanization of immigrants and refugees. *Journal Of Social Issues*, 69(3), 518–536. DOI: 10.1111/josi.12027.
- EVS (2008). *Poland Field Questionnaire – DBK – GESIS*.
https://dbk.gesis.org/dbksearch/file.asp?file=ZA4769_q_pl.pdf, dostę: 17.08.2015.
- EVS (2011): European Values Study 2008: Integrated Dataset (EVS 2008). GESIS Data Archive, Cologne. ZA4800 Data file version 3.0.0. DOI: 10.4232/1.11004.
- Fay, D., i Frese, M. (2000). Conservatives’ approach to work: Less prepared for future work demands? *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 171–195.
- Feldman, S. (2003). Enforcing social conformity: A theory of authoritarianism. *Political Psychology*, 41(1).
- Feldman, S. (2013). Comments on: Authoritarianism in social context: the role of threat. *International Journal Of Psychology: Journal International De Psychologie*, 48(1), 55–59. DOI:10.1080/00207594.2012.742196.
- Feldman, S. i Stenner, K. (1997). Perceived Threat and Authoritarianism. *Political Psychology*, 18, 741–770.

- Feshbach S. 1994. Nationalism, patriotism, and aggression: a clarification of functional differences. W: L.R. Huesmann (red.), *Aggressive Behavior: Current Perspectives*, (s. 275–291). New York: Plenum.
- Festinger L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*. 7(2) 117–140. DOI: 10.1177/001872675400700202.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford Univ. Press.
- Fiske, S.T., Cuddy, A.J.C., Glick, P., Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878–902.
- Frenkel-Brunswick, E. (1949). Intolerance of ambiguity as an emotional and personality variable. *Journal of Personality*, 18, 108–143.
- Fritsche, I., Jonas, E., Ablasser, C., Beyer, M., Kuban, J., Manger, A.-M. i Schultz, M. (2013). The power of we: Evidence for group-based control restoration. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49, 19–32.
- Fromm, E. (1941/2001). *Ucieczka od wolności*. Warszawa: Czytelnik.
- Funke, F. (2005). The dimensionality of right-wing authoritarianism: Lessons from the dilemma between theory and measurement. *Political Psychology*, 26(2), 195–218.
- Gaertner, S. L. i Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias : the common ingroup identity model*. Philadelphia: Psychology Press, 2000.
- Golec de Zavala A., Cichocka A., Eidelson R., Jayawickreme N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97: 1074–1096.
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R. i Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 1074–1096. DOI: 10.1037/a0016904.

- Graham, J., Haidt, J. i Nosek, B. (2009). Liberals and conservatives use different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 6, 1029–1046.
- Grant, F. i Hogg, M. A. (2012). Self-uncertainty, social identity prominence and group identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 538–542.
- Greenaway, K. H., Haslam, S. A., Cruwys, T., Branscombe, N. R., Ysseldyk, R. i Heldreth, C. (2015). From 'we' to 'me': Group identification enhances perceived personal control with consequences for health and well-being. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 109(1), 53–74. DOI: 10.1037/pspi0000019.
- Greenaway, K. H., Wright, R. G., Willingham, J., Reynolds, K. J. i Haslam, S. A. (2015). Shared identity is key to effective communication. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 41(2), 171–182. DOI: 10.1177/0146167214559709.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S. (1986). The causes and consequences of the need for self-esteem: A terror management theory. W: R. F. Baumeister (red.), *Public self and private self* (s. 189–207). New York: Springer-Verlag.
- Grieve, P. G. i Hogg, M. A. (1999). Subjective uncertainty and intergroup discrimination in the minimal group situation. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 25, 926–940.
- Grzesiak-Feldman, M. (2012). Prawicowy autorytaryzm oraz orientacja na dominację społeczną jako predyktory różnych form myślenia spiskowego. *Psychologia Społeczna*, 4(23), 48–63.
- Haas, I. J. i Cunningham, W. A. (2014). The uncertainty paradox: Perceived threat moderates the effect of uncertainty on political tolerance. *Political Psychology*, 35(2), 291–302. DOI: 10.1111/pops.12035.
- Haidt, J. i Graham, J. (2007) When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research* 20(1), 98–116.

- Haslam, S. A., Haslam, C. i Jetten, J. (2011). *The Social Cure : Identity, Health and Well-being*. Hove [U.K.]: Psychology Press.
- Haslam, S. A., O'Brien, A., Jetten, J., Vormedal, K. i Penna, S. (2005). Taking the strain: Social identity, social support, and the experience of stress. *British Journal of Social Psychology, 44*, 355–370.
- Henrich, J., Heine, S. J. i Norenzayan, A. (2010). The weirdest people in the world? *The Behavioral And Brain Sciences, 33*(2-3), 61–83.
DOI: 10.1017/S0140525X0999152X.
- Hewstone, M., Rubin, M. i Willis, H. (2002). Intergroup bias. *Annual Review of Psychology, 53*, 575–604.
- Hibbing, J. R., Smith, K. B. i Alford, J. R. (2014). Differences in negativity bias underlie variations in political ideology. *The Behavioral And Brain Sciences, 37*(3), 297–307.
DOI: 10.1017/S0140525X13001192.
- Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology, 11*, 223–255.
- Hogg, M. A. i Adelman, J. (2013). Uncertainty-identity theory: Extreme groups, radical behavior, and authoritarian leadership. *Journal Of Social Issues, 69*(3), 436–454.
DOI: 10.1111/josi.12023.
- Hogg, M. A. i Mullin, B. A. (1999). Joining groups to reduce uncertainty: Subjective uncertainty reduction and group identification. W: D. Abrams, i M. A. Hogg (red.), *Social identity and social cognition* (s. 249–279). Oxford: Blackwell.
- Hogg, M. A., Adelman, J. R. i Blagg, R. D. (2010). Religion in the face of uncertainty: An uncertainty-identity theory account of religiousness. *Personality and Social Psychology Review, 14*, 72–83.

- Hogg, M. A., Meehan, C. i Farquharson, J. (2010). The solace of radicalism: Self-uncertainty and group identification in the face of threat. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46, 1061–1066.
- Hogg, M. A., Sherman, D. K., Dierselhuis, J., Maitner, A. T. i Moffitt, G. (2007). Uncertainty, entitativity, and group identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43, 135–142.
- Huynh, Q., Devos, T. i Goldberg, R. (2014). The role of ethnic and national identifications in perceived discrimination for Asian Americans: Toward a better understanding of the buffering effect of group identifications on psychological distress. *Asian American Journal Of Psychology*, 5(3), 161–171. DOI: 10.1037/a0031601.
- Jaworska, M. (2016). *Czym jest dojrzała identyfikacja z grupą? W poszukiwaniu komponentów identyfikacji grupowej mających pozytywne konsekwencje dla grupy własnej i relacji międzygrupowych*. Praca doktorska obroniona na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego, <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/1648?show=full>, dostęp: 09.08.2016.
- Jaworska, M., Cichocka, A. i Leach, C. W. (w przygotowaniu). Hierarchical (multicomponent) model of in-group identification – a test of the extended, 16-item version of the scale in Polish samples.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., Sulloway, F. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339–375.
- Jost, J. T., Napier, J. L., Thorisdottir, H., Gosling, S. D., Palfai, T. P., Ostafin, B. (2007). Are needs to manage uncertainty and threat associated with political conservatism or ideological extremity? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 989–1007.
- Jugert, P. i Duckitt, J. (2009). A motivational model of authoritarianism: Integrating personal and situational determinants. *Political Psychology*, 30(5), 693–719.

- Kim, B., Rhee, E., Ha, G., Yang, J. i Lee, S. M. (2016). Tolerance of uncertainty: links to happenstance, career decision self-efficacy, and career satisfaction. *Career Development Quarterly*, 64(2), 140–152. DOI: 10.1002/cdq.12047.
- Klebaniuk, J. (2009). Orientacja na dominację jako predyktor uprzedzeń. W: U. Jakubowska, K. Skarzyńska (red.), *Między przeszłością a przyszłością: szkice z psychologii politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kłoda, M. (2011). *Koncepcje psychologii społecznej w służbie edukacji włączającej: kształtowanie postaw uczniów wobec rówieśników z niepełnosprawnością fizyczną*. Niepublikowana praca magisterska, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego.
- Korzeniowski K. (2009). O dwóch psychologicznych przesłankach myślenia spiskowego. *Alienacja czy autorytaryzm? Psychologia Społeczna*, 47(1–2), 33–44.
- Korzeniowski, K. (2009). *Polska paranoja polityczna*. Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa, 2009.
- Korzeniowski, K. (2012). Paranoja polityczna jako rys społeczno-politycznej mentalności Polaków. *Studia Ekonomiczne*, 4.
- Kossowska, M. (2003). Różnice indywidualne w potrzebie poznawczego domknięcia. *Przegląd Psychologiczny*, 46, 355–375.
- Kossowska, M., Trejtowicz, M., de Lemus, S., Bukowski, M., Van Hiel, A. i Goodwin, R. (2011). Relationships between right-wing authoritarianism, terrorism threat, and attitudes towards restrictions of civil rights: A comparison among four European countries. *British Journal Of Psychology*, 102(2), 245–259. DOI: 10.1348/000712610X517262.
- Kreindler, S. A. (2005). A Dual Group Processes Model of Individual Differences in Prejudice. *Personality & Social Psychology Review*, 9(2), 90–107. DOI: 10.1207/s15327957pspr0902_1.

- Kugler, M., Jost, J. i Noorbaloochi, S. (2014). Another look at moral foundations theory: do authoritarianism and social dominance orientation explain liberal-conservative differences in 'moral' intuitions? *Social Justice Research*, 27(4), 413–431.
DOI: 10.1007/s11211-014-0223-5.
- Łaguna, M., Lachowicz-Tabaczek, K., Dzwonkowska, I. (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody. *Psychologia Społeczna*, 2, 164–176.
- Leach, C. W., van Zomeren, M., Zebel, S., Vliek, M. W., Pennekamp, S. F., Doosje, B. i Spears, R. (2008). Group-level self-definition and self-investment: A hierarchical (multicomponent) model of in-group identification. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 95(1), 144–165. DOI: 10.1037/0022-3514.95.1.144.
- Lehmiller, J. J., Law, A. T. i Tormala, T. T. (2010). The effect of self-affirmation on sexual prejudice. *Journal Of Experimental Social Psychology*, 46, 276–285.
DOI: 10.1016/j.jesp.2009.11.009.
- Lindsay, E. K., Creswell, J. D., Zelenski, J. M. i Frimer, J. A. (2014). Helping the self help others: self-affirmation increases self-compassion and pro-social behaviors. *Frontiers In Psychology*, 51–9. DOI: 10.3389/fpsyg.2014.00421.
- Ludeke, S. (2016). Authoritarianism: Positives and negatives. W: V. Zeigler-Hill, D. K. Marcus, V. Zeigler-Hill, D. K. Marcus (red.), *The dark side of personality: Science and practice in social, personality, and clinical psychology* (s. 231–250). Washington, DC, US: American Psychological Association. DOI: 10.1037/14854-012.
- McGregor, I., Nash, K., Mann, N. i Phills, C. E. (2010). Anxious uncertainty and reactive approach motivation (RAM). *Journal of Personality and Social Psychology*, 99, 133–147.
- McGregor, I. i Marigold, D. C. (2003). Defensive zeal and the uncertain self: What makes you so sure? *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 838–852.

- McGregor, I., Haji, R., i Kang, S-J. (2008). Can ingroup affirmation relieve outgroup derogation? *Journal of Experimental Social Psychology*, *44*, 1395–1401.
- McGregor, I., Nash, K., i Prentice, M. (2010). Reactive approach motivation (RAM) for religion. *Journal of Personality and Social Psychology*, *99*, 148–161.
- McGregor, I., Zanna, M. P., Holmes, J. G. i Spencer, S. J. (2001). Compensatory conviction in the face of personal uncertainty: Going to extremes and being oneself. *Journal of Personality and Social Psychology*, *80*, 472–488.
- McGregor, Ian, Prentice, Mike S. i Nash, K. A. (2009). Personal uncertainty management by reactive approach motivation, *Psychological Inquiry*, *20*(4), 225–229.
- McQueen, A. i Klein, W. P. (2006). Experimental manipulations of self-affirmation: A systematic review. *Self & Identity*, *5*(4), 289–354. DOI: 10.1080/15298860600805325.
- Miller, K., Wakefield, J. R. i Sani, F. (2015). Identification with social groups is associated with mental health in adolescents: Evidence from a Scottish community sample. *Psychiatry Research*, *228*, 340–346. DOI: 10.1016/j.psychres.2015.05.088.
- Milojev, P., Osborne, D., Greaves, L., Bulbulia, J., Wilson, M., Davies, C. i Sibley, C. (2014). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation predict different moral signatures. *Social Justice Research*, *27*(2), 149–174. DOI: 10.1007/s11211-014-0213-7.
- Mirisola, A., Roccato, M., Russo, S., Spagna, G. i Vieno, A. (2014). Societal Threat to Safety, Compensatory Control, and Right-Wing Authoritarianism. *Political Psychology*, *35*(6), 795–812. DOI: 10.1111/pops.12048.
- Morrison, K. R., Johnson, C. S. i Wheeler, S. C. (2012). Not all selves feel the same uncertainty: Assimilation to primes among individualists and collectivists. *Social Psychological and Personality Science*, *3*, 118–126.

- Muller, D., Judd, C. M. i Yzerbyt, V. Y. (2005). When moderation is mediated and mediation is moderated. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(6), 852–863.
DOI: 10.1037/0022-3514.89.6.852.
- Murray, D. R. i Schaller, M. (2012). Threat(s) and conformity deconstructed: Perceived threat of infectious disease and its implications for conformist attitudes and behavior. *European Journal of Social Psychology*, 42, 180–188.
- Nakashima, K., Isobe, C. i Ura, M. (2013). How does higher in-group social value lead to positive mental health? An integrated model of in-group identification and support. *Asian Journal of Social Psychology*, 16(4), 271–278.
- Nash, K., McGregor, I. i Prentice, M. (2011). Threat and defense as goal regulation: From implicit goal-conflict to anxious uncertainty, reactive approach motivation (RAM), and ideological extremism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 1291–1301.
- Onraet, E., Van Hiel, A., Dhont, K. i Pattyn, S. (2013). Internal and external threat in relationship with right-wing attitudes. *Journal Of Personality*, 81(3), 233–248.
DOI: 10.1111/jopy.12011.
- Parker, M. i Janoff-Bulman, R. (2013). Lessons from morality-based social identity: The power of outgroup 'hate,' not just ingroup 'love'. *Social Justice Research*, 26(1), 81–96. DOI: 10.1007/s11211-012-0175-6.
- Pietersma, S. i Dijkstra, A. (2012). Cognitive self-affirmation inclination: An individual difference in dealing with self-threats. *British Journal Of Social Psychology*, 51(1), 33–51. DOI: 10.1348/014466610X533768.
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4): 741–763. DOI: 10.1037/0022-3514.67.4.741.

- Pratto, F., Sidanius, J. i Levin, S. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review Of Social Psychology*, 17(8), 271–320. DOI: 10.1080/10463280601055772.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J. i Solomon, S. (1999). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: An extension of terror management theory. *Psychological Review*, 106, 835–845.
- R Development Core Team (2008). *R: A language and environment for statistical computing*. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. ISBN 3-900051-07-0, URL: <http://www.R-project.org>.
- Radkiewicz, P. (2012). *Autorytaryzm a brzytwa Ockhama*. Warszawa: Scholar.
- Rast, D. E., Hogg, M. A. i Tomory, J. J. (2015). Prototypical leaders do not always get our support: Impact of self-uncertainty and need for cognition. *Self-Identity*, 14(2), 135–146. DOI: 10.1080/15298868.2014.964755.
- Reese, G., Proch, J. i Finn, C. (2015). Identification with all humanity: The role of self-definition and self-investment. *European Journal Of Social Psychology*, 45(4), 426–440.
- Rickert, E. J. (1998). Authoritarianism and economic threat: Implications for political behavior. *Political Psychology*, 18, 707–720.
- Riek, B. M., Mania, E. W. i Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: a meta-analytic review. *Personality & Social Psychology Review*, 10(4), 336–353. DOI: 10.1207/s15327957pspr1004_4.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind*. New York: Basic Book Publishers.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Sani, F., Madhok, V., Norbury, M., Dugard, P. i Wakefield, J. H. (2015). Greater number of group identifications is associated with healthier behaviour: Evidence from a Scottish community sample. *British Journal Of Health Psychology*, 20(3), 466–481.
DOI: 10.1111/bjhp.12119.
- Schmeichel, B. J. i Vohs, K. (2009). Self-affirmation and self-control: Affirming core values counteracts ego depletion. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 96(4), 770–782.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology*, 25 (s. 1–65). New York: Academic Press.
- Shaffer, B. A. i Hastings, B. M. (2007). Authoritarianism and religious identification: Response to threats on religious beliefs. *Mental Health, Religion & Culture*, 10(2), 151–158. DOI: 10.1080/13694670500469949.
- Shepherd, S., Kay, A. C., Landau, M. J. i Keefer, L. A. (2011). Evidence for the specificity of control motivations in worldview defense: Distinguishing compensatory control from uncertainty management and terror management processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 949–958.
- Sherman, D. K. (2013). Self-affirmation: understanding the effects. *Social & Personality Psychology Compass*, 7(11), 834–845. DOI: 10.1111/spc3.12072.
- Sibley, C. G. i Duckitt, J. (2009). Big-five personality, social worldviews, and ideological attitudes: Further tests of a dual process cognitive-motivational model. *Journal Of Social Psychology*, 149(5), 545–561.
- Sibley, C. G., Robertson, A., Marc S. i Wilson, M. S. (2006). Social dominance orientation and right-wing authoritarianism: additive and interactive effects. *Political Psychology*, 27, 755–768.

- Sidanius, J. i Pratto, F. (2001). *Social dominance: an intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Slotter, E. B., Winger, L. i Soto, N. (2015). Lost without each other: The influence of group identity loss on the self-concept. *Group Dynamics: Theory, Research, And Practice*, 19(1), 15–30. DOI: 10.1037/gdn0000020.
- Smith, J. R., Hogg, M. A., Martin, R. i Terry, D. J. (2007). Uncertainty and the influence of group norms in the attitude-behaviour relationship. *British Journal of Social Psychology*, 46, 769–792.
- Solomon, S., Greenberg, J. i Pyszczynski, T. (2004). The cultural animal: Twenty years of terror management theory and research. W: J. Greenberg, S. Koole i T. Pyszczynski (red.), *Handbook of experimental existential psychology* (s. 13–34). New York: Guilford Press.
- Son Hing, L. S., Bobocel, D. R., Zanna, M. P. i McBride, M. V. (2007). Authoritarian dynamics and unethical decision making: High social dominance orientation leaders and high right-wing authoritarianism followers. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 92(1), 67–81. DOI: 10.1037/0022-3514.92.1.67.
- Sorrentino, R. M., Seligman, C. i Battista, M. E. (2007). Optimal distinctiveness, values, and uncertainty orientation: individual differences on perceptions of self and group identity. *Self & Identity*, 6(4), 322–339. DOI: 10.1080/15298860601008937.
- Steele, C. (1988). The psychology of self-affirmation: Sustaining the integrity of the self. W: L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology, Vol. 21: Social psychological studies of the self: Perspectives and programs* (s. 261–302). San Diego, CA: Academic Press.
- Stephan, W. G., Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41, 157–175.

- Stephan, W. G., Stephan, C. W. i Gudykunst, W. B. (1999). Anxiety in intergroup relations: a comparison of anxiety/uncertainty management theory and integrated threat theory. *International Journal Of Intercultural Relations*, 23(4), 613–628.
- Swann, W. B., Rentrow, P.J. i Guinn, J. S. (2003). Self-verification: The search for coherence. W: M. R. Leary i J. P. Tangney (red.), *Handbook of self and Identity* (s. 367–383). New York: Guilford.
- Tajfel, H. Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W: W. G. Austin, I. S. Worchel (red.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, (s. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H. (1970). Experiments in intergroup discrimination. *Scientific American*, 223, 96–102.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. W: S. Worchel i W. G. Austin (red.), *Psychology of intergroup relations* (s. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.
- Todosijevic, B. i Enyedi, Z. (2008). Authoritarianism without dominant ideology: Political manifestations of authoritarian attitudes in Hungary. *Political Psychology*, 29(5), 767–787. DOI: 10.1111/j.1467-9221.2008.00663.x.
- Tritt, S. M., Page-Gould, E., Peterson, J. B. i Inzlicht, M. (2014). System justification and electrophysiological responses to feedback: Support for a positivity bias. *Journal Of Experimental Psychology: General*, 143(3), 1004–1010. DOI: 10.1037/a0035179.
- Turner, J. C. (1999). Current issues in research on social identity and self-categorization theories. W: N. Ellemers, R. Spears i B. Doosje (red.), *Social identity: Context, commitment, content* (s. 6–34). Oxford: Blackwell.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. i Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.

- Turner, J. C., Reynolds, K. H. (2001). The social identity perspective in intergroup relations: theories, themes, and controversies. *Intergroup processes*, 3(1): 133–152.
DOI: 10.1002/9780470693421.ch7.
- Van Assche, J., Roets, A., Dhont, K. i Van Hiel, A. (2014). Diversity and out-group attitudes in the Netherlands: the role of authoritarianism and social threat in the neighbourhood. *Journal Of Ethnic i Migration Studies*, 40(9), 1414–1430.
DOI: 10.1080/1369183X.2013.876895.
- Van den Bos, K. (2009). Making sense of life: The existential self trying to deal with personal uncertainty. *Psychological Inquiry*, 20, 197–217.
- Van Hiel, A. Duriez, B., Kossowska, M. (2006). The presence of left-wing authoritarianism in Western Europe and its relationship with conservative ideology. *Political Psychology*, 27, 769–793.
- Wakslak, C. J. i Trope, Y. (2009). Cognitive consequences of affirming the self: The relationship between self-affirmation and object construal. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 927–932.
- Weary, G. i Edwards, J. A. (1994). Individual differences in causal uncertainty. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 308–318.
- Weber, C. i Federico, C. M. (2007). Interpersonal Attachment and Patterns of Ideological Belief. *Political Psychology*, 28,. 389–416.
- Webster, D. M., Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(6), 1049–1062.
- Wichman, A. L. (2010). Uncertainty and religious reactivity: Uncertainty compensation, repair, and inoculation. *European Journal of Social Psychology*, 40, 35–42.
- Yusef, M. (2012). The Psychology of a Hater. Huffington Post, http://www.huffingtonpost.com/malik-yusef/the-psychology-of-a-hater_b_1491354.html, dostęp: 14.08.2015.

Zavala, A. G., Cichocka, A. i Bilewicz, M. (2013). The paradox of in-group love:

Differentiating collective narcissism advances understanding of the relationship between in-group and out-group attitudes. *Journal Of Personality*, 81(1), 16–28.

DOI: 10.1111/j.1467-6494.2012.00779.x.

Tabele

Tabela 1.	Statystyki zmiennych z badania pomocniczego A w całej próbie	49
Tabela 2.	Współczynniki korelacji dla zmiennych użytych w badaniu pomocniczym A	50
Tabela 3.	Analiza regresji dla zagregowanej miary postaw, autorytaryzm, manipulacja i interakcje; badanie pomocnicze A	51
Tabela 4.	Analiza regresji dla zagregowanej miary postaw i SDO oraz manipulacji i interakcji w badaniu pomocniczym A	53
Tabela 5.	Analiza regresji dla zmiennej zależnej: kwestie socjalne i SDO oraz manipulacji i interakcji w badaniu pomocniczym A	54
Tabela 6.	Analiza regresji dla zagregowanej miary postaw i narcyzmu oraz manipulacji i interakcji w badaniu pomocniczym A	55
Tabela 7.	Eksperymentalne wzbudzenie niepewności a niepewność, zagrożenie i brak kontroli w ocenie sędziów; badanie pomocnicze A	57
Tabela 8.	Statystyki opisowe dla zmiennych z badania pierwszego	63
Tabela 9.	Korelacje zmiennych w badaniu pierwszym	64
Tabela 10.	Ładunki trzech pierwszych głównych składowych	65
Tabela 11.	Analiza regresji: zagregowana miara postaw a autorytaryzm, identyfikacja, manipulacja i ich interakcje; badanie pierwsze	66
Tabela 12.	Analiza regresji dla zmiennej: imigranci jako obciążenie socjalne a autorytaryzm, identyfikacja, manipulacja i ich interakcje; badanie pierwsze	68
Tabela 13.	Niepewność wzbudzona eksperymetalnie a oceny sędziowskie; badanie pierwsze	71

Tabela 14. Korelacje między wskaźnikami (po skalowaniu) w badaniu pomocniczym B	78
Tabela 15. Skala PANAS; badanie pomocnicze B	80
Tabela 16. Skala samooceny (Rosenberg); badanie pomocnicze B	81
Tabela 17. Skala klarowności <i>Ja</i> ; badanie pomocnicze B	82
Tabela 18. Skala kontroli; badanie pomocnicze B	83
Tabela 19. Skala zagrażającego świata; badanie pomocnicze B	84
Tabela 20. Skala autoafirmacji; badanie pomocnicze B	86
Tabela 21. Statystyki zmiennych z badania drugiego w całej próbie	95
Tabela 22. Korelacje między wskaźnikami w badaniu drugim	96
Tabela 23. Analiza regresji dla zagregowanej miary postaw wobec Białorusinów a autorytaryzm, identyfikacja, manipulacja i ich interakcje; badanie drugie	97
Tabela 24. Analiza regresji dla zmiennej: zagregowana miara postaw (Białorusini) a autorytaryzm, autoafirmacja, manipulacja i ich interakcje; badanie drugie	100
Tabela 25. Oceny sędziowskie a manipulacja eksperymentalna; badanie drugie	106
Tabela 26. Analiza regresji dla zmiennej: dystans społeczny a autorytaryzm, identyfikacja i ich interakcja. Autorytaryzm centrowany ze względu na kraj. Opracowanie własne na podstawie: European Value Study	114
Tabela 27. Analiza regresji dla zmiennej: dystans społeczny a autorytaryzm, identyfikacja, jakość życia i ich interakcje. Autorytaryzm i jakość życia centrowane ze względu na kraj. Opracowanie własne na podstawie: European Value Study	116

Rysunki

Rysunek 1.	Autorytaryzm jako predyktor postaw w dwóch warunkach	52
Rysunek 2.	<i>Simple slopes</i> dla zagregowanej miary i kombinacji poziomów zmiennych; badanie pierwsze. Gwiazdką oznaczono efekty istotne na poziomie 0,05	67
Rysunek 3.	<i>Simple slopes</i> dla spraw socjalnych i kombinacji poziomów zmiennych; badanie pierwsze	69
Rysunek 4.	<i>Simple slopes</i> dla zagregowanej miary postaw wobec Białorusinów i kombinacji poziomów zmiennych; badanie drugie	98
Rysunek 5.	<i>Simple slopes</i> dla dystansu wobec Białorusinów i kombinacji poziomów zmiennych: autoafirmacja; badanie drugie	101
Rysunek 6.	Wykres rozrzutu zmiennych: identyfikacja i autoafirmacja; badanie drugie	102
Rysunek 7.	Autorytaryzm jako predyktor dystansu społecznego w zależności od wspomnienia o identyfikacji z własnym krajem – autorytaryzm centrowany według krajów. Opracowanie własne na podstawie: European Value Study	115
Rysunek 8.	Autorytaryzm jako predyktor dystansu społecznego w zależności od wspomnienia o identyfikacji z własnym krajem i jakością życia – zmienne centrowane ze względu na kraj. Opracowanie własne na podstawie: European Value Study	117

Załączniki

Załącznik 1

Materiały z badania pomocniczego A

Zaproszenie

Witam,

dziękuję za chęć wzięcia udziału w badaniu naukowym. Nazywam się Marek Błażewicz i jestem doktorantem Instytutu Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Ankieta jest częścią projektu naukowego, traktującego o związkach przekonań społecznych z osobowością. Pytania w niej zawarte dotyczą w przeważającym stopniu poglądów na świat społeczny.

Badanie jest anonimowe, a wyniki nie są analizowane indywidualnie. Jest to projekt naukowy i niekomercyjny. Prosimy o szczerze odpowiedzi. Nie ma limitu czasowego, a wypełnienie całości zajmuje przeciętnie od 10 do 20 minut. Nie ma tu dobrych ani złych odpowiedzi.

Jeżeli masz jakieś pytania, proszę o kontakt: mablazewicz@gmail.com

Jeżeli zgadzasz się na udział, odpowiedz na poniższe dwa pytania i kliknij dalej.

Metryczka – standardowa w każdym badaniu

Podaj swoją płeć:

- kobieta
- mężczyzna

Podaj swój wiek: _____

Jaka jest twoja narodowość?

- polska
- inna

Czym się zajmujesz?

- pracuję
- studiuję
- studiuję i pracuję
- bezrobotny/bezrobotna
- inne

SDO

α Cronbacha = 0,824

SKALA:

<i>zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>nie zgadzam się</i>	<i>raczej nie zgadzam się</i>	<i>trudno powiedzieć</i>	<i>raczej zgadzam się</i>	<i>zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się</i>
---	--------------------------------	---------------------------------------	------------------------------	-----------------------------------	------------------------	-------------------------------------

Lepsze grupy powinny dominować nad gorszymi.
Niektóre grupy ludzi są po prostu mniej wartościowe od innych.
Aby osiągnąć to, czego się chce, niekiedy niezbędne jest użycie siły wobec innych grup.
Prawdopodobnie to dobrze, że pewne grupy są na górze, a inne na dole.
Powinniśmy zrobić wszystko, co w naszej mocy, żeby wyrównać warunki różnym grupom.
Powinniśmy starać się, żeby dochody ludzi były jak najbardziej wyrównane.
Należy zabiegać o większą równość społeczną.
Żadna grupa nie powinna dominować w społeczeństwie.

RWA

$\alpha = 0,826$

Skala – jak wyżej.

Ludzie powinni kierować się własnymi standardami w ocenianiu tego, co moralne i co niemoralne, a w mniejszym stopniu kierować się wskazaniem Biblii czy podobnych, tradycyjnych tekstów.
To, czego naprawdę potrzebuje nasz kraj zamiast zwiększania zakresu praw i swobód obywatelskich, to solidna dawka prawdziwego prawa i porządku.
„Miejsce kobiety” powinno być tam, gdzie ona tego sama chce. Czasy, kiedy kobiety były podległe swoim mężom i społecznym konwenansom, należą już do przeszłości.
Odwracanie się od tradycji pewnego dnia okaże się fatalne w skutkach.
Nie ma takiej zbrodni, która usprawiedliwiłaby karę śmierci.
Posłuszeństwo i szacunek dla autorytetów to najważniejsze wartości, jakich powinny nauczyć się dzieci.
Stałe związki homoseksualne powinny być traktowane na równi z małżeńskimi.
To, czego naprawdę potrzebuje nasz kraj, to silny i zdecydowany przywódca, który pokona zło i wskaże nam właściwą drogę.
To dobrze, że w dzisiejszych czasach młodzi ludzie mają większą wolność, aby tworzyć swoje własne zasady i protestować wobec rzeczy, które im się nie podobają.
Przyzwoitość i posłuszeństwo wobec prawa jest na dłuższą metę lepsze dla nas, niż ciągle podważanie zasad, na których oparta jest nasza społeczność.
Jest ważne, aby na wszelkie sposoby chronić prawa osób o odmiennych, a nawet radykalnych poglądach.
Właściwym kluczem do dobrego życia jest dyscyplina i posłuszeństwo.

Grupowy narcyzm

$\alpha = 0,888$

Skala:

<i>zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>raczej nie zgadzam się</i>	<i>trudno powiedzieć</i>	<i>raczej zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się</i>
---	-----------------------------------	------------------------------	-------------------------------	-------------------------------------

Naród polski zasługuje na specjalne traktowanie.

Niewielu ludzi rozumie w pełni, jak ważny jest naród polski.

Naprawdę złości mnie, gdy inni krytykują Polskę.

Gdyby Polacy mieli więcej do powiedzenia w świecie, świat byłby o wiele lepszym miejscem.

Nie spocznę, dopóki Polacy nie spotkają się z uznaniem, na jakie zasługują.

Manipulacja

Warunek eksperymentalny

Niepewność jest uczuciem, którego doświadczamy wszyscy, rzadziej lub częściej. W tej części prosimy cię o poświęcenie chwili na zastanowienie się, w jakich sferach, aspektach twojego życia odczuwałeś lub odczuwasz niepewność dotyczącą siebie (tego, kim jesteś, jaki masz charakter, do czego dążysz itp.) i swojej przyszłości (tego, co się z Tobą stanie, kim będziesz). Przypomnij sobie sytuacje ze swojego życia, w których niepewność ta była największa. Może ona dotyczyć pracy, nauki, związków, kontaktów z innymi, twojego samopoczucia, twojego charakteru, tego, do czego dążysz, planów na przyszłość itp. Następnie poprosimy cię o podanie opisu takiej sytuacji, kiedy odczuwałeś maksymalną niepewność: kiedy to się wydarzyło, w jakich okolicznościach, czego dotyczyła niepewność. Przypominamy, że badanie jest w pełni anonimowe.

Jakie uczucia towarzyszą ci, gdy myślisz o tej sytuacji?

Warunek neutralny

Ludzie spędzają swój wolny czas na różne sposoby. W tej części prosimy cię o poświęcenie chwili na zastanowienie się, jaki jest twój najczęstszy i najbardziej lubiany sposób spędzania wolnego czasu. Może to być twoje hobby, coś, co robisz z rodziną lub znajomymi, zajęcie, które lubisz i któremu chciałbyś poświęcać więcej czasu itp. Jeżeli nic nie przychodzi ci w tej chwili do głowy, możesz opisać, jak spędziłeś ostatni weekend. Następnie prosimy cię o podanie opisu tego zajęcia. Przypominamy, że badanie jest w pełni anonimowe.

Prosimy o opis: jakie uczucia i wspomnienia są związane z tą czynnością?

Przerywnik

A teraz krótkie zadanie – przerywnik. Znajdź słowa ukryte w podanym poniżej zestawie liter.

Słowa mogą być ukryte w poziomie, w pionie, po przekątnej, wprost i wspak. Znajdź

minimum 5 słów i zapisz je na dole. Nie poświęcaj na to zadanie więcej, niż dwie minuty.

H	R	E	T	U	P	M	O	K	O
O	K	A	W	A	E	R	E	E	B
U	M	U	S	I	C	A	T	A	N
S	R	N	R	O	T	C	E	W	M
E	K	O	K	A	T	P	A	A	L
L	F	I	W	G	K	L	T	R	I
A	L	G	N	E	Z	O	R	T	F
R	A	N	U	O	R	E	T	W	T
O	L	E	T	T	E	R	G	U	D
K	P	A	P	I	E	R	B	I	T

Esencjalizm

Każdego roku wielu imigrantów z różnych krajów przybywa do Polski. Po pewnym czasie niektórzy z nich asymilują się i można ich w pewnym stopniu uznać za Polaków. Jak uważasz, jakie kryteria musi koniecznie spełniać taka osoba, aby w twoich oczach uchodzić za Polaka/Polkę? Na poniższej liście zaznacz warunki, które w takiej sytuacji uważasz za obowiązkowe. Zaznacz tyle pozycji, ile uważasz za słuszne:

- Wystarczy wewnętrzne poczucie imigranta.
- Płacenie podatków w naszym kraju.
- Znajomość języka polskiego.
- Polscy przyjaciele.
- Polskie korzenie.
- Praca w naszym kraju.
- Zrzeczenie się obywatelstwa innego kraju.
- Zerwanie kontaktów ze swoją mniejszością.
- Znajomość hymnu.
- Przyjęcie religii katolickiej.
- Uczestnictwo w wyborach.
- Uczenie dzieci języka polskiego.
- Posiadanie obywatelstwa polskiego.
- Zainteresowanie polską kulturą.

Ile lat taka osoba powinna spędzić w naszym kraju, żebyś uznał/a ją za Polaka/Polkę? Podaj liczbę lat _____. Albo zaznacz jedną z poniższych opcji:

- Taka osoba nigdy nie będzie Polakiem.
- Taka osoba nigdy nie będzie Polakiem, ale jej dzieci już mogą być.

Imigranci (Wietnam/Ukraina/kraje afrykańskie)

W Polsce żyje wiele osób pochodzenia wietnamskiego. Poniżej znajduje się szereg stwierdzeń dotyczących ich funkcjonowania w życiu społecznym. Prosimy o określenie, w jakim stopniu się z nimi zgadzasz:

Skala:

<i>zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>raczej nie zgadzam się</i>	<i>trudno powiedzieć</i>	<i>raczej zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się</i>
---	-----------------------------------	------------------------------	-------------------------------	-------------------------------------

Osoby pochodzenia wietnamskiego cieszą się moją sympatią.
Nie miałbym nic przeciwko temu, żeby ktoś z mojej rodziny zawarł małżeństwo z osobą pochodzenia wietnamskiego.
Mam pełne zaufanie do osób pochodzenia wietnamskiego.
Nie miałbym nic przeciwko temu, żeby moim sąsiadem była osoba pochodzenia wietnamskiego.
Imigranci z Wietnamu przybywają do naszego kraju głównie po to, aby korzystać z naszego systemu pomocy społecznej (zasiłki, mieszkania dla imigrantów).
Imigranci z Wietnamu zabierają miejsca pracy należne rodowitym Polakom.
Imigranci z Wietnamu, ze względu na pracę za niższą stawkę, stanowią nieuczciwą konkurencję dla naszych pracowników i przedsiębiorców.

Temperatura

Spróbuj określić temperaturę swoich odczuć wobec osób pochodzenia wietnamskiego poprzez przesunięcie suwaka na miejsce między 1 a 10:

(1 – zdecydowanie chłodne, 10 – zdecydowanie ciepłe odczucia).

Skala: 1 – 2 – 3 – 4 – 5 – 6 – 7 – 8 – 9 – 10

Konserwatyzm

Skala 1–5

<i>zdecydowanie nie zgadzam się (1)</i>	<i>raczej nie zgadzam się</i>	<i>trudno powiedzieć</i>	<i>raczej zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się (5)</i>
---	-----------------------------------	------------------------------	-------------------------------	---

W Polsce powinno zalegalizować się związki partnerskie, wliczając w to związki osób tej samej płci.

Eutanazja nie powinna być dozwolona w żadnej sytuacji.

Powinno wprowadzić się w naszym kraju całkowity zakaz aborcji.

Dziękuję za udział!

Jeżeli masz jakieś uwagi, podziel się nimi tutaj:

Załącznik 2

Materiały z badania pierwszego

SDO – jak w badaniu pomocniczym A

$\alpha = 0,864$

RWA – jak w badaniu pomocniczym A

$\alpha = 0,795$

Identyfikacja (Cameron, 2004)

$\alpha = 0,824$

Skala:

<i>zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>raczej nie zgadzam się</i>	<i>trudno powiedzieć</i>	<i>raczej zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się</i>
---	-----------------------------------	------------------------------	-------------------------------	-------------------------------------

Czuje silną więź z innymi Polakami.
Mam wiele wspólnego z innymi Polakami.
Trudno mi wytworzyć silną więź z innymi Polakami.
Nie czuję się związany/na z innymi Polakami.
Często myślę o tym, że jestem Polakiem.
W sumie bycie Polakiem nie ma wiele wspólnego z tym, kim się czuję.
Ogólnie, bycie Polakiem to ważna część tego, kim jestem.
Tak naprawdę, to fakt bycia Polakiem rzadko zaprzęta moje myśli.
Ogólnie jestem zadowolony z bycia Polakiem.
Często żałuję, że jestem Polakiem.
Nie czuję się dobrze z tym, że jestem Polakiem.
Ogólnie czuję się dobrze, gdy myślę o sobie, jako o Polaku.

Manipulacja – jak w badaniu pomocniczym A

Przerywnik – jak w badaniu pomocniczym A

Esencjalizm

Każdego roku wielu imigrantów z różnych krajów przybywa do Polski. Po pewnym czasie niektórzy z nich asymilują się i można ich w pewnym stopniu uznać za Polaków. Jak uważasz, jakie kryteria musi koniecznie spełniać taka osoba, aby w twoich oczach uchodzić za Polaka/Polkę? Na liście zaznacz warunki, które w takiej sytuacji uważasz za obowiązkowe.

- Wystarczy wewnętrzne poczucie imigranta.
- Znajomość polskiego języka.
- Zainteresowanie polską kulturą.
- Uczenie dzieci języka polskiego.
- Płacenie podatków w naszym kraju.
- Praca w naszym kraju.
- Posiadanie obywatelstwa polskiego.
- Polscy przyjaciele.
- Znajomość hymnu.
- Zrzeczenie się obywatelstwa innego kraju.
- Polskie korzenie.
- Zerwanie kontaktów ze swoją mniejszością.
- Przyjęcie religii katolickiej.
- Taka osoba nigdy nie będzie Polakiem, ale jej dzieci już mogą być.
- Taka osoba nigdy nie będzie Polakiem.

Ile lat taka osoba powinna spędzić w naszym kraju, żebyś uznał/a ją za Polaka/Polkę? Podaj liczbę lat _____ .

Imigranci – jak w badaniu pomocniczym A (Wietnam/Ukraina/kraje arabskie)

Temperatura – jak w badaniu pomocniczym A

Lęk międzygrupowy

Wyobraź sobie, że zaproszono cię na przyjęcie urodzinowe do sąsiada, który jest imigrantem z Wietnamu. Pozostali goście to także Wietnamczycy, znajomi i rodzina gospodarza. Tylko ty spośród wszystkich gości jesteś Polakiem/Polką. Pomyśl, jakie uczucia by ci towarzyszyły; zaznacz właściwą odpowiedź na skali. W jakim stopniu towarzyszyłyby ci:

Skrepowanie?

- wcale
- lekko
- trudno powiedzieć
- dość dużym
- w dużym

Zdenerwowanie?

- wcale
- lekko
- trudno powiedzieć
- dość dużym
- w dużym

Pewność siebie?

- wcale
- lekko
- trudno powiedzieć
- dość dużym
- w dużym

Zadowolenie?

- wcale
- lekko
- trudno powiedzieć
- dość dużym
- w dużym

Czy czułbyś/czulabyś się nieswojo?

- wcale
- lekko
- trudno powiedzieć
- całkiem
- bardzo

Czy czułbyś/czulabyś się akceptowany/na?

- wcale
- lekko
- trudno powiedzieć
- całkiem
- bardzo

Konserwatyzm

Jak w badaniu pomocniczym A.

Załącznik 3

Materiały z badania pomocniczego B

Tekstem wyboldowanym oznaczono zmienne, które w wyniku analiz (czynnikowa, rzetelności) przeszły do badania właściwego.

RWA – jak w badaniu pomocniczym A

$\alpha = 0,692$

Identyfikacja – jak w badaniu 1

$\alpha = 0,914$

PANAS

$\alpha = 0,805$ (cechy pozytywne)

$\alpha = 0,887$ (cechy negatywne)

Poniżej znajduje się lista słów nazywających różne emocje. Proszę o określenie, w jakim stopniu dane uczucie opisuje twój stan w tej chwili – poprzez zaznaczenie odpowiedniej odpowiedzi na skali:

Skala:

<i>zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>raczej nie zgadzam się</i>	<i>trudno powiedzieć</i>	<i>raczej zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się</i>
---	-----------------------------------	------------------------------	-------------------------------	-------------------------------------

W tej chwili czuję się/jestem...

Zainteresowana
Rozdrażniona
Podeksytowana
Zmartwiona
Silna

Winna
Przerażona
Wroga
Pelna entuzjazmu
Dumna
Zirytowana
Zaniepokojona
Zawstydzona
Zainspirowana
Zdenerwowana
Zdecydowana
Czujna
Roztrzęsiona

Samooocena

$\alpha = 0,866$

Poniżej znajdują się różne stwierdzenia, które odnoszą się do twoich przekonań o sobie.

Wskaż, w jakim stopniu zgadzasz się bądź nie zgadzasz się z każdym z tych stwierdzeń, zaznaczając jedną z czterech odpowiedzi. Postaraj się określić to, co naprawdę sądzisz.

Liczą się tylko szczerze odpowiedzi.

<i>zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>nie zgadzam się</i>	<i>zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się</i>
---	------------------------	--------------------	-------------------------------------

Uważam, że jestem osobą wartościową przynajmniej w takim samym stopniu, co inni.
Uważam, że posiadam wiele pozytywnych cech.
Ogólnie rzecz biorąc jestem skłonna sądzić, że nie wiecie mi się.
Potrafię robić różne rzeczy tak dobrze, jak większość innych ludzi.
Uważam, że nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumną.
Lubię siebie.
Ogólnie rzecz biorąc, jestem z siebie zadowolona.
Chciałabym mieć więcej szacunku dla samej siebie.
Czasami czuję się beużyteczna.
Niekiedy uważam, że jestem do niczego.

Klarowność obrazu *Ja*

$\alpha = 0,507$

Każdy człowiek szuka swojej tożsamości i odpowiedzi na ogólne pytanie „kim tak naprawdę jestem”. Poniższe pytania dotyczą właśnie tej kwestii. Proszę o określenie, na ile dane zdanie opisuje właśnie siebie, poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali (skala 1–5):

<i>zdecydowanie nie</i>	<i>raczej nie</i>	<i>trudno powiedzieć</i>	<i>raczej tak</i>	<i>zdecydowanie tak</i>
-------------------------	-------------------	--------------------------	-------------------	-------------------------

Moje przekonania na własny temat potrafią być ze sobą sprzeczne.
Czuję, że nie jestem taką osobą, za jaką jestem uważana.
Moje przekonania na własny temat wciąż zmieniają się.
Gdyby poproszono mnie o opisanie własnej osobowości, mój opis dzisiaj mógłby się różnić od tego z innego dnia.
Generalnie mogę powiedzieć, że wiem, kim jestem.
Wydaje mi się, że inni ludzie mają mniejsze niż ja problemy z określeniem, kim są tak naprawdę.

Poczucie kontroli

$\alpha = 0,844$

Poniższe pytania dotyczą w dalszym ciągu tego, jak człowiek postrzega samego siebie.

Proszę o określenie, na ile dane zdanie opisuje właśnie siebie, poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali:

<i>zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>nie zgadzam się</i>	<i>zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się</i>
---	------------------------	--------------------	-------------------------------------

Niekiedy czuję, że nie mam szans na rozwiązanie pewnych problemów.
Czasami czuję się, jakby inni rozstawiali mnie „po kątach”.
Nie mam wiele kontroli nad tym, co mi się przytrafia.
Potrafię osiągnąć wszystko, do czego odpowiednio się przyłożę.
Często odczuwam bezradność wobec problemów, z którymi się mierzę.
Nie mogę zrobić prawie nic, aby zmienić wiele istotnych rzeczy w moim życiu.
Mam pełną kontrolę nad swoim życiem.

Zagrażający świat

$\alpha = 0,845$

Kolejne pytania dotyczą poglądów na to, jaki jest świat, który nas otacza. Proszę o określenie, na ile zgadzasz się z poniższymi stwierdzeniami, poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali:

<i>zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>nie zgadzam się</i>	<i>raczej nie zgadzam się</i>	<i>raczej zgadzam się</i>	<i>zgadzam się</i>	<i>zdecydowanie zgadzam się</i>
---	----------------------------	-----------------------------------	-------------------------------	--------------------	-------------------------------------

W każdej chwili może wokół nas wybuchnąć chaos i anarchia. Wszystko na to wskazuje.

Jest wielu ludzi w naszym społeczeństwie, którzy mogą zaatakować kogoś ze zwykłej podłości, bez powodu.

Jeżeli ktoś zadba o podstawowe środki ostrożności, nie powinno mu się stać nic złego; nie żyjemy w jakimś niebezpiecznym świecie.

Z każdym dniem rośnie społeczne bezprawie i brutalność, a ryzyko, że zwykły człowiek zostanie obrabowany, napadnięty albo nawet zamordowany, jest coraz większe.

Z tego, co wiem, i z mojego doświadczenia wynika, że świat społeczny, w którym żyjemy, jest w gruncie rzeczy bezpiecznym i stabilnym miejscem, w którym ludzie w większości są zasadniczo dobrzy.

Z tego, co wiem, i z mojego doświadczenia wynika, że świat społeczny, w którym żyjemy, jest w gruncie rzeczy niebezpiecznym i nieprzewidywalnym miejscem, w którym wartości i sposób życia dobrych, przyzwoitych i moralnych ludzi są zagrożone i atakowane przez złych ludzi.

Autoafirmacja

Zapoznaj się z poniższą listą. Przedstawione na niej rzeczy możemy nazwać wartościami (przykładowo: muzyka jest wartością dla kompozytora czy zapalonego fana).

Proszę o wybranie z tej listy i zaznaczenie trzech wartości, które są najważniejsze dla ciebie:

- artyzm/sztuka
- poczucie humoru
- dobre relacje z rodziną i przyjaciółmi
- życie chwilą (carpe diem)
- umiejętności społeczne
- sport i zdrowie
- muzyka
- atrakcyjność fizyczna
- kreatywność
- przedsiębiorczość, umiejętności biznesowe
- romantyzm

Następnie, mając w pamięci zaznaczone przez siebie wartości, odpowiedz na poniższe pytania poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali. Spróbuj odnieść się do wszystkich trzech zaznaczonych łącznie (skala 1–5):

zdecydowanie nie – raczej nie – trudno powiedzieć – raczej tak – zdecydowanie tak

Codziennie udaje mi się wcielać te wartości w życie.
Moje postępowanie stoi w zgodzie z tymi wartościami.
Chciałabym postępować w zgodzie z nimi, lecz to mi się nie udaje.
Jestem gotowa do wielu poświęceń w imię tych wartości.
Te wartości są dla mnie drogowskazem.
Te wartości, oraz wiara w nie określają to, kim jestem.
Nie są one dla mnie na tyle istotne, aby całkowicie się im podporządkować.
Czasem jest mi trudno kierować się na co dzień tymi wartościami.

$\alpha = 0,799$

Załącznik 4

Materialy z badania drugiego

Pod poniższymi linkami: szczegółowy opis procedury analiz.

Przygotowanie danych: http://rpubs.com/mablazewicz/badanie8_opis

Tworzenie skal: http://rpubs.com/mablazewicz/doktor_2

RWA – jak w badaniu pomocniczym A

$$\alpha = 0,613$$

Identyfikacja

$$\alpha = 0,940$$

Każdy z nas należy do różnych grup społecznych. Proszę zaznaczyć, na ile zgadzasz się lub nie zgadzasz się z poniższymi stwierdzeniami odnosząc się do tego, jak czujesz się jako Polak/Polka. Nie ma tutaj złych i dobrych odpowiedzi – interesują nas szczerze odpowiedzi i opinie. Proszę określić, w jakim stopniu zgadzasz się z każdym stwierdzeniem używając skali od -3 do 3, gdzie -3 oznacza, że zdecydowanie się nie zgadzasz, a 3 – że zdecydowanie się zgadzasz.

<i>-3 – zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>-2</i>	<i>-1</i>	<i>0</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3 – zdecydowanie zgadzam się</i>
--	-----------	-----------	----------	----------	----------	---

Czuję się związany z innymi Polakami.
Solidaryzuję się z innymi Polakami.
Mam poczucie jedności z innymi Polakami.
Cieszę się, że jestem Polakiem.
Myślę, że Polacy mają wiele powodów, by być z siebie dumni.
Dobrze jest być Polakiem.
Gdy myślę o tym, że jestem Polakiem, czuję się dobrze.

Często myślę o tym, że jestem Polakiem.
To, że jestem Polakiem, to ważna część mojej tożsamości.
Bycie Polakiem jest ważnym elementem tego, w jaki sposób postrzegam siebie.
Uważam, że mam dużo wspólnego ze „statystycznym Polakiem”.
Myślę, że jestem podobny do przeciętnego Polaka.
Uważam się za typowego Polaka.
Polacy mają ze sobą dużo wspólnego.
Polacy są do siebie bardzo podobni.
Polacy mają wiele wspólnych cech.

SDO – jak w badaniu pomocniczym A

$$\alpha = 0,804$$

Kontrola/Samoocena

$$\alpha = 0,750/\alpha = 0,624$$

<i>-3 – zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>-2</i>	<i>-1</i>	<i>0</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3 – zdecydowanie zgadzam się</i>
--	-----------	-----------	----------	----------	----------	-------------------------------------

Kontrola	Nie mam wiele kontroli nad tym, co mi się przytrafia.
	Często odczuwam bezradność wobec problemów, z którymi się mierzę.
	Nie mogę zrobić prawie nic, aby zmienić wiele istotnych rzeczy w moim życiu.
	Mam pełną kontrolę nad swoim życiem.
Samoocena	Potrafię osiągnąć wszystko, do czego odpowiednio się przyłożę.
	Uważam, że jestem osobą wartościową przynajmniej w takim samym stopniu, co inni.
	Potrafię robić różne rzeczy równie dobrze, jak większość innych ludzi.
	Uważam, że nie mam wielu powodów, aby być z siebie dumnym/ną.
	Czasami czuję się bezużyteczny/a.

Autoafirmacja

$\alpha = 0,625$

Różni ludzie cenią różne wartości (czyli coś, na czym im specjalnie zależy, co jest w ich życiu szczególnie ważne, jest rodzajem drogowskazu). Zastanów się przez chwilę, **jakie wartości ty sam/sama szczególnie cenisz** i wpisz je w okienku poniżej. Wpisz przynajmniej jedną taką wartość.

Skala -3 : 3

<i>-3 – zdecydowanie nie zgadzam się</i>	<i>-2</i>	<i>-1</i>	<i>0</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3 – zdecydowanie zgadzam się</i>
--	-----------	-----------	----------	----------	----------	---

Chciałbym/abym postępować w zgodzie z nimi, lecz to mi się nie udaje.

Jestem gotowy/a do wielu poświęceń w imię tych wartości.

Te wartości oraz wiara w nie określają to, kim jestem.

Nie są one dla mnie na tyle istotne, aby całkowicie się im podporządkować.

Imigranci (kraje azjatyckie/Białorusini)

Jaka jest temperatura twoich uczuć wobec imigrantów z **krajów azjatyckich**? Oznacz to na skali, gdzie -5 oznacza bardzo chłodne uczucia, a $+5$ bardzo ciepłe uczucia.

-5 <i>bardzo chłodne</i>	-4	-3	-2	-1	0	$+1$	$+2$	$+3$	$+4$	$+5$ <i>bardzo ciepłe</i>
----------------------------	------	------	------	------	-----	------	------	------	------	---------------------------

Proszę o odpowiedź na poniższe pytania, poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali, gdzie -3 oznacza *zdecydowanie nie zgadzam się z tym stwierdzeniem*, a $+3$ *zdecydowanie zgadzam się z tym stwierdzeniem*.

Imigranci pochodzenia azjatyckiego cieszą się moją sympatią.
Nie miałbym nic przeciwko temu, żeby ktoś z mojej rodziny zawarł małżeństwo z imigrantem z Azji.
Mam pełne zaufanie do imigrantów z Azji.
Nie miałbym nic przeciwko temu, żeby moim sąsiadem był imigrant z Azji.
Azjaci przybywają do naszego kraju głównie po to, aby korzystać z naszego systemu pomocy społecznej (zasiłki, mieszkania dla imigrantów).
Azjaci zabierają miejsca pracy należne rodowitym Polakom.

W Polsce przebywa wielu imigrantów z krajów azjatyckich (np. Wietnam, Chiny).

Po pewnym czasie niektórzy z nich asymilują się i można ich w pewnym stopniu uznać za Polaków. Jak uważasz, jakie kryteria musi koniecznie spełniać taka osoba, aby w twoich oczach uchodzić za Polaka/Polkę? Na poniższej liście zaznacz warunki, które w takiej sytuacji uważasz za obowiązkowe.

- Wystarczy wewnętrzne poczucie imigranta.
- Znajomość języka polskiego.
- Praca w naszym kraju.
- Posiadanie obywatelstwa polskiego.
- Polscy przyjaciele.
- Polskie korzenie.
- Zerwanie kontaktów ze swoją mniejszością.

Z którym z poniższych zdań, dotyczących imigranta z krajów azjatyckich, zgadzasz się najbardziej?

- Taka osoba może zostać Polakiem.
- Taka osoba nigdy nie będzie Polakiem, ale jej dzieci już mogą być.
- Ani taka osoba, ani jej dzieci, nigdy nie będą prawdziwymi Polakami.

Zagrażający świat

$\alpha = 0,593$

Ostatnie pytania dotyczą poglądów na to, jaki jest świat, który nas otacza. Proszę o określenie, na ile zgadzasz się z poniższymi stwierdzeniami, poprzez zaznaczenie odpowiedzi na skali, gdzie -3 oznacza *zdecydowanie nie*, 3 – *zdecydowanie tak*

-3 – <i>zdecydowanie nie</i>	-2	-1	0	1	2	3 – <i>zdecydowanie tak</i>
--------------------------------	------	------	-----	-----	-----	-------------------------------

Jeżeli ktoś zadba o podstawowe środki ostrożności, nie powinno mu się stać nic złego; nie żyjemy w jakimś niebezpiecznym świecie.

Z każdym dniem rośnie społeczne bezprawie i brutalność, a ryzyko, że zwykły człowiek zostanie obrabowany, napadnięty albo nawet zamordowany, jest coraz większe.

Zdarza się, że badani udzielają odpowiedzi losowych, bez czytania pytań, przez co niszczą trud tych, którzy wypełniali to z pełną uwagą. To jest pytanie kontrolne, proszę o zaznaczenie w tym pytaniu odpowiedzi $+3$.

Z tego, co wiem, i z mojego doświadczenia wynika, że świat społeczny, w którym żyjemy, jest w gruncie rzeczy niebezpiecznym i nieprzewidywalnym miejscem, w którym wartości i sposób życia dobrych, przyzwoitych i moralnych ludzi są zagrożone i atakowane przez złych ludzi.

PANAS

Poniżej znajduje się lista słów, odnoszących się do emocji. W jakim stopniu czujesz w tej chwili daną emocję? Zaznacz swoją odpowiedź na skali, gdzie -3 oznacza *zdecydowanie jej nie czuję*, $+3$, że *zdecydowanie ją czuję*.

-3 – zdecydowanie jej nie czuję	-2	-1	0	1	2	3 – zdecydowanie ją czuję
-----------------------------------	------	------	-----	-----	-----	-----------------------------

W tej chwili czuję się...

Rozdrażniony/a
Zmartwiony/a
Silny/a
Pełny/a entuzjazmu
Dumny/a
Zaniepokojony/a
Zainspirowany/a
Zdenerwowany/a
Zdecydowany/a
Roztrzęsiony/a

$\alpha = 0,868$ (pozytywne)/ $\alpha = 0,897$ (negatywne)

W tej ankiecie starałem/am się udzielać odpowiedzi prawdziwych, zgodnych z tym, co naprawdę uważam:

- tak
- nie

Dziękuję za poświęcony czas. Jeżeli masz jakieś pytania lub jesteś zainteresowany/na wynikami, wpisz odpowiedni komentarz tutaj i podaj swój e-mail:

Załącznik 5

Zmienne z European Value Study

Polski kwestionariusz: https://dbk.gesis.org/dbksearch/file.asp?file=ZA4769_q_pl.pdf

Autorytaryzm

Na podstawie trzech pytań (tak jak w Coenders, Lubbers i Scheepers, 2014), standaryzowana suma standaryzowanych zmiennych. Na początku linii: numer zmiennej w zbiorze danych.

P66 Opiszę teraz różne typy systemów politycznych. Proszę powiedzieć, co Pan/i myśli o każdym z nich jako o sposobie rządzenia naszym krajem.

Czy uważałby/aby go Pan/i za *bardzo dobry*, *raczej dobry*, *raczej zły*, czy *bardzo zły* sposób rządzenia naszym krajem?

- Władza silnego przywódcy, który nie musi liczyć się z parlamentem i wyborcami.
- Władza ekspertów z kół pozarządowych, którzy przy podejmowaniu decyzji kierują się tym, co jest najlepsze dla kraju.
- Rządy wojskowych.

Identyfikacja

Tak jak w Coenders i in., 2014:

P69 Z którym obszarem geograficznym, wymienionym na tej karcie, czuje się Pan/i związany/a w pierwszej kolejności?

P70 A co by Pan/i wybrał/a na drugim miejscu?

- A Miejscowość, w której Pan/i mieszka.
- B Region kraju, w którym Pan/i mieszka.
- C Polska.
- D Europa.
- E Świat jako całość.

Odpowiedzi zakodowano jako:

0 – ci, którzy nie wskazali swego kraju ani razu ($N = 15151$).

1 – ci, którzy wskazali swój kraj jako pierwszy lub drugi ($N = 35136$).

Dystans

Wskaźnik ogólny, obliczony za pomocą modelowania Item Response Theory, model trzyparametrowy Rascha (Dimitris, 2006).

Na tej liście są wymienione różne grupy ludzi. Proszę wskazać, przedstawicieli której z nich nie chciałby/aby Pan/i mieć za sąsiadów:

- v46 A osoby z kryminalną przeszłością
- v47 B ludzie odmiennej rasy
- v48 C ludzie o poglądach skrajnych, lewicowych
- v49 D pijacy
- v50 E ludzie o poglądach skrajnie prawicowych
- v51 F rodziny wielodzietne
- v52 G ludzie niezrównoważeni psychicznie
- v53 H Muzułmanie
- v54 I imigranci, cudzoziemscy robotnicy
- v55 J ludzie chorzy na AIDS
- v56 K narkomani
- v57 L homoseksualiści
- v58 M Żydzi
- v59 N Cyganie

(1 – wspomniano, 0 – nie)

Wellbeing

Wskaźnik na podstawie trzech pytań, standaryzowana suma standaryzowanych:

1. Niektórzy ludzie uważają, że mają całkowicie wolny wybór i w pełni kontrolują sposób, w jaki układa się im życie, inni czują, że to co robią, nie ma żadnego realnego wpływu na to, co im się przydarza. Używając tej skali, na której 1 oznacza brak wpływu, a 10 oznacza maksymalny wpływ – proszę powiedzieć, jak Pan/i ocenia swoje możliwości swobodnego układania sobie życia. (v65)
w ogóle nie mam wpływu (1) – mam wpływ w bardzo dużym stopniu (10)
2. Biorąc wszystko pod uwagę, na ile jest Pan/i zadowolony/a ostatnio ze swojego życia?
(1 – mało, 10 – bardzo usatysfakcjonowany)
3. W jakim stopniu obchodzą Pana/ią warunki życia, w jakich żyje/żyją: Pana/i najbliższa rodzina (w angielskiej wersji pytanie brzmiało: *To what extent do you feel concerned about the living conditions of: ... immediate family*) (Q83A) *(1 – very much, 5 – not at all)*.

Następnie zmieniono to na trzypoziomową zmienną:

Niska jakość: poniżej -1 SD wskaźnika (7 390 osób).

Średnia jakość: od -1 do 1 SD (35 179).

Wysoka jakość: powyżej 1 SD wskaźnika (7 718).

Załącznik 6.

Wyniki badania pomocniczego A

Tabela 1

Statystyki zmiennych z badania pomocniczego A w całej próbie

Cała próba	N	Średnia	S.D.	Mediana	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza	S.E.
Autorytaryzm (skala 1:7)	87	4,33	1,11	4,25	2,25	7,25	0,33	-0,52	0,12
Narcyzm (skala 1:5)	87	2,07	1,00	1,80	1,00	5,00	1,05	0,61	0,11
Orientacja na dominację (skala 1:7)	87	3,17	1,28	3,00	1,00	6,38	0,45	-0,58	0,14
Dystans (suma trzech grup 1:5)	84	7,20	2,06	7,00	3,00	13,00	0,48	0,48	0,23
Temperatura (średnia trzech grup 1:10)	73	6,52	1,96	6,67	1,00	10,00	-0,34	-0,37	0,23
Ilość podanych kryteriów (przeważona)	83	7,18	3,35	7,00	1,00	14,00	0,12	-0,81	0,37
Konserwatyzm (średnia pytań 1:5)	86	2,08	1,11	1,67	1,00	5,00	1,06	0,36	0,12

Tabela 2*Statystyki zmiennych z badania pomocniczego A w grupie bez manipulacji eksperymentalnej*

Warunek neutralny	N	Średnia	S.D.	Mediana	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza	S.E.
Autorytaryzm	45	4,51	1,16	4,42	2,42	7,25	0,24	-0,61	0,17
<hr/>									
Narcyzm	45	2,24	1,08	2,00	1,00	5,00	0,99	0,30	0,16
<hr/>									
Orientacja na dominację (skala 1:7)	45	3,05	1,34	2,88	1,00	6,38	0,67	-0,29	0,20
<hr/>									
Dystans (suma trzech grup 1:5)	43	7,02	2,09	7,00	3,00	13,00	0,37	0,62	0,32
<hr/>									
Temperatura (średnia trzech grup 1:10)	36	6,84	1,88	7,00	2,33	10,00	-0,38	-0,27	0,31
<hr/>									
Ilość podanych kryteriów (przeważona)	43	7,47	3,42	7,00	1,00	14,00	-0,12	-0,98	0,52
<hr/>									
Konserwatyzm (średnia pytań 1:5)	44	2,29	1,26	2,33	1,00	5,00	0,90	-0,25	0,19

Tabela 3*Statystyki zmiennych z badania pomocniczego A w grupie z manipulacją eksperymentalną*

Warunek z manipulacją	N	Średnia	S.D.	Mediana	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza	S.E.
Autorytaryzm (skala 1:7)	42	4,14	1,03	4,04	2,25	6,50	0,33	-0,69	0,16
Narcyzm (skala 1:5)	42	1,88	0,87	1,60	1,00	4,20	0,88	-0,18	0,13
Orientacja na dominację (skala 1:7)	42	3,29	1,22	3,12	1,00	5,75	0,18	-0,97	0,19
Dystans (suma trzech grup 1:5)	41	7,38	2,04	7,08	4,25	13,00	0,61	0,08	0,32
Temperatura (średnia trzech grup 1:10)	37	6,20	2,02	6,00	1,00	9,67	-0,25	-0,58	0,33
Ilość podanych kryteriów (przeważona)	40	6,88	3,30	7,00	1,00	14,00	0,39	-0,56	0,52
Konserwatyzm (średnia pytań 1:5)	42	1,86	0,91	1,67	1,00	4,00	0,85	-0,44	0,14

Załącznik 7

Tabela 1

Statystyki opisowe dla zmiennych z badania pierwszego, warunek neutralny

Warunek neutralny	N	Średnia	S.D.	Mediana	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza	S.E.
Autorytaryzm	103,00	3,56	0,98	3,67	1,17	5,75	-0,46	-0,05	0,10
Orientacja na dominację	103,00	3,42	1,34	3,25	1,25	6,75	0,55	-0,60	0,13
Identyfikacja	103,00	3,51	0,85	3,50	1,08	5,00	-0,45	-0,25	0,08
Dystans społeczny (suma dwóch pytań 1:5)	102,00	4,73	1,82	4,33	2,00	10,00	0,50	-0,34	0,18
Zaufanie (1:5)	102,00	3,11	0,76	3,00	1,00	5,00	0,02	0,06	0,07
Sympatia (1:5)	102,00	2,81	0,69	3,00	1,33	5,00	0,53	0,35	0,07
Esencjalizm (przeważona liczba kryteriów)	103,00	4,29	2,24	4,00	0,00	10,00	0,10	-0,59	0,22
Lęk międzygrupowy (1:5)	103,00	2,90	0,36	2,89	2,04	3,83	-0,08	-0,30	0,04
Konserwatyzm (1:5)	103,00	2,57	1,21	2,33	1,00	5,00	0,63	-0,73	0,12
Kwestie socjalne (1:5)	103,00	2,38	0,87	2,33	1,00	5,00	0,55	0,12	0,09

Tabela 2*Statystyki opisowe dla zmiennych z badania pierwszego, warunek eksperymentalny*

Warunek eksperymentalny	N	Średnia	S.D.	Mediana	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza	S.E.
Autorytaryzm	65,00	3,09	0,91	3,08	1,17	5,00	0,02	-0,53	0,11
Orientacja na dominację	65,00	2,90	1,03	2,88	1,00	5,00	0,10	-1,07	0,13
Identyfikacja	65,00	3,46	0,75	3,42	1,83	4,75	-0,06	-0,86	0,09
Dystans społeczny	65,00	4,20	1,32	4,00	2,00	7,00	0,20	-0,98	0,16
Zaufanie (1:5)	65,00	3,01	0,73	3,00	1,00	5,00	-0,33	-0,32	0,09
Sympatia (1:5)	65,00	2,70	0,67	2,67	1,00	5,00	0,09	0,53	0,08
Esencjalizm	65,00	3,92	2,20	4,00	0,00	9,00	-0,05	-0,74	0,27
Lek międzygrupowy (1:5)	65,00	2,92	0,39	2,89	1,97	3,59	0,02	-0,89	0,05
Konserwatyzm (1:5)	65,00	2,44	1,10	2,33	1,00	5,00	0,47	-0,86	0,14
Kwestie socjalne (1:5)	65,00	2,22	0,75	2,00	1,00	4,00	0,49	-0,10	0,09

Tabela 3*Statystyki zmiennych warunku neutralnego; badanie drugie*

Warunek neutralny	N	Średnia	S.D.	Mediana	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza	S.E.
Autorytaryzm	146,00	-0,78	0,69	-0,75	-2,67	1,58	4,25	-0,03	0,42
Identyfikacja	146,00	0,76	1,05	0,75	-2,25	3,00	5,25	-0,36	-0,02
Orientacja na dominację	146,00	-0,91	1,08	-0,75	-3,00	2,00	5,00	-0,14	-0,17
Kontrola	146,00	-0,51	1,15	-0,40	-3,00	3,00	6,00	0,06	0,21
Samooocena	146,00	0,89	1,12	0,75	-2,75	3,00	5,75	-0,01	-0,02
Autoafirmacja	146,00	1,09	1,10	1,00	-1,50	3,00	4,50	0,15	-0,89
Zagrażający świat	146,00	0,05	0,93	0,11	-1,64	2,38	4,02	0,16	-0,52
Pozytywny afekt	146,00	0,68	1,26	0,80	-3,00	3,00	6,00	-0,67	0,49
Negatywny afekt	146,00	-0,77	1,56	-0,60	-3,00	3,00	6,00	0,02	-1,04
Sympatia: Azjaci	146,00	0,20	1,41	0,00	-3,00	3,00	6,00	-0,25	0,11
Dystans społeczny: Azjaci	146,00	-0,79	1,60	-1,00	-3,00	3,00	6,00	0,55	-0,11
Kwestie socjalne: Azjaci	146,00	-0,40	1,50	0,00	-3,00	3,00	6,00	0,29	-0,13
Temperatura uczuć: Azjaci	146,00	-0,47	2,82	0,00	-5,00	5,00	10,00	-0,15	-0,79
Sympatia: Białorusini	146,00	0,29	1,33	0,00	-3,00	3,00	6,00	0,21	0,06
Dystans społeczny: Białorusini	146,00	-0,94	1,49	-1,00	-3,00	3,00	6,00	0,38	-0,19
Kwestie socjalne: Białorusini	146,00	0,03	1,43	0,00	-3,00	3,00	6,00	-0,02	-0,11
Temperatura uczuć: Białorusini	146,00	-0,66	2,90	-1,00	-5,00	5,00	10,00	0,02	-0,87

Tabela 4*Statystyki zmiennych warunku eksperymentalnego; badanie drugie*

Warunek z manipulacją	N	Średnia	S.D.	Mediana	Min.	Maks.	Skośność	Kurtoza	S.E.
Autorytaryzm	125,00	-0,63	0,72	-0,67	-2,42	1,25	3,67	0,17	0,02
Identyfikacja	125,00	0,80	1,03	0,94	-1,62	3,00	4,62	-0,26	-0,51
Orientacja na dominację	125,00	-1,00	1,18	-1,25	-3,00	2,00	5,00	0,37	-0,51
Kontrola	125,00	-0,42	1,06	-0,20	-3,00	2,00	5,00	-0,09	-0,39
Samooceńca	125,00	0,87	1,09	0,75	-2,00	3,00	5,00	-0,03	-0,54
Autoafirmacja	125,00	1,39	0,96	1,50	-1,25	3,00	4,25	-0,15	-0,65
Zagrażający świat	125,00	-0,07	0,88	-0,11	-1,64	2,38	4,02	0,35	-0,16
Pozytywny afekt	125,00	0,49	1,27	0,60	-2,80	3,00	5,80	-0,19	-0,45
Negatywny afekt	125,00	-0,69	1,52	-0,40	-3,00	2,60	5,60	0,05	-1,01
Sympatia: Azjaci	125,00	0,48	1,27	0,00	-3,00	3,00	6,00	0,01	0,21
Dystans społeczny: Azjaci	125,00	-1,04	1,43	-1,00	-3,00	3,00	6,00	0,57	0,05
Kwestie socjalne: Azjaci	125,00	-0,24	1,30	0,00	-3,00	3,00	6,00	-0,13	0,30
Temperatura uczuć: Azjaci	125,00	-0,75	2,86	-1,00	-5,00	5,00	10,00	-0,03	-1,03
Sympatia: Białorusini	125,00	0,16	1,34	0,00	-3,00	3,00	6,00	-0,10	0,02
Dystans społeczny: Białorusini	125,00	-0,76	1,62	-1,00	-3,00	3,00	6,00	0,39	-0,54
Kwestie socjalne: Białorusini	125,00	0,04	1,38	0,00	-3,00	3,00	6,00	0,08	-0,18
Temperatura uczuć: Białorusini	125,00	-1,04	2,87	-1,00	-5,00	5,00	10,00	0,05	-1,10

Załącznik 8.

Procedura badania efektywności manipulacji

Instrukcja: Zgodnie z tym, co ustaliliśmy, przesyłam pozycje do oceny. Umieszczałem po 100 wypowiedzi na stronę. Pamiętajcie, że są to często osobiste wypowiedzi, nie przekazujcie ich dalej.

Przypomnienie definicji:

Niepewność. Niepewność tego, kim się jest, o charakterze egzystencjalnym, niepewność tego, jakim się jest (dobry, zły, empatyczny, egoistyczny), czyli obrazu samego siebie; niepewność przyszłości, niezdolność do przewidywania przyszłości, niepewność co do sensowności zdarzeń i brak umiejętności zrozumienia zjawisk; niska zdolność do podejmowania decyzji, awersja wobec sytuacji dwuznacznych, niezrozumiałych.

Zagrożenie. Lęk, strach, zagrożenie symboliczne (dla zasad, wiary) i realistyczne (dla własnych interesów, pozycji, sytuacji finansowej), zagrożenie zdrowia i życia, zagrożenie stereotypizacją. Także zagrożenie osób najbliższych.

Brak kontroli/bezradność. Sytuacja, w której nie można było zmienić swojego położenia, było się biernym, mimo, że chciałoby się takiej sytuacji uniknąć. Sytuacja, w której ktoś inny kierował czyimiś poczynaniami wbrew woli. Niska ocena własnych kompetencji i przez to brak możliwości wpłynięcia na sytuację. Sytuacja, w której podejmowało się szereg działań, ale nic nie przynosiło skutku. Sytuacja, gdy zaprzestano wysiłków uniknięcia negatywnych rzeczy.

Obecna ocena:

Pozytywna – sytuacja została „przepracowana”, jest wspomnieniem, została zaklasyfikowana jako miniona/śmieszna/nauka życiowa, może być wymieniona satysfakcją, że mimo wszystko osoba poradziła sobie z tą sytuacją.

Negatywna – nadal wywołuje dominujące negatywne emocje, skojarzenia. W jednej sytuacji mogą być obecne aspekty negatywne i pozytywne.

Trudno powiedzieć – nie ma wskazówek ku żadnej z powyższych opcji.

Zalecamy, aby w przypadku lakonicznych wypowiedzi, ale dających chociaż poszlakę ku pojawieniu się niepewności, zagrożenia czy braku kontroli wybierać opcję „trudno powiedzieć”. Powodzenia!

Pytania:

1. Czy relacjonowanemu zdarzeniu towarzyszyło odczucie niepewności?
tak/nie/nie wiem
2. Czy relacjonowanemu zdarzeniu towarzyszyło poczucie zagrożenia?
tak/nie/nie wiem
3. Czy relacjonowanemu zdarzeniu towarzyszyło poczucie braku kontroli/poczucie braku wpływu na bieg zdarzeń?
tak/nie/nie wiem
4. Czy z opisu sytuacji bądź odczuć można wywnioskować, że:
 - a) osoba przetworzyła już to zdarzenie i uważa, że ma już tę sytuację za sobą
(*pozytywne, ma za sobą*);
 - b) trudno określić, jak obecnie radzi sobie z tym wspomnieniem (*trudno powiedzieć*);
 - c) osoba nie przetworzyła tej sytuacji i nadal wywołuje ona negatywne wspomnienia i odczucia (*nadal negatywne*);
(*można zaznaczyć więcej niż jedną opcję*).
5. Czy masz jakieś uwagi? (*pytanie otwarte*)
6. Czy pytanie dotyczy czasu wolnego?
tak, czas wolny/nie